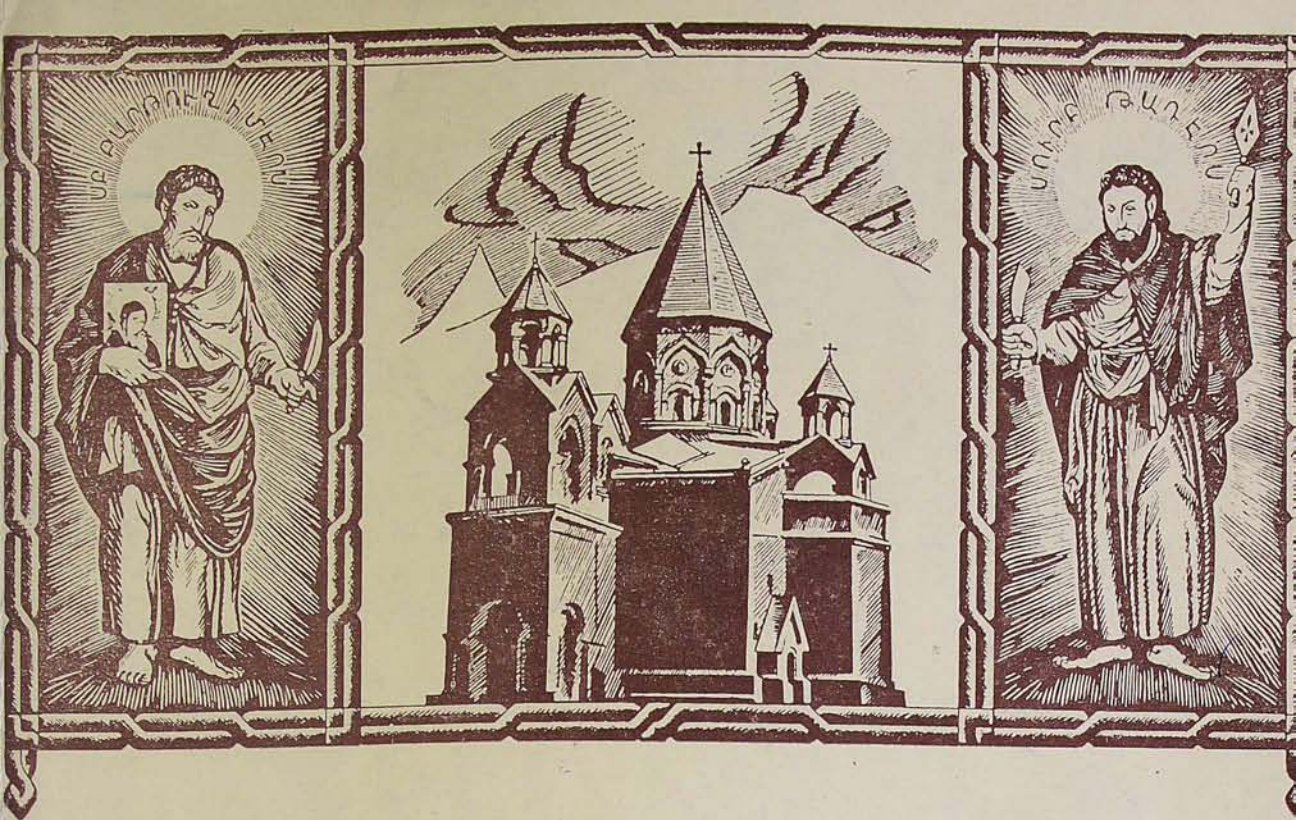
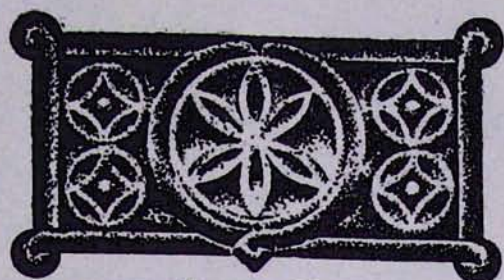

ԶԱՄԱՐ

1986
Է-Ը

ԽԳ
ՏԱՐԻ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱԹՈՌՈՒՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Յուլիո-Օգոստոս

1986

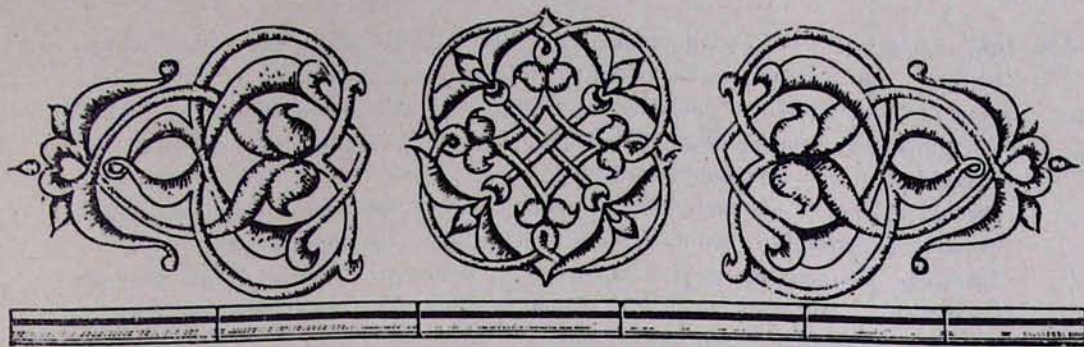

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՎԱՋԳԵՆԻ ԱՌԱՋՆՈՅ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱՋՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄԵՆԱՑՆ ՀԱՅՈՑ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ
ԿՈՄԻՏԵ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՆԱՄԱԿԸ
ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԻԱՑՅԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐԻ ՆԱԽԱԳԱՀ
Ռ. ՌԵՅԳԱՆԻՆ

ՆՈՐԻՆ ԳԵՐԱԶԱՆՑՈՒԹԻՒՆ ՏԻԱՐ ՌՈՆԱԼԴ ՌԷԿԸՆԻՆ
ՆԱԽԱԳԱՀ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԻԱՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳԱՑ

Ուաշինգթոն

Ձերդ Գերազանցություն,

Սոյն տողերը յղում է Ձեզ Հայ Առաքելական Եկեղեցու գլուխ Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Պատրիարք-Կաթողիկոսը, հայ ժողովրդի քրիստոնեական հաւատքի բազմադարեան կենտրոն Սուրբ Էջմիածնից ի Սովետական Հայկական Հանրապետություն:

Ձեզ ենք գրում յարգալից պաշտումներով և խոր գնահատանքով դէպի ամերիկեան ժողովուրդը, որին ճանաչել ենք 1960 և 1968 թուականներին, ձեր մեծ երկիրը Մեր այցելութեանց առիթներով: Ճանաչել ենք ամերիկեան ժողովուրդին իբրև կենսուրախ և բարեհոգի, իբրև խաղաղ ու ստեղծարար աշխատանքի ժողովուրդ: Վստահ ենք թէ մեր օրերին ևս այդ նոյն առաքինութիւններով ներշնչուած են ամերիկեան մեծ հայրենիքի զաւակները:

Ձերդ Գերազանցություն,

Այս գրութիւնը ուղղում ենք Ձեր քրիստոնեական խղճին, որպէսզի Ձեր միջապալին հեղինակութեան բարձունքից նպաստէք միջուկային պատերազմի արգելման, նպաստէք ընդհանուր պինաթափման հրամայականին, նպաստէք աշխարհում խաղաղ գոյակցութեան վերջնական հաստատման, այն ինչ երազեցին և ուխտեցին 1945-ին, Սան Ֆրանցիսկոյում Միացեալ Ազգերի Կազմակերպութեան հիմնադիր պետութիւնները:

Գիտակցում ենք, որ ընդհանուր պինաթափման և ապգութիւնների խաղաղ գոյակցութեան հրամայականները մեր օրերի բոլոր ժողովուրդների լայն պանգուածների, բոլոր եկեղեցիների ու կրօնական կազմակերպութիւնների

գերագույն իդձն են հանդիսանում և դէպի երկինք բարձրացող ամենաշերտ աղօթքը, որի պայծառ արտայայտութիւններից մէկը եղաւ Յունիսի 14-ի պատմական նամակը Ռուս Պրաւոսլաւ Եկեղեցու գլուխ՝ Նորին Սրբութիւն Պիմեն Պատրիարքի, ուղղեալ Չերդ Գերազանցութեան, մի գրութիւն, որ Մենք ևս ողջունեցինք բարձր գնահատանքով: Մեզ միտքարութիւն պատճառեցին ու լաւատեսութեամբ համակեցին մանաւանդ սովետական կառավարութեան Չեչ ուղղեալ առաջարկը՝ ատոմական զենքերի փորձարկման մորատորիումի, և ծրագիրը՝ ատոմական և քիմիական բոլոր տեսակի զենքերի աստիճանաբար կրճատման, որով նախատեսուում է այդ զենքերի իսպառ վերացումը մեր աշխարհում մինչև մեր դարի վերջը:

Թող տուէք Մեր վստահութիւնը յայտնել թէ Չերդ Գերազանցութեան կառավարութիւնը ևս իր բոլոր միջոցներով պիտի նպաստի վերոյիշեալ փրկարար ծրագրերի կենսագործմանը, որով քսանմէկերորդ դարի արջալոյսը պիտի հանդիսանայ աւետաբերը մարդկութեան նոր կեանքի, առանց սրի և հրի:

Նոյն լուսաւոր յոյսերով, Մենք ևս դիմում ենք Չեչ և Չեր պատասխանատու գործակիցներին, որ ամէն բանից վեր նկատուի խաղաղ ու արդար մի աշխարհի, առանց պատերազմների մի աշխարհի կառուցումը, որի համար երկիր եր իջել մեր Փրկիչը Յիսուս Քրիստոս և խաչի տառապանքը կրել մարդկանց մեղքերի համար:

Քաջ գիտակցում ենք, որ մարդկութեան առջև կան նաև այլ հրամայական հարցեր, որոնք սպասում են իրենց լուծումը ստանալ: Բայց համոզուած ենք, որ նման հրամայական հարցեր իրապէս կարող են լուծուել միայն և միայն խաղաղութեան պայմաններում: Մանաւանդ յետ այսու ոչ մի պատերազմ, ոչ մի սպառազինութեան մրցավազք չի կարող որևէ քաղաքական, տընտեսական, ընկերային կամ բարոյական հարց լուծել: Ահա թէ ինչու մեր օրերին աւելի քան երբեք այժմեական է Յակովբոս առաքեալի պատգամը՝ «Արդարութեան պտուղը խաղաղութեամբ է սերմանում նրանց համար, ովքեր խաղաղութիւն են անում» (Յակովբոս առաքեալ Գ 18):

Այո, մանաւանդ յետ այսու, ապգամիջեան բոլոր արդար հարցերը միմիայն խաղաղ գոյակցութեամբ հնարաւոր է լուծել:

Ահաւասիկ, Չերդ Գերազանցութեան ուղղեալ Հայ Եկեղեցու առաջին սպասաւորի սրտի խօսքը, որ բխում է նրա քրիստոնէական խղճից և նրա ժողովրդի ողբերգական փորձառութիւններից: Յիրաւի, Հայ Եկեղեցին ու նրա հաւատացեալ ժողովուրդը, դարեր շարունակ ոտքի կոխան են եղել ու բազում անգամներ նահատակուել վասն Յիսուսի և վասն հայրենիքի ազատութեան աւելի հզօր դրացիների պատերազմների ընթացքում: Մի Եկեղեցի ու ժողովուրդ, որ ապրել է նաև մեր դարի առաջին ցեղասպանութիւնը, առաջին համաշխարհային պատերազմի՝ 1915—1916 թուականներին, որին զոհ է գնացել շուրջ երկու միլիոն հայ ազգաբնակչութիւն Արևմտեան Հայաստանում Օսմանեան տիրապետութեան շրջանին: Մի Եկեղեցի ու ժողովուրդ, որի կէտը հրաշքով փրկուեց Արևելեան Հայաստանում, որ այսօրուայ խաղաղ ու ապահով պայմաններում գոյատևող և վարճացող Սովետական Հայկական Հանրապետութիւնն է:

Մեր Եկեղեցին, մեր հաւատացեալ ժողովուրդը ի Հայաստան և ի սփիւռս աշխարհի, որի աւելի քան կէս միլիոնը այսօր ձեր երկրի շինարար քաղաքացիներն են, չեն կամենում պատերազմ, չեն կամենում սպառազինումներ, չեն կամենում նոր ցեղասպանութիւններ, աշխարհակործան նոր ողբերգութիւններ:

Չերդ Գերականություն, չգիտենք Մեր այս կոչը ի՞նչ արձագանք պիտի գտնի Չեր հոգում, սակայն ամեն պարագային Մենք պիտի մնանք աղօթող, որ մարդասերն Աստուած պորավիզ դառնայ Չեզ՝ իրագործելու աշխարհի ժողովուրդների լայն զանգուածների բաղձանքը ընդհանուր պինաթափման և պետությունների համերաշխ գոյակցության, որով Չեր անունը ևս պիտի արձանագրուի պատմության գրքում իբրև մեծ ճարտարապետներից մեկը խաղաղ ու արդար մի ապագայ աշխարհի կերտման:

Մաղթում ենք Չեզ հոգու խաղաղություն, համբերություն և լաւատեսություն:

«Այսուհետև պօրացէք Տիրոջով և նրա պօրութեան կարողութեամբ» (Առ Եփես. 2. 10): Ամէն:

ՎԱԶԳԷՆ Ա

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ս. Էջմիածին,

14 Յուլիսի 1986 թ.

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՑԱՎԱԿՑԱԿԱՆ
ՀԵՌԱԳԻՐԸ ՄԻՏՐՈՊՈԼԻՏ ԹԵՈԿՏԻՍՏԻՆ՝ ՌՈՒՄԵՆ
ՕՐԹՈԴՈՔՍ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԺՈՒՍՏԻՆԻ ՄԱՀՎԱՆ
ԱՌԹԻՎ

ՆՈՐԻՆ ԳԵՐԱՊԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՀ
ՄԻՏՐՈՊՈԼԻՏ ԹԵՈԿՏԻՍՏԻՆ

Ռումինիա, Բուխարեստ

Այսօր խոր վշտով լսեցինք Ռումին Ուղղափառ Եկեղեցու Պատրիարք Նորին Ամենապատվություն Ժուստին անակնկալ մահվան լուրը: Ժուստին Պատրիարքը իրոք հանդիսանում էր մեր ժամանակների Ուղղափառ Եկեղեցու պայծառ ղեկավարներից մեկը և մեր Եկեղեցու համար շատ փրկելի մի անձնավորություն: Մենք Մեր աղոթքները ուղղում ենք ամենակարող Աստծուն, որ պեսպի հանգուցյալի հոգին քաղցրությամբ ընդունի, և թող Սուրբ Հոգին մխիթարի Ռումին Ուղղափառ Եկեղեցու հավատացյալներին ու հոգևորականությունները:

Հաճեցեք ընդունել Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնից Մեր անկեղծ ցավակցությունները:

ՎԱԶԳԵՆ Ա

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ս. Էջմիածին,

1 օգոստոսի 1986 թ.

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՑԱՎԱԿՑԱԿԱՆ
ՀԵՌԱԳԻՐԸ ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՀՈՒՅՆ-ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ՍՈՒՐԲ ՍԻՆՈՂԻՆ՝ ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ Զ-Ի
ՄԱՀՎԱՆ ԱՌԹԻՎ

ՀՈՒՅՆ-ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՍՈՒՐԲ ՍԻՆՈՂԻՆ

Եգիպտոս, Ալեքսանդրիա

Այսօր վշտահար արտով լսեցինք Մոսկվայում անակնկալ մահվան լուրը
ձեր Սուրբ Եկեղեցու Պապ և Պատրիարք՝ Նորին Սրբություն Նիկողայոս Զ-ի:
Հանգուցյալ Պատրիարքը Հոսյն-Ուղղափառ Եկեղեցու պայծառ դեմքերից մեկն
էր մեր օրերում:

Մենք արտանց աղոթում ենք նրա բարի հոգու համար և հայցում, որ
Տերը քաղցրությամբ ընդունի նրա հոգին երկնից արքայության մեջ:

Ընդունեցեք Մեր եղբայրական խորին ցավակցությունը:

Սիրով ի Քրիստոս՝

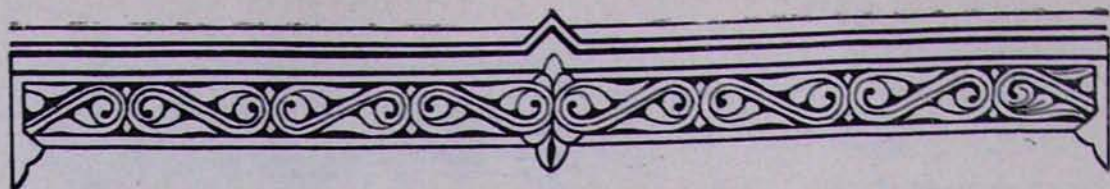
ՎԱԶԳԵՆ Ա

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ս. Էջմիածին,

11 հուլիսի 1986 թ.

ԼԱՏՎԻԱԿԱՆ ՍՍՀ ԱՎԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ-
ԼՈՒԹԵՐԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԿՈՆՍԻՍՏՈՐԻԱՅԻ
ԿԱՆՑԼԵՐ Կ. ԳԱՅԼԻՏԻՍԻ ԳԻՐԸ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ՎԱԶԳԵՆ ԱՌԱՋԻՆԻՆ

Ս. Էջմիածին

Չերդ Սրբություն,

Լատվիայի Ավետարանական-Լուսերական Եկեղեցու Կոնսիստորիան տեղեկացնում է Ձեզ, որ Գլխավոր Սինոդի արտահերթ նիստը, որ տեղի ունեցավ 1986 թվականի ապրիլի 15-ին, Լատվիայի Ավետարանական-Լուսերական Եկեղեցու Արքեպիսկոպոս ընտրեց Կոնսիստորիայի նախագահության խորհրդական պատուիր Էրիկ Մեստերսին:

Ձեզ միշտ անկեղծ՝

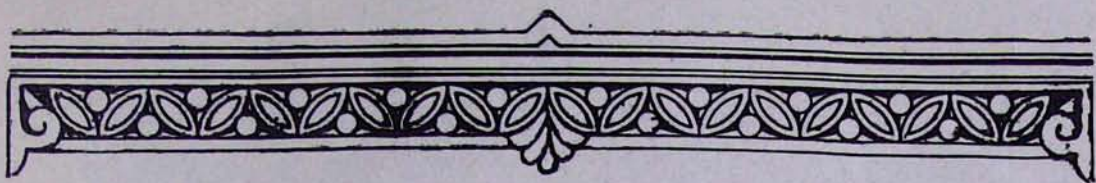
Կ. ԳԱՅԼԻՏԻՍ

ԿՈՆՍԻՍՏՈՐԻԱՅԻ ԿԱՆՑԼԵՐ

Ռիգա,

13 մայիսի 1986 թ.

**ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ
ԾՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ՆՈՐԻՆ
ԳԵՐԱԶԱՆՑՈՒԹՅՈՒՆ ԷՐԻԿ ՄԵՍՏԵՐՍԻՆ**

**ԼԱՏՎԻԱՅԻ ԱՎԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ-ԼՈՒԹԵՐԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԷՐԻԿ ՄԵՍՏԵՐՍԻՆ**

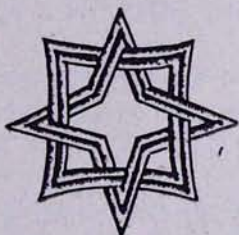
Ռիգա

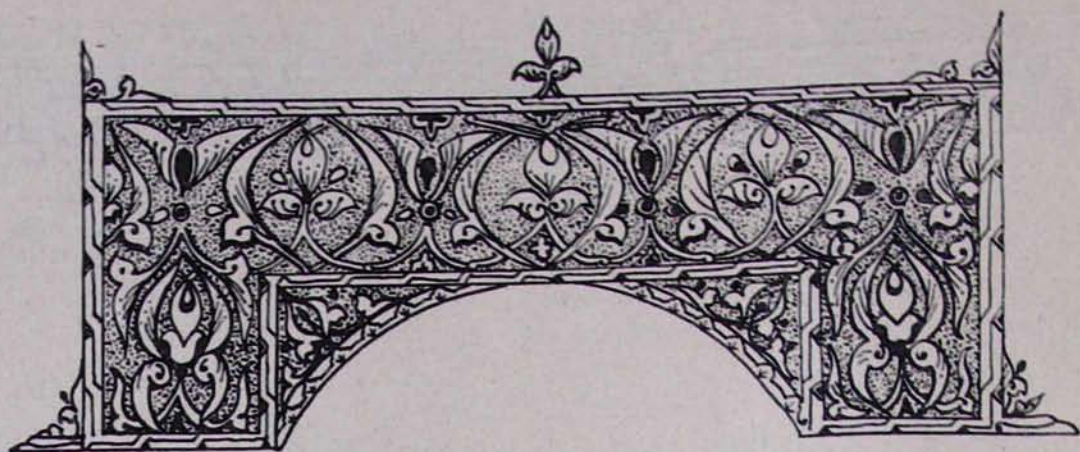
Խորապզաց և սրտագին ուրախությամբ շնորհավորում ենք Ձեզ՝ Լատվիայի Ավետարելական-Լուսերական Եկեղեցու Արքեպիսկոպոսի Ձեր բարձր պաշտոնում ընտրվելու առթիվ և մաղթում ենք Ձեզ քաջառողջություն, աստվածային ներշնչանք՝ Ձեր ողջ առաքելական գործունեության մեջ ի բարօրություն ձեր Եկեղեցու և ի մխիթարություն ձեր ժողովրդի:

Եղբայրական սիրով ի Քրիստոս՝

**ՎԱԶԳԵՆ Ա
ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ**

Ս. Էջմիածին,
1 հուլիսի 1986 թ.

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԿՈՆԴԱԿԸ
ՍԻՆԳԱՊՈՒՐԻ ՀԱՅՈՑ Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉ ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ԵՎ ՕԾՄԱՆ 150—ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹԻՎ

ԹԵՄԱԿԱԼ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԳԵՐԱՇՆՈՐՀ Տ. ԱՂԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ՊԱԼԻՕՋԵԱՆԻՆ, ԹԵՄԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻՆ, ՀՈԳԵՒՈՐ ԴԱՍՈՒՆ
ԵՒ ՀԱՄԱՅՆ ՀԱՅԱՏԱՅԵԱԼ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ՀԱՐԱՋԱՏ ՈՐԴԻՈՅ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷՋՄԻՇՆԻ ՈՂՋՈՅՆ ՀԱՅՐԱԿԱՆ
ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

Սիւնի

Ողորմութեամբն Աստուծոյ ամենակալին, լրացան ահա հարիւր յիսուն տարիները Սինկափուրի Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ կառուցման և օծման:

Յոբելեան մըն է այս, որ կը հանդիսանայ մեր հաւատացեալ ժողովուրդի հոգևոր յաղթանակը հեռաւոր այդ երկրին մէջ: Յոբելեան մը, որ ճշմարիտ աւետիս մըն է նաև համայն մեր եկեղեցիին և յատկապէս Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի համար:

Սինկափուրի ամերուն երկար տաճարամեակներ գործած և Քրիստոսի Աւետարանի լոյսը բաշխած աղօթքի այս սուրբ Տունը, հոգևոր մխիթարութիւն պարգևած է բազում սերունդներու՝ պանդուխտ մեր խաւատացեալ զաւակներուն:

Երկնային օրհնութիւն կը հալցենք Սինկափուրի եկեղեցւոյ իմնադիրներու, բարերարներու և հոգևոր հովիւներու հոգիներուն, աղօթքով որ Տէրը յաւէտ լուսաւոր պահպանէ: անոնց բարի յիշատակը երկնային արքայութեան մէջ:

Այս երջանիկ առիթով մեծապես մխիթարուած, սիրով կ'ընդառաջենք Աւստրալիոյ և Նոր Զելանտայի բարեխնամ առաջնորդ Գերաշնորհ Տ. Ադան եպիսկոպոս Պալիսոպեանի միջնորդութեան և ձեպի ամենուր ու Հռոմէոյ Արեւելքի տարածքի վրայ ցրուած մեր պանդուխտ վաւականերուն կը բերենք Մեր հայրապետական օրհնութիւնն ու սրտաբոլխ մաղթանքները, որ Աստուած միշտ անսասան, միշտ շէն, միշտ լուսառատ պահէ հայոց եկեղեցիները, որպէսպիսի անոնց սուրբ Սեդաններէն Սուրբ Հոգւոյ շնորհները առատապէս բաշխուին մեր հաւատացիալներուն և գալիք սերունդներուն, քի պարծանա Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ:

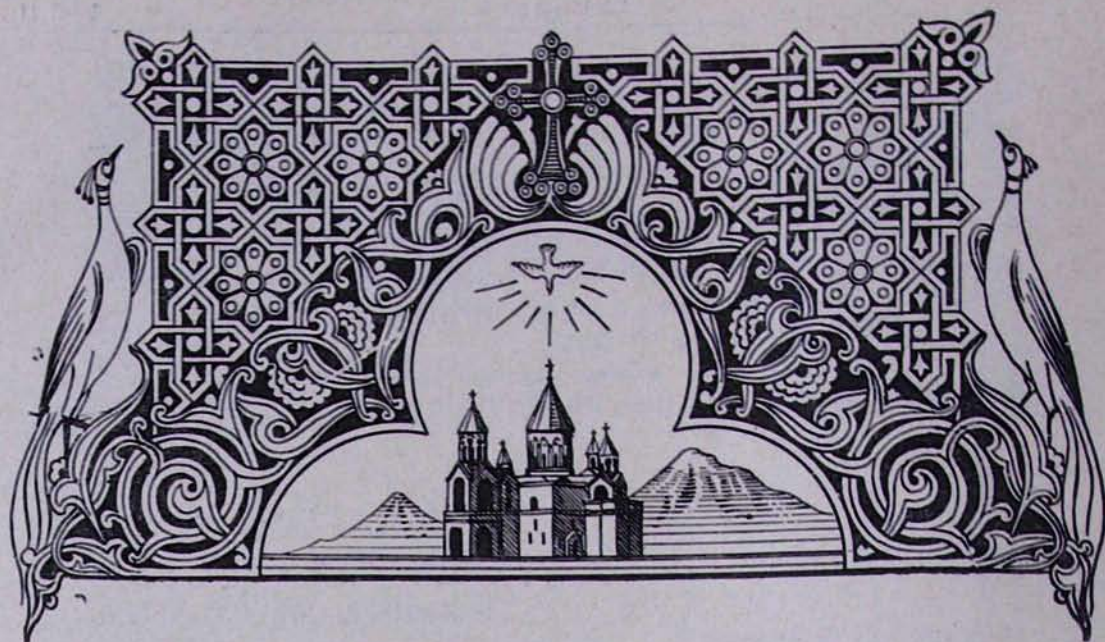
«Ձխաղաղութեան պիտո երթայք ընդ ամենեւին և զարբութեան, առանց որոյ ոչ ոք տեսանիցէ ՎՏեր» (Եբր. ԺԲ 14): Ամէն:

Վաչ Դե Ռ.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

Տուաւ կոնդակս ի 28 Յունուարի
1985 Փրկչական ամի,
եւ ի տումարիս Հայոց ՌՆԼԴ
ի մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի:
Հմր. 1341

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ի գիտութիւն մեր եկեղեցու կենտրոններին և հաւատացեալ ժողովրդին, յայտնում ենք, որ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան պաշտօնական ներկայացուցիչներ՝ Գերաշնորհ Տ. Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Աշճեանը, Գերաշնորհ Տ. Արամ եպիսկոպոս Քէշիշեանը, Կիլիկեան Աթոռի բարձրաստիճան միաբաններ, և Տիար Ոսկեբերան Արքումանեանը՝ ատենադպիր Կենտրոնական Վարչութեան, Նորին Սրբութիւն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգէն Ա-ին բերեցին եղբայրական սիրոյ ողջոյնը Նորին Սրբութիւն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Տ. Տ. Գարեգին Բ-ի և ներկայացրին Կիլիկեան Աթոռի տեսակետները Հայ եկեղեցու կապական մի կանոնագրի մշակման վերաբերեալ:

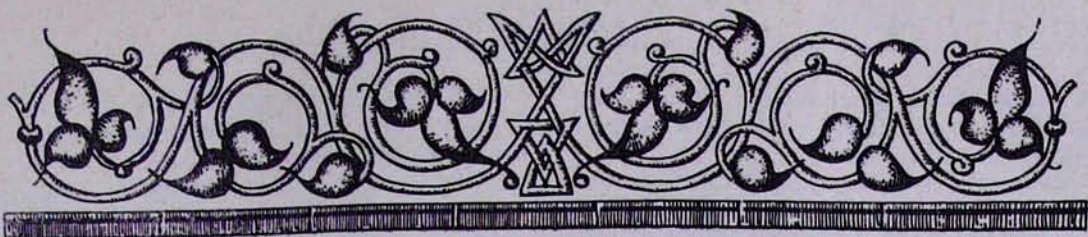
Կիլիկեան Աթոռի ներկայացուցիչները Յուլիսի 5—12-ը եղան Մայր Աթոռիս հիւրերը, երբ այցելեցին մի շարք պատմական վանքեր Հայաստանում ու մշակութային հիմնարկներ Երևանում:

ԴԻԻԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՐԻ

Ս. Էջմիածին,
12 Յուլիս 1986 թ.

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ ԱՆԹՈՆԻԱՍԻ ՊԱՏԿԻՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՆՂԱՄՆԵՐԻ ՀԵՏ

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԻ ՏՎՂՈՒԹՅՈՒՆ

«Պաշտօն ծայրագոյն վարդապետաց է՝ ունելով պուտումն վարդապետութեան և զգիտութիւն հին և նոր Աստուածային Կտակարանաց, և պաւանութիւն խոստովանութեան ուղղափառ հաւատոյ ի սուրբ Երրորդութեանն և ի մարդեղութեանն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ՝ առնել զբեմբաւացութիւնս և ծագէ ի ծագ անխափան քարոյնը»:

(ՄԱՇՏՈՅ ԶԵՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ)

Սույն թվականի հուլիս ամսին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի միաբան, հոգևոր ձեմարանի փոխտեսուչ հոգեջնորդի Տ. Հայկապուն վարդապետ Նաջարյանը Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի դիվանին էր ներկայացրել «Վանականության վերաբերյալ Սուրբ Բարսեղ Կեսարացու որոշ հայացքները ըստ «Գիրք Հարցողացի» աշխատությունը՝ ծայրագոյն վարդապետական աստիճան ստանալու համար:

Քննիչ հանձնախումբը՝ նախագահությամբ Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի ատենապետ գերաշնորհ Տ. Սիոն արքեպ. Մանուկյանի, անդամներ՝ հոգևոր ձեմարանի վաստակաշատ դասախոս տիար Պարգև Շահբայան և «Էջմիածին» ամսագրի խմբագիր, բանասիրական գիտությունների թեկնածու տիար Երվանդ Մելքոնյան, քննելով և բարձր գնահատելով Տ. Հայկապուն վրդ. Նաջարյանի ներկայացրած գրավոր աշխատությունը, խնդրել էր Վեհափառ Հայրապետին՝ թույլ տալ դիտարկման հուլիսի 23-ին հանդես գալու իր թեպի բանավոր պաշտպանությամբ:

Հուլիսի 23-ին, չորեքշաբթի օրը, առավոտյան ժամը 11.00-ին, հոգևոր ձեմարանի հանդիսությունների դահլիճում տեղի ունե-

ցավ Տ. Հայկապուն վրդ. Նաջարյանի ներկայացրած թեպի բանավոր պաշտպանությունը:

Նախագահության սեղանի շուրջ տեղ են գրավել Տ. Սիոն, Տ. Հուսիկ, Տ. Գևորգ սրբապան հայրերը:

Հանդիսությանը ներկա էին նաև Մայր Աթոռի որոշ միաբանություններ, հոգևոր ձեմարանի դասախոսական կապմ ու այլ հրավիրյալներ:

Տերունական աղոթքից հետո բացման խոսքով հանդես եկավ քննիչ հանձնախմբի նախագահ Տ. Սիոն արքեպ. Մանուկյանը:

Որից հետո քննիչ հանձնախմբի անդամ տիար Երվանդ Մելքոնյանը ունկնդիրներին ներկայացրեց Տ. Հայկապուն վարդապետի աշխատության մասին քննիչ հանձնախմբի կողմից կապմված կարծիքը՝ ի մասնավորի ասելով.

«Տ. Հայկապուն վարդապետի վերոհիշյալ աշխատությունը նվիրված է Բարսեղ Կեսարացու հայացքներին վանականության մասին:

Հայ իրականության մեջ առաջին անգամ է, որ այսպիսի մանրակրկիտ ուսումնասիրության է ենթարկվում Բարսեղ Կեսարացու «Գիրք Հարցողաց» երկը, որտեղ հարց

ու պատասխանի ձևով տրվում են այն սկզբունքային դրույթները, որոնց վրա պետք է հիմնվի վանական կյանքը:

Հեղինակը քայլ առ քայլ բացահայտում է Սուրբ Բարսեղ Կեսարացու տեսակետները վանական կյանքի անհրաժեշտության, միայնակեցության նկատմամբ վանականության առավելությունների մասին:

Աշխատության ներածական-ուսումնասիրական բաժինը, որ մոտ 100 էջ է, ամբողջական պատկերացում է տալիս Սուրբ Բարսեղ Կեսարացու ըմբռնումների մասին: Մեծ առավելություն է, որ հեղինակը այս կամ այն հարցի առթիվ համեմատություններ է անցկացնում ոչ միայն Բարսեղ Կեսարացու շրջանի նշանավոր գործիչների ըմբռնումների, այլև երբեմն որոշ երևույթներ համեմատում է այսօրվա վանական կյանքի հետ, մի բան, որ աշխատանքը դարձնում է առավել ակնհայտ:

Սակայն այս աշխատության մեծագույն արժեքը մոտ 260 մեքենագիր էջ կազմող բնագիրն է, որ հեղինակը կապել է՝ համեմատելով Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրերը մի կողմից և հայերեն բնագիրն ու հունարեն բնօրինակը և նրա անգլերեն թարգմանությունը՝ մյուս կողմից: Ոչ միայն նշված են տարբերությունները հայերեն թարգմանության և հունարեն բնօրինակի միջև, այլև ի պահանջել հարկին տողատակում լրացվել է հայերեն թարգմանությունը: Ճշգրտված են հարց ու պատասխանների համապատասխանությունները և, որ պակաս կարևոր չէ, նշված են «Գիրք Հարցողաց»-ում Ս. Բարսեղ Կեսարացու բոլոր աստվածաշնչական վկայությունները: Բնագիրը որոշ վերանայումներից հետո կարելի է պատրաստ համարել հրատարակության, այսպիսի կարևոր մի թարգմանություն գիտական աշխարհի սեփականությունը դարձնելու համար:

Հարուստ է մանավանդ հեղինակի օգտագործած գրականության ցանկը, որտեղ համեմատորեն սպառիչ կերպով ուսումնասիրված է հարցը. սակայն, ի պատիվ հեղինակի պետք է ասել, որ նա չի կորցրել իր ինքնուրույնությունը և մեզ չի ներկայանում իբրև այլոց կարծիքների սոսկական վերարտադրող. նա բավմիջս իր անհատական վերաբերմունքն է հայտնում այս կամ այն հեղինակի ասածների առթիվ:

Հանձնախումբը մատնանշեց նաև աշխատանքում տեղ գտած որոշ թերություններ:

Այնուհետև հանդես եկավ հոգեշնորհ Հայկապուն վարդապետը՝ ներկաներին ներկայացնելով իր կատարած աշխատանքի մանրամասնությունները:

Հանձնախմբի կողմից տրված հարցերին Ս. Հայկապուն վարդապետի բավարար պատասխաններից հետո, հանձնախմբի նախագահ Ս. Սիրոն արքեպ. Մանուկյանը հրապարակեց քննիչ հանձնաժողովի դրական կարծիքը՝ Ս. Հայկապուն վարդապետին ծայրագույնության աստիճան շնորհելու մասին:

Խմբովին երգված «Հայր մեր»-ով ավարտվեց թեպի բանավոր պաշտպանության հանդիսությունը:

Հավարտ հանդիսության քննիչ հանձնաժողովի անդամները և Ս. Հայկապուն վրդ. Նաջարյանը առաջնորդվեցին Վեհարան, որտեղ Նորին Սրբությունը շնորհավորեց Ս. Հայկապուն վարդապետին և իր գոհունակությունը հայտնեց կատարված աշխատանքի համար:

Հուլիսի 29-ին, երեքշաբթի օրը, առավոտյան ժամը 11.00-ին, Օջականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցում, հանդիսադրությամբ Մայր Աթոռի դիվանապետ գերաշնորհ Ս. Ներսես եպս. Պոպուկյանի, սկսվեց Ս. Հայկապուն վարդապետի ծայրագույնության աստիճանի տվչության հանդիսավոր արարողությունը՝ ըստ Հայաստանյայց եկեղեցու Չեռնադրության Մաշտոցի:

Հանդիսավոր արարողության խարտավիլակի պաշտոնը ստանձնել էր Մայր տաճարի լուսարարապետ գերաշնորհ Ս. Հուսիկ արքեպ. Սանթրոքյանը:

Արարողությանը մասնակցում էին նաև Մայր Աթոռի հոգեշնորհ հայրերն ու սպրկավագները:

Հավարտ հանդիսավոր արարողության հանդիսադիր Ս. Ներսես եպս. Պոպուկյանը, ի շնորհավորումն հոգեշնորհ Հայկապուն ծայրագույն վարդապետի, խոսեց հետևյալ իմաստնալից խրատականը:

Տ. ՆԵՐՍԵՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՊՈԶԱՊԱՆԱՆԻ ԽՈՍԺԸ

«Հանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ, ամէն»:

«Կարկառեալ ի վերայ իմ զամենամերձ աջ թո և զօրացո զիս շնորհօք գթութեանդ թո: Փարատեալ ի մտաց իմոց զմեզ մթութեան մոռացութեան, ապաքինեալ ընդ իմին զիսւար մեղաց...» (Նարեկ ԼԴ):

Միբելի միաբանակից եղբայրներ և հավատացյալներ:

Մայր Աթոռի միաբաններս ժողովրդով հանդերձ, վերստին բոլորվել ենք այս սրբական վայրում՝ Օջականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի անվան եկեղեցու կամարների տակ՝ միաբանությամբ համար ավանդություն դարձած վարդապետական աստիճանների տվչության

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԻ ՏՎԶՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՀԵՏՈ, ԾՇԱԿԱՆԻ Ս. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՌՋԵԿ

հոգեպնայլ արարողության մասնակցելու այստեղ, եռամեծ վարդապետի աշխույժների մոտ և նրա հավերժական շնչի տակ:

Պահը որքան հուսիք է և սիրտհարար. քիչ առաջ ազգիս Վեհափառ Հայրապետի հրամանով Մայր Աթոռի միաբան հոգեշնորհի Ս. Հայկապուն վարդապետին Ս. Հոգու ներգործությամբ և բոլորիս աղոթքով շնորհեցինք ծայրագույն վարդապետության տասը աստիճանները, որպես գնահատանք նրա վաստակի և ի գնահատումն նրա ներկայացրած աշխատանքության՝ վանականության ծագման վերաբերյալ:

Մեր սիրտը այս պահին ուրախությամբ է լցված, մանավանդ ի տես Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու դարավոր կյանքին, նրա ստեղծած արժեքներին և անսպառ առաքելական ընթացքին: Հայաստանյայց Եկեղեցին, նման իր ժողովրդին, կյանքում հաղթահարել է բազմաթիվ խոչընդոտներ և դժվարություններ ու հասել ներկայիս երջանիկ հանգրվանին: Նա, ավելի քան երբեք, կյանքի փորձով պորացած՝ ապագան դիմավորում է լավատեսությամբ լեցուն՝ ի տես մեր խաղաղ ու շինարար ամենօրյա երջանիկ կյանքի հայրենի հողի վրա:

Մյուս կողմից, սակայն, քրիստոնեական համաշխարհային Եկեղեցին արդի աշխարհիկ հրապույրներով հագեցած կյանքում գտնվում է դժվարությանց առջև՝ արժանավոր հոգևոր սպասավորներ գտնելու հարցում: Հակառակ գոյություն ունեցող այս դժվարությանց, Հայաստանյայց Եկեղեցու ծոցում թերևս գտնվում են կոչման գիտակցությունը պահող հայորդիներ, որոնք լըցված հավատքով և նախանձախնդրությամբ՝ իրենց գիտակցական ողջ կյանքը նվիրում են Եկեղեցուն, ուր, ինչպես ասում է Ավետարանը, «Հունձք բալում են, և մշակք սակա» (Մատթ. Թ 37):

Ես հայր Հայկապունին ծանոթ եմ նրա ուսանողական տարիներից հոգևոր ձեմարանում. այդ տարիներին վարում էի ձեմարանի տեղի պաշտոնը: Ուսանողական տարիներին նրա մեջ նկատել էի ատաղձը հոգևոր սպասավոր դառնալու: ձեմարանում նա իր ուսումը ամբողջացնելուց հետո Վեհափառ Հայրապետի համաձայնությամբ ուսանելու մեկնեց Լոնդոն: Նույն տարիներին ես իմ հերթին վարում էի առաջնորդական պաշտոն Անգլիայում: Այստեղ նա գտնվում էր իմ անմիջական հոգևոր հսկողության ներքև: Հայր Հայկապունը 1975 թ. փետրվարին իր հոժար կամքով հանձն առավ ձեռնադրվել կուսակրոն քահանա իբրև միաբանության անդամ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի: Սա առաջին քահանայական ձեռնա-

դրությունն էր, որ կատարվում էր Լոնդոնի Ս. Սարգիս եկեղեցում: Հայկապուն անունն էի որոշել տալ նրան, ի հիշատակ երջանկափառակ Ս. Հայկապուն արքեպիսկոպոս Աբրահամյանի, որ մի քանի տարի առաջ Մայր Աթոռում վախճանվել էր, և հանգուցյալ սրբապանը ձեմարանում եղել էր և՛ իմ, և՛ ձեռնադրվողի ուսուցիչը: Հետագայում Ս. Հայկապուն արեղան իրեն հատուկ ջանասիրությամբ սովորելով՝ ավարտեց իր ուսման ընթացքը Քինգզ քոլեջի աստվածաբանական ֆակուլտետում: Նա միաժամանակ իր ազատ օրերին գալիս էր կանոնավորապես ծառայելու մեր թեմի եկեղեցիներում և աղյախով մխիթարելու հայ հավատացյալ հոտը:

Այժմ նրա ձեռնադրության օրվանից անցել են ավելի քան տասնամեկ տարիներ: Հայր Հայկապունը վերադարձել է Մայր Աթոռ և այստեղ հինգ երկար տարիներ ծառայել հոգևոր ձեմարանում իբրև փոխտեսուչ, միջոտ հավատով, նախանձախնդրությամբ և անմնացորդ կերպով տվել ձեմարանի սաներին այն, ինչ որ ինքն ստացել էր ուսման տարիներին: Հուրջ երկու տարի առաջ այս նույն սրբապան կամարների տակ նա մեր ձեռքից առացավ մասնավոր վարդապետական չորս աստիճաններ և այժմ որքան խրախուսիչ է, որ նա այսօր, կրկին մեր ձեռամբ, ստացավ Հայ Եկեղեցու ուսումնական բարձրագույն աստիճանը:

Շատ շուտով, մի քանի օր վերջ, հայր Հայկապունը Մայր Աթոռից մեկնելուց է դեպի հեռավոր Հյուսիսային Ամերիկա՝ այնտեղ հովվական նոր պաշտոնի կոչվելու համար: Երբ անցյալ կիրակի օրը նա իր ուխտի պատարագն էր մատուցում մեկնելուց առաջ, այդ առթիվ մենք՝ նրա բոլոր միաբանակից եղբայրներս, մտովի ընկերակցում էինք նրա աղոթքներին և նրա համար հայցում լավագույնը ծառայության նոր ասպարեկում և ցանկանում, որ նա լինի «մշակ առանց ամօթոյ»:

Սիրելի հայր Հայկապուն, իբրև ավագ եղբայր ուզում եմ տալ Ձեզ հետևյալ խորհուրդը. կյանքում և մանավանդ աշխատանքի բոլոր բնագավառներում դժվարություններ շատ կան, դա անժխտելի է, պարզապես համբերությամբ և խրհեմությամբ փնտրեցեք և գտեք միջոցներ խոչընդոտները հաղթահարելու համար: Հոգևոր կյանքում՝ հաջողություն գտնելու գաղտնիքներից մեկն էլ նվիրվածությունն ու հարատևությունն է: Պետք չէ մոռանալ, որ ամեն մեկ խոչընդոտ կամ դժվարություն կյանքում մի նոր դաս է գիտակից մարդու համար: Մենք համոզված ենք, որ Դուք Ձեր կրթությամբ, փորձառու-

թյամբ և հասունությամբ արդեն իսկ պատրաստ էք Ձեզ վստահված ծառայության սրբապան գործը հաջողությամբ ի կատար ածելու:

Նվիրական այս պահին ինձ վրա դրված է մի քաղցր պարտականություն՝ շնորհավորելու Ձեզ, Ձեր ծայրագույն վարդապետական բարձր աստիճանի ատացման առթիվ, ապգիս Վեհափառ Հայրապետ, Նորին Սուրբ Օծություն S. S. Վազգեն Ա կաթողիկոսի անունից: Մենք՝ Ձեր միաբանակից եղբայրներս և հարապատները, սրտանց մաղթում ենք Ձեզ հաջողություն: Չմոռանաք Մայր Աթոռը, հոգևոր ճեմարանի Ձեր ուսանողական տարիները, ճեմարանի Ձեր սաները, մեր Եկեղեցու նվիրական սրբություններն ու մեր սրբապան երկիրը Հայաստան:

Այս առթիվ հաճեյի է ինձ համար այս հուլիս պահին Ձեզ հանձնելու ծայրագույն վարդապետական ականակուռ այս խաչը՝ իբրև խտացյալ գիտակցություն Ձեր հոգևոր պարտականությանը, և վարդապետական քարույքի այս գավապանը՝ առաջնորդելու Ձեզ հանձնված հոտը, Ձեր ուսերին գցելու մանու-

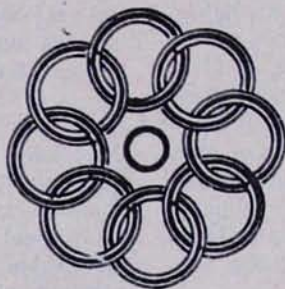
շակագույն այս փիլոնը՝ իբրև խշտյակը Եդիայի, Ձեզ պորացնելու և հավատքով ջերմացնելու համար, որպեսպի այս բոլորով պորացած լծվեք վսեմ գործին՝ աշխարհի խաղաղության և բարօրության և Հայաստանյայց Եկեղեցվո որդիների մխիթարության:

«Գևազեք այսուհետև, աշակերտեցեք պամենայն հեթանոսս մկրտեցեք վնոսա, յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ» (Մատթ. ԻԸ 19). ամեն»:

Հոգեշնորհ Հայկապուն ծայրագույն վարդապետ Նաջարյանին շնորհավորեցին միաբանակից եղբայրները, ինչպես նաև արարողությանը ներկա գտնվող բազմաթիվ հավատացյալներ:

*
* *

«Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը ջերմորեն շնորհավորում է S. Հայկապուն ծայրագույն վարդապետ Նաջարյանին և բարեմաղթում հաջողություններ՝ իր ապագա հոգևոր ծառայության ասպարեկում:

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԱՌԱՋԻՆ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԸ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ

Սույն թվականի հուլիսի 6-ին Վեհափառ Հայրապետի գահակալության երեսնամյակը շնորհավորելու էին եկել Նորին Սրբության առաջին աշակերտները՝ շուրջ 40 հոգի, Բուխարեստի երբեմնի Միաքյան-Քեսիմյան դպրոցից: Մեծ մասը այսօր հայրենիքում գտել են իրենց պատվավոր տեղը կյանքում՝ գիտության, արվեստի և այլ ասպարեզներում:

Վեհափառ Հայրապետի աշակերտները նպատակ են ունեցել երևանում հավաքել Նորին Սրբության աշակերտներին աշխարհի տարբեր վայրերից՝ գալու, շնորհավորելու իրենց սիրելի Ուսուցչի հայրապետական բեղուն գործունեության երեսնամյակը, այդ է պատճառը, որ ներկայանում են հանդիսության օրերից բավական մեծ ուշացումով:

Նախ ողջույնի և հարգանքի խոսք առավ բժշկական ինստիտուտի օտար լեզուների ամբիոնի վարիչ տիար Հ. Առաքելյանը: Նա խորին երախտագիտություն հայտնեց Նորին Սրբությանը՝ իրենց մատուցած գիտելիքների և ազգային ոգու համար: Հիշողությունները մարդու կյանքն իսկ են, իսկ աշակերտները հիշում են իրենց երիտասարդ ուսուցչի ոգևորությունն ու եռանդը:

Ապա ողջույնի և շնորհավորանքի խոսքով հանդես եկավ պատմական գիտությունների թեկնածու Սուրեն Քոլանջյանը: Նա ի միջի այլոց ասաց.

«ՄԵՐ ՇԱՏ ԹԱՆԿԱԳԻՆ ԵՎ ՍԻՐԵԼԻ ՌԻՍՈՒՑԻՉ

S. S. ՎԱԶԳԵՆ Ա ՀԱՅՐԱՊԵՏ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Այսօր բացառիկ հիշարժան տոնական օր է Բուխարեստի երբեմնի Միաքյան-Քեսիմյան ազգային վարժարանի հայրենաբնակ Չերդ Սրբության սաների համար, որոնք եկել են երկյուղածությամբ և անհուն սիրով ի սրտե շնորհավորելու Չերդ Վեհափառության գահակալության 30-ամյա պանծալի տարեդարձը: Վեհափառ Տեր, թույլ տվեք այստեղ ներկա աշակերտներին միջոցով հաղորդելու Չերդ Սրբության ի Հայաստան, ի Ռումինիա և ի սփյուռն աշխարհի ցրված Չեր մեծ թիվ կազմող երախտագետ աշակերտների որդիական պգացումներն ու սրբազին շնորհավորությունները:

Չերդ Վեհափառությունը բազում սերունդներ է դաստիարակել. այսօր Հայաստանում, Սովետական Միության տարբեր մասերում, ինչպես նաև Սփյուռքում գործող հայ հոգեվորականության կարևոր մեկ մասը Չեր սաներն են: Սակայն մենք մեկ հպարտ ու երջանիկ ենք զգում հատկապես, որ հանդիսացել ենք Չեր ավագագույն աշակերտները և հաղորդակից ենք եղել Չեր հոգու գանձերին և հայրենասիրական պատգամներին: Արդեն ավելի քան կես դար է անցել Բուխարեստում Չեր ծավալած մանկավարժա-

կան, հասարակական և հրապարակագրական բազմաբնույթ գործունեությունից, սակայն մեր մեջ միշտ վառ է մնում Չեր կյանքի մեծ օրինակը, Չեր անսահման նվիրումը հայը հայ պահելու վսեմ գործին, հայաշունչ ոգին: Չեր կյանքը ամբողջությամբ բացառիկ նվիրում հանդիսացավ: Ռուսինիայի հյուսիսում, Հաճկատարի հինավուրց հայկական ուխտատեղի-վանքում, Չեր վարդապետական քառասունը անցկացնելուց հետո, Դուք կարողացաք Չեր անձով իսկ հարթել ռուսինահայ թեմի տագնապալի իրավիճակը, մեծ ձեռնհասությամբ դեկավարեցիք Ռուսինիայի և ապա Բուլղարիայի հայկական թեմերը և անապով երջանկահիշատակ Գևորգ Զ կաթողիկոսի կանչին, փութացիք այստեղ իբրև հավատավոր ծնողների արժանավոր զավակ և տեսիլք ունեցող հոգևորական և դարձաք ազգընտիր և Աստվածապարզ Հայրապետ Ամենայն Հայոց: Չեր օրոք իր նոր վերածնունդն ապրեց Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը, Չեր նախաձեռնության շնորհիվ նախ ամրապնդվեց նրա նյութական հիմքը, Չեր թելադրանքով և արվեստաների նրբազգաց հայացքի տակ իրենց երկրորդ կյանքն սկսեցին ապրել մեր բազում ճարտարապետական հուշարձանները, նոր վերելք ապրեցին հոգևոր ձեմարանն ու Հայաստանի և Սփյուռքի բազում եկեղեցիներ: Չեր միջոցով կրկին վառվեցին Վեհարանի լույսերը: Նույնիսկ օվկիանոսներից այն կողմ Չեր կատարած հովվապետական ուղևորությունների ընթացքում առատորեն բաշխեցիք Էջմիածնի լույսի շողերը և կյանքի կոչեցիք ուժացման եպրին հասած սփյուռքահայ սերունդներին, ստեղծելով դարակազմիկ մի ոսկե կամուրջ Սփյուռքի, Մայր Հայրենիքի և Ս. Էջմիածնի միջև:

Բովանդակ հայ պատմության ամենաերջանիկ Վեհափառ Հայրապետներից եղաք՝ գործելով հայկական պետականության, մեր ժողովրդի վերածնունդի և ծաղկման շրջանում, հնարավորություն ունեցաք իրականացնելու Չեր գեղեցկագույն մտահղացումները: Դուք չունեցաք Չեր անձնական կյանքը, հայ ժողովուրդ, Հայ Հայրենիք և Հայ Եկեղեցի,—ահա ձեր նվիրյալ կյանքի բացառիկ առաքելության մեծ ոլորտը՝ հոգևոր կյանք, մշակույթ, շինարարություն, ինչպես նաև հայրենասիրական, միջեկեղեցական հարաբերությունների և խաղաղության պաշտպանության գործեր:

Թանկագին և շատ սիրելի Ուսուցիչ մեր՝ Վեհափառ Հայրապետ Ամենայն Հայոց, Չեր

անձը, բացառիկ Չեր նվիրումը, ազգանվեր և հայրենանվեր Չեր խիզախումները վաղուց է, որ դարձել են մեզ համար ներշնչման աղբյուր. Չեր ալիզա աշակերտներից ոմանք փորձում են գնալ Չերոջ Սրբության լուսավոր հետքերով: Նրանք Հայաստանում, Ռուսինիայում և երկրագնդի տարբեր մասերում իրենց մասնակցությունն են բերում հայապահպանման և հայ մշակույթի հարստացման գործին: Հայրենիքում Չեր սաներից դարձել են Հայաստանի գնահատված ժողովրդական դերասանուհի, ակադեմիայի ինստիտուտներից մեկի տնօրենի տեղակալ, բժշկական և պոլիտեխնիկական ինստիտուտների ամբիոնի վարիչներ, օտար լեզուների դասախոսներ, նկարչուհի, գիտության տարբեր ասպարեզների ալիզա գիտական աշխատողներ, գիտության դոկտորներ և թեկնածուներ, ճարտարապետներ, ինժեներներ, պատմաբաններ, քիմիագործներ, տրևտեսագետներ, ուսուցիչներ և այլն:

Վեհափառ Տեր, Չեր ծննդյան 80-ամյա պանծալի տարեդարձին խոստանում ենք ներկայանալ ավելի մեծ թվով և հնարավորության դեպքում մեզ հետ բերել նաև Ռուսինիայում և Սփյուռքի տարածքում բնակվող Չեր աշակերտների ներկայացուցիչներին: Թանկագին մեր Ուսուցիչ, Ն. Ս. Օ. Տ. Ս. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց կաթողիկոս, մեկ անգամ ևս թույլ տվեք աշխարհով մեկ սփռված և մեծ թիվ կազմող Չեր սաների կողմից ի խորոց սրտի շնորհավորել Չերոջ Վեհափառության գահակալության 30-ամյակի առթիվ և ցանկանալ երկար կյանք և նորանոր խիզախումներ Չեր փայփայած բոլոր երազանքները ի կատար ածելու՝ ի փառքս Հայ Եկեղեցու, հայ մշակույթի և հայ ժողովրդի:

Հակիրճ, բայց հուպառատ սրտի խոսք ասաց ՀՍՍՀ ժողովրդական արտիստուհի Վարդուհի Վարդերեսյանը:

Հուսկ հետո տիար Հ. Առաքելյանը խմբի անունից, իբրև երախտագիտության նշան և ի շնորհավորումն, Վեհափառ Հայրապետին նվիրեց արծաթյա վիշապապարդ և ականակիր մեծ գավաթ:

Վեհափառ Հայրապետը շնորհակալություն հայտնեց և իր նախկին աշակերտներին մաղթեց քաջաոռոգություն և աշխատանքափն-ստեղծագործական բեղմնավոր գործունեություն:

Հանդիպումն անցավ շատ ջերմ մթնոլորտում:

ՎԵՆԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ ՌՈԻՄԻՆԻԱՅԻ ԻՐ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԻ ՀԵՏ

ԼԻՈՆԱՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՌԻՏՏԱՎՈՐՆԵՐՈՒ ԱՅՅԸ ՄԱՅՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔ

Քանի մը տարիներէն ի վեր գեղեցիկ ավանդություն դարձած է Սփյուռքի Կանապան թեմերու պատկանող երիտասարդներու ազգը Մայր Հայրենիք: Վերջին տասնամակի ընթացքին հարյուրավոր սփյուռքահայ երիտասարդներ, հատկապէս Ամերիկայի Սիւացիալ Նահանգներէն և Անգլիայէն, պատեհությունը ունեցան այդ ուխտագնացությունը կատարելու իրենց նախնիքներու երկիրը: Հարկ է նշել այստեղ, որ այս գեղեցիկ ձեռնարկին անմիջական ջատագովն է ազգիս Վեհափառ Հայրապետը, որուն հայրական սերը և հոգատարությունը Սփյուռքի հայ երիտասարդներու հանդէպ մշտական է:

Այս տարի, Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի բարեհաճ կարգադրությամբ և նախաձեռնությամբ Մայր Աթոռի երիտասարդ միաբան հոգեւորիկ Տ. Զատիկ արեղա Ավետիքյանի, քանոյս լիոնահայ երիտասարդներ հրավիրվեցան Մայր Աթոռ: Խումբը կիսուն ճամփա ելավ հուլիս 9-ին և ուղղակի թռիչքով Երևան հասավ: Այս ուղևորության կապակերպչական բաժինը հանձն առած էր «Սևան» ճանապարհորդական ընկերության տնօրէն, փոխհայ ծանոթ ազգային պարոն Վարուժան Սարգսյանը: Երիտասարդները անմիջապէս տեղավորվեցան Բյուրականի «Հայկաշեն» կաթողիկոսական ամառանոցը: Հուլիս 10-էն մինչև ամսվան վերջը կապակերպվեցան հայերենի, երգի և պարի դասեր: Դասընթացքները տեղի ունեցան Երեւանի Սայաթ-Նովայի անվան երաժշտական դպրոցը, ջութիկով Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտէի նշանակած դասախոսներուն:

Երիտասարդները ամեն օր ունեցան պատասխաններ՝ Սևան, Դիլիջան, այցելեցին Էջմիածին քաղաքի վանքերը, Խոր-Վիրապի, Օշականի, Սաղմոսավանքի, Գեղարդի

դարավոր սրբավայրերը, ինչպէս նաև Սարգսյանի ու Երևանի պետական թանգարանները, Մաշտոցի անվան Մատենադարան և Ժամանակակից արվեստի կեդրոն: Մայր Աթոռի հյուրերը ներկա եղան Կանապան մշակութային միջոցառումներու:

Հուլիս 12-ին խումբը պաշտոնապէս ընդունվեցավ Վեհափառ Հայրապետի կողմէ: Երկրորդ հանդիպում մը տեղի ունեցավ հուլիս 23-ին: Խումբի անունէն ջութիկայության խոսքեր ըրին Սահակ սարկավազ Սուքիասյան և օրիորդ Հերմինէ Տեմ: Օրիորդ Հերմինէ Տեմը առաջ.

«Ձերդ Սրբություն,

Քաջ գիտենք, որ Ձեր ժամանակը շատ սուղ ըլլալով այսօրվա հանդիպումը մեծ պատիվ մըն է մեզի համար:

Մենք կիսուն իսկ ըմբռնած էինք այս ուղևորության կարևորությունը և մեզի համար առաջին մեծ ուրախություն մըն էր:

Շատ հաճախ սփյուռքահայերուս համար Հայաստանը հին պատմություն և երազանք է միայն ու մեր միակ կապը մեր անցյալին հետ մեր Եկեղեցին է: Այսօր մեզի համար Հայաստանը մարմնավորվեցավ: Իր ժողովուրդը, իր բնությունը, մեր այցելած հուշարձանները զայն կենդանացուցին: Մենք ի մասնավոր շատ սիրեցինք Սուրբ Գեղարդը, այն հանդարտ, ժայռափոր վանքը, ուր ամեն ինչ բնականորէն պարզ է և միաժամանակ հոյակապ ու վեհ:

Ամենակարևորը մեզի համար եղավ, որ մենք Սուրբ Էջմիածնով ապրեցանք ու մեր սրբավայրին հետ աստիճանաբար ամբողջապէս մտերմացանք:

Բառերը կապակիս, Վեհափառ Տեմ, մեր երախտագիտությունը արտահայտելու այն բանին համար, որ ջութիկով Ձեպի, մենք կարողացանք մեր նախնիքներու հողին հետ

հաղորդվի: Թույլ տվեք, Վեհափառ Տեր, որ որչ խումբին անունով Ձեր սուրբ աջը համբուրեն և ստանան Ձերդ Սրբության հայրական օրհնությունները»:

Հանդիպումին ժամանակ երիտասարդ և տաղանդավոր նկարիչ Ռեմի Սիրոբը իր գործերեն մեկը նվիրեց Վեհափառ Հայրապետին: Գործը անվանված է «Նորվան սրբազան և Չատիկ արեղա»:

Քանի մը օր հետո, հուլիս 29-ին, տեղի ունեցավ Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի կապակերպած ընդունելությունը: Հանդիպությունը կվարեր կոմիտեի նախագահ պարոն Կառլեն Դալաթյանը: Պարոն նախագահը բարի գալուստի քանի մը խոսքերե վերջ ներկայացուց հայրենի կառավարության ծրագրերը երկու հազար թվականին համար, որոնք պարզ ցույց կուտան, թե ինչ նորանոր նվաճումներ պիտի արձանագրեն Հայրենիքը ապագային: Հանդիպումին ավարտին յուրաքանչյուր երիտասարդ ստացավ հուշանվերներ պարունակող փոքրիկ ծրար մը: Խումբին անունով շնորհակալության խոսք արտասանեց հոգեշնորհ Տ. Չատիկ արեղան, որ արտահայտեց խումբի անդամներուն մեծ տպավորությունները Հայրենիքեն, որ անոնք ավելի հայ պգացին իրենք պիրենք և հայկական առողջ ոգիով պորացած կվերադառնան տուն:

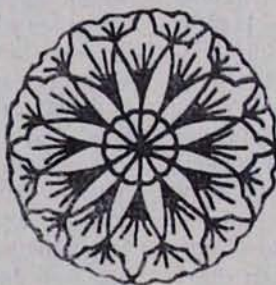
Խումբին վերջին այցելությունը Մայր Աթոռ եղավ հուլիս 29-ին: Վեհափառ Հայրապետը բացակա ըլլալով, լիոնահայ երիտասարդներուն ընդունեց գերաշնորհ Տ. Սիոն արքեպիսկոպոս Մանուկյան: Այս առթիվ Ֆրանսայեն բերված բյուրեղապակյա արծիվ մը հանձնվեցավ Սիոն սրբազանին: Սրբազան հայրը Վեհափառ Հայրապետի կողմն շնորհակալություն հայտնեց այս նվերին համար ու բարի ճանապարհի մաղթեց վերջ կոչ ըրավ երիտասարդ ուխտավորներուն, որ պետքի չմոռնան Մայր Հայրենիքը և հաճախ այցելեն իրենց նախնիքներուն երկիրը:

Հաջորդ օրը, վաղ առավոտյան, «Զվարթնոց»-ի օդանավակայանը, սուրբ Արարատի լանջերուն տակ լիոնահայ ուխտավորները դիպի նվազակցությամբ իրենց հրաժեշտի քոչարին պարեցին հայրենի երկինքի տակ:

Հուլիս 30-են օգոստոս 4 խումբը եղավ Լենինգրադ և Մոսկվա: Ֆրանսահայ երիտասարդները այցելեցին Կուլգ քաղաքներու տեսարժան վայրերը, ինչպես նաև տեղվույն հայկական եկեղեցիներ:

Օգոստոս 4-ին խումբը վերադարձավ Ֆրանսա, իր հետ բերելով «Արարատի ձյունեն, Սևանա ջուրեն և ափ մը Էջմիածնի սուրբ հողեն»:

ՍԱՀԱԿ ՍՐԿ. ՍՈՒՔԻԱՅԱՆ

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻ ՀՐԱՎԵՐՈՎ ԼԻՈՆԻՅ ՄԱՅՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔ ԱՅՅԵԼԱԾ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ՀԵՏ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ

Հուլիսի 6-ին, կիրակի.—Վարդապետ: Պայծառակերպություն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, օրվա մեծ տոնի առթիվ, հանդիսավոր ս. պատարագ մատուցեց ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Շվեդիայի հայոց հոգևոր հովիվ Ս. Արսեն եպս. Բերբերյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ ոգեշունչ քարոզ խոսեց՝ «Դա է Որդի իմ սիրելի, ընդ որ հաճեցայ, դմա լուարուք» (Մատթ. ԺԷ 5) բնաբանով:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Ս. պատարագին ներկա էին նաև Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության ներկայացուցիչներ Ս. Մեսրոպ արքեպս. Աշճյանը, Ս. Արամ եպս. Քեշիշյանը և տիար Ոսկեբերան Արքումանյանը:

Հուլիսի 7-ին, երկուշաբթի.—Յիշատակ մենեցո:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Ս. Միքայել քին. Կյուրեղյանը:

«Ձկնի սրբոյ պատարագի կատարի Հոգեհանգիստ վասն հաւօրէն ննջեցելոց»:

Հուլիսի 13-ին, կիրակի.— Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Ս. Եկրաա աբեղա Ներսիսյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց՝ «Սրբեա Տէր անդուցեալ քո ծառայիցն պգայարան և ջնորհեա տեսանել պքեյ-և լսել պիայրական ձայնն. եթէ դա է Որդին իմ սիրելի» (Շարական) բնաբանով (տես էջ 27):

Հուլիսի 20-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Ս. Չատիկ աբեղա Ավետիքյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց՝ «...ի սկսբանէ՝ արու և էգ արար վնուսա, եւ ասէ. Վասն այսորիկ թողցէ այլ պիայր եւ վնայր Դե երթիցէ պիեա կնոջ իւրոյ, եւ եղիցին երկոքեան ի մարմին մի... լոր Աստուած Կուգեաց՝ մարդ մի՝ մեկնեացէ» (Մատթ. ԺԹ 4—7) բնաբանով (տես էջ 25):

Ս. պատարագին ներկա էին Մայր Հայրենիք և Մայր Աթոռ ուխտի եկած ֆրանսահայ ուսանողներ:

«Չկնի սրբոյ պատարագի կատարի Օրհնութիւն խաղողոյ»:

Հուլիսի 26-ին, շաբաթ.—Այսօր Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը ամառային հանգստի մեկնեց Կիսլովոդսկի «Կրասնի կամեն» առողջարան:

Հուլիսի 27-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Ս. Հայկապուն վարդապետ Նաջարյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց՝ «Եթէ մոռացայց պքեզ, Երուսաղէմ, մոռացի վիս աջ իմ: Կցեսցի լեզու իմ ի քիմս իմ՝ թէ ոչ յիշեցից պքեզ» (Սղմ. ձԼԶ 5) բնաբանով (տես էջ 23):

Օգոստոսի 3-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Ս. Պապ արեղա Կարապետյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց՝ «Ճոնարհեցար ի բարձանց վասն մերոյ փրկութեան, արձակիչ կապելոց և բժիշկ հոգւոց մերոց» (Շարական) բնաբանով:

Օգոստոսի 10-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Ս. Մաշտոց արեղա Խաչիկյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց՝ «Ես եմ լոյս աշխարհի. որ գայ վկնի իմ՝ ընդ խաւար մի գնասցէ, այլ ընկալցի վոյսն կենաց» (Հովհ. Ը 12) բնաբանով:

Օգոստոսի 17-ին, կիրակի.—Վերափոխումն Ս. Աստուածածնի:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, օրվա մեծ տոնի առթիւ, հանդիսավոր ս. պատարագ մատուցեց Մայր Աթոռի դիվանապետ Ս. Ներսես եպ. Պոպարայանը և «Հայր մեր»-ից առաջ ոգեշունչ քարոզ խոսեց՝ «Դու հողեղենս սրովքէ ես, հարսն ի յերկրէ յերկինս ես, մեղաւորացս քաւիչ ես, Աստուածածին մեղայ քեզ» (Շարական) բնաբանով:

Օգոստոսի 18-ին, երկուշաբթի.—Յիշատակ մեռելոց:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Ս. Միքայել քն. Կյուրեղյանը:

«Չկնի սրբոյ պատարագի կատարի Հոգեհանգիստ վասն համօրէն ննջեցելոց»:

Օգոստոսի 19-ին, երեքշաբթի.—Այսօր Մայր Աթոռ վերադարձավ Վեհափառ Հայրապետը Կիսլովոդսկի «Կրասնի կամեն» առողջարանից:

Երևանի օդանավակայանում Վեհափառ Հայրապետին դիմավորեցին և բարի գալուստ մաղթեցին Մայր Աթոռի միաբանները՝ գլխավորութեամբ Ս. Սյուն արքեպ. Մանուկյանի:

Օգոստոսի 24-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Ս. Չալին արեղա Խաչատրյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց՝ «Օրհնեալ ես դու ի կանայս, եւ օրհնեալ է պտուղ որովայնի քո» (Դուկ. Ա 42) բնաբանով:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Օգոստոսի 31-ին, կիրակի.—Տօն գիտի գօտոյ Սրբուհոյ Աստուածածնի:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Ս. Պարզն արեղա Մարտիրոսյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ հաւիւր պառշաճի քարոզ խոսեց Ս. Ասողիկ արեղա Արիստակեսյանը:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

ԵԹԵ ՄՈՌԱՆԱՄ ՔԵԶ, ԷԶՄԻԱԾԻՆ,
ԹՈՂ ՉՈՐԱՆԱ ԱԶՆ ԻՄ
(Ք Ա Ր Ո Զ)

«Եթէ մոռացայց պքեպ, Երուսաղէմ մոռացի պիս աջ իմ: Կցեսցի լեպու իմ ի քիւն իմ թէ ոչ յիշեցից պքեպ» (Սղմ. ՃԼԶ 5—6):

Սաղմոսներգուն այս բառերով հիշում է Երուսաղէմը՝ հեռավոր Բաբելոնում, իր գերության մեջ: Ինչո՞ւ աղքատ խիստ խոսքերով է արտահայտվում սաղմոսներգուն: Իհարկէ իր հայրենի քաղաքը, իր հայրենի տունը սիրելի է նրան, և հեռու ու պանդուխտ լինել այդ տնից՝ ցավալի երևույթ է: Սակայն սաղմոսներգուի համար Երուսաղէմը առաջին հերթին Աստուծո տունն էր՝ տաճարը, որ գոյություն ուներ Երուսաղէմի մեջ իր սրբություն սրբոցով՝ Աստուծո և մարդու միացման վայրը աղոթքի միջոցով: Այսօր, երբ մոտենում է Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինն որածեջտ տալու ժամը, այս բառերը ինձ համար այսպես են հնչում. եթէ քեզ մոռանամ, Էջմիածին, թող չորանա իմ աջը, եթէ քեզ մոռանամ, թող պապանձվի իմ լեզուն, թող իմ լեզուն կաջի իմ քիւնքին:

Էջմիածինը, սիրելի ժողովուրդ, երկնքից առաքված մի խորհուրդ է հայ ժողովրդի համար: Քրիստոս ինքն իջավ այստեղ Գրիգոր Լուսավորչի տեսիլքով, որպեսպի մեր ժողովուրդը իր ժողովուրդը դարձնի: Սակայն Էջմիածինը միայն երկնառաք մի տեսիլք չմնաց Գրիգոր Լուսավորչի հոգու մեջ, այն Լուսավորչից սկսած մարմին առավ, դարձավ տաճար, դարձավ հանդիպման վայր՝ Աստուծո և հայ ժողովրդի համար դարեր շարունակ: Եվ այդ դարերի ընթացքում աղոթքների և երգվող շարականների միջոցով, վեր առաքվող խնկաբույրի միջոցով հայ ժողովրդի աղոթքը բարձրացավ դեպի Աստված, հայ, որ երկնականարի տակ էլ գտնվի, եթէ

և հայ ժողովուրդը միացավ իր Աստծուն: Սրբություն սրբոց է հայ ժողովրդի համար Ս. Էջմիածինը: Հետևաբար նա, որ գալիս է այս եկեղեցին աղոթելու, առանձնանում է իր հոգով, նա անպայման իր սրտի խորքում հիշում է դարեր շարունակ երկինք բարձրացող այդ աղոթքները, նա հաղորդվում է մեր բոլոր սրբերին, սկսած Գրիգոր Լուսավորչից, և գտնում ճշմարիտ ուղին, ճշմարիտ Աստծուն: Սրբությամբ և երկրորդաժողովրդի պետք է մոտենանք մենք այս տաճարին: Երբ Մովսես Սինա լեռան վրա իր կոշիկն էր հանում, որովհետև անկեղ մոտենու մեջ տեսավ Աստծու պատկերը և լսեց Աստծու ձայնը: Մենք՝ հայ քրիստոնյաներա, երբ Ս. Էջմիածնում լսում ենք Աստծու ձայնը, պետք է հանենք մեր կոշիկները, այսինքն մեկդի դնենք մեր մեղքերը, մեր անձնական հարցերը և բացենք մեր սրտերը Աստծու առջև, որպեսպի կարողանանք իսկապես միանալ Աստծուն: Դարեր շարունակ Հայ Եկեղեցին Էջմիածնով լույս հանդիսացավ մեր ժողովրդի համար: Երկնառաք այս լույսից ուղղություն տրվեց հայ ժողովրդին, ամենուրեք հայ ժողովուրդը ետ դարձավ և նայեց Սուրբ Էջմիածին և նրանից ուղղություն վերցրած գտավ իր ճանապարհը դեպի հաղթանակականություն: Հետևաբար Էջմիածինը առակ երկնքից ուղարկված տեսիլք չէ մեզ համար, Էջմիածինը նաև Աստծու հավատքի պատմություն է, Էջմիածինի միջոցով խոսում են մեր սրբերը, մեր հայրերը՝ մեր լեզվով, մեր հայրենի օդով, արևով և մեր պաշտամունքով: Եվ առեն մի

հեռանա Սուրբ Էջմիածնի խորհրդից, կրկորցնի իր ճանապարհը և խարխալումի մեջ կգնա ու կկորչի: Նույնն է պարագան նաև այսօր մեր հավատավոր ժողովրդի համար ամեն տեղ:

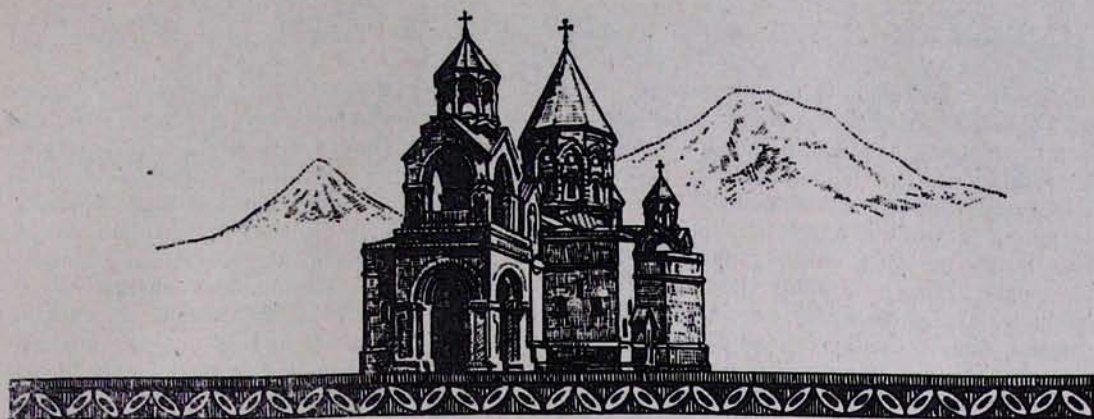
Տարիներ առաջ ես էլ, որպես փոքր մի պատանի, ունկնդրելով իմ խղճի ձայնին, ենթարկվելով Աստծու կանչին, եկա և մուտք գործեցի Սուրբ Էջմիածին: Եվ մի քանի տարիներ շարունակ ուսանելով այստեղ, կամաց-կամաց իմ մեջ բացահայտվեց այս խորհուրդը և իմաստ ստացավ: Տարիներ հետո, որպես ճեմարանավարտ սարկավագ, արժանացա Վեհափառ Հայրապետի՝ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վապեն Ա-ի ուշադրության, ուղարկեց Անգլիա, այնտեղ բարձրագույն կրթություն ստանալու: Եվ այնտեղ, Անգլիայի մառախլապատ օդերում, օտար հոգիների ոլորտում ես երբեք չկորցրի իմ լույսը, որովհետև միշտ Էջմիածնի կանթեղը՝ Լուսավորչի կանթեղը հեռվից ինձ լույս էր տալիս և առաջնորդում ինձ իմ տկար, դժվար և նեղ օրերին: Եվ այդ ձգողական ուժը դեպի Էջմիածին ինչքան գնում, ավելի պորավոր էր դառնում: Եվ այդ նույն ուժը ինձ բերեց այստեղ: Ահա շուրջ հինգ տարիներ ծառայեցի ես Մայր Աթոռում, վաղելելով միաբանության ուրախությունները և տխրությունները, արժանանալով ավագ հայրերի ուշադրության և հոգևոր խնամքին: Հասել է ժամը, և Վեհափառ Հայրապետի կարգադրությամբ մի քանի օր հետո կենկենմ Հյուսիսային Ամերի-

կա՝ ծառայելու Արևելյան թեմի մեջ: Բայց հայ եկեղեցականի գիտակցությամբ է, որ ես պանդխտության ցուպը ձեռքս եմ առնում, իմ հոգու խորքում ամբարելով հայ արևը, Էջմիածնի խորհուրդը, որովհետև հայ եկեղեցականը պոհվող մարտիկ պետք է փնի հանուն իր ժողովրդի և հանուն իր կրոնի: Հետևաբար հայ եկեղեցականը միայն իր անձով չի կարող բավարարվել, միայն իր հոգու փրկությամբ չի կարող պաղվել: Իմ պարտականությունն է այնտեղ նաև հայ արևի, հայ հողի և Էջմիածնի ուժը, խորհուրդը և պատգամը տալ Սփյուռքի մեր ժողովրդին և եղբայրներին: Ընդդեմ տալու և առաջ էր, երբ ես կուսակրթության երգում տվի Աստծու սուրբ խորանի առջև:

Տասը տարիներ են անցել այդ օրից, և իմ բոլոր դժվարին ու նեղ պահերին ես աշխատել եմ հավատարիմ մնալ Սուրբ Էջմիածնի խորհրդին, այն երդումին, որ տվել եմ Սուրբ Էջմիածնի միջոցով Նորին Սրբությանը և մեր ժողովրդին: Եվ այսօր ես կենկենմ հեռավոր Ամերիկա, դարձյալ երգվելով, որ իմ ամեն մի քայլով, իմ ամեն մի գործով Սուրբ Էջմիածնին հավատարիմ եմ մնալու, և եթե ես երբևիցե խոտորեմ իմ ճանապարհից, և եթե մոռանամ Էջմիածինը, թող իմ աչքը չորսմառ և թող իմ լեզուն պապանձվի, ինչպես պիտի ասեր սաղմոսերգուն:

Աղոթք, սեր եղիցին ընդ ամենեւեանդ, ամեն:

ԶԱՏԻՆ ԱՐԵՂԱ ԱՎԵՏԻՔՅԱՆ

ՄԱՐԴ ԱՐԱՐԱՆԸ ՏԱԾԱՐ ՀՈԳՎՈ (ՔԱՐՈՋ)

«...ի սկսեանէ՝ արու և էգ արար զնոսա
եւ ասէ. Վասն այսորիկ թողցէ այր փայր եւ
վմայր՝ եւ երթիցէ փետ կնոջ իւրոյ, եւ եղի-
ցին երկոքեան ի մարմին մի: ...արդ զոր
Աստուած զուգեաց՝ մարդ մի՝ մեկնեցէ»:
(ՄԱՏԹ. ԺԹ 4—6)

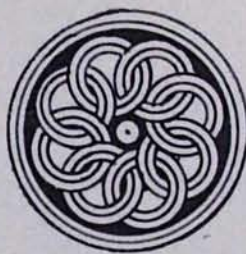
Այս խոսքերը, սիրելի ժողովուրդ, վերցված են քիչ առաջ Սուրբ Գրական ընթերցումների ժամանակ կարդացված Մատթեոսի Ավետարանից: Մատթեոսի Ավետարանի այս հատվածը մեզ պատմում է Քրիստոսի կյանքից մի միջադեպ, որ կատարվեց Նրա քաղաքական գործունեության ընթացքին: Որքան Քրիստոս ջրջում էր քաղաքից-քաղաք, որքան Քրիստոս ջրջում էր գյուղից-գյուղ, այնքան ավելի բազմանում և շատանում էր Նրա հետևորդների և աշակերտների թիվը: Սակայն երբեմն պատահում էր այնպես, որ Քրիստոսին ջրջապատում էին մարդիկ, որոնք ցանկանում էին Նրան նեղ վիճակի մեջ գցել, դժվարին հարցումներով ծուղակի մատնել: Բայց Քրիստոս Իր իմաստությամբ կարողանում էր պատասխան տալ այդպիսի անձանց: Եվ ահա, այսօրվա Ավետարանի մեջ, մի խումբ փարիսեյցիներ ջրջապատել

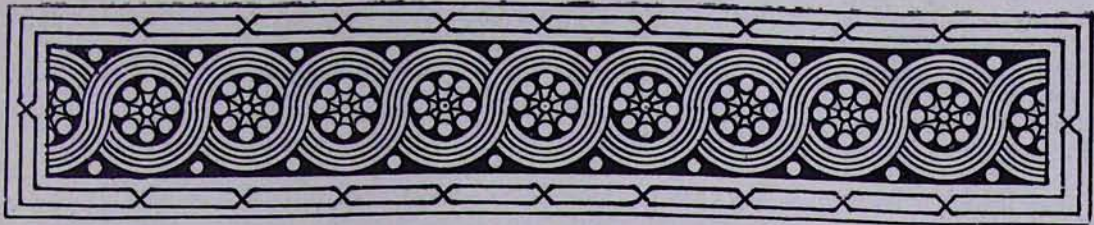
էին Քրիստոսին և լսում էին նրա վարդապետությունը. հանկարծ Նրան հարց տվեցին, ասելով. «Վարդապետ, արդյոք արտոնված է մարդուն որևէ փոքր սխալի պատճառով իր կնոջը արձակել, բաժանվել իր կնոջից»: Քրիստոս մի պահ մտածում է, անմիջապես հասկանում նրանց միտքը և իր անձնական պատասխանը տալու փոխարեն, անմիջապես դիմում է Սուրբ Գրքին, մարգարեների խոսքերին՝ ասելով. «Չե՞ք հիշում արդյոք, որ գրված է, թե սկսվեց Աստված ստեղծեց արուն և էգը, և նրանք երկուսը միասին պետք է թողնեն իրենց հորը և մորը և կապմունք մեկ ընտանիք, ընտանեկան մեկ միավոր և ինչ որ Աստված միացրեց, թող մարդ չբաժանի»: Անշուշտ այս պատասխանի մեջ ամենից առաջ Քրիստոս շեշտը դնում է Սուրբ Գրքի, Սուրբ Գրական ավանդությունների վրա: Ինչպես քիչ առաջ

ասացի, Իր անձնական պատասխանը տալուց Քրիստոս ավելի կարևորություն տվեց Սուրբ Գրական հատվածներին կամ ավանդություններին: Այս հատվածի մեջ երկրորդ զաղափարն այն է, որ Քրիստոս ասում է, թե պետք է թողնել հորը և մորը և գնալ կնոջ ետևից և լինել մեկ մարմին: Ինչպես մեկ մարմին պետք է լինել: Այսօրվա Սուրբ Գրական ընթերցման մեջ, կորնթացիներին ուղղված Պողոս առաքյալի թղթի մեջ, որը նույնպես հորդոր է այս հարցի կապակցությամբ, մարդ արարածը համարվում է տաճար հոգվո: Հոգվո տաճար, սիրելի ժողովուրդ, նշանակում է Աստծու բոլոր շնորհքների բնակարանը: Եվ մարդ արարածը պետք է այդ շնորհքները գեղեցիկ կերպով, իմաստուն կերպով օգտագործի իր հարկի տակ: Ահա ես այսպես եմ հասկանում այսօրվա ավետարանական ընթերցումը, և այս է ավանդ ավետարանական հատվածի մեջ:

Սիրելի ժողովուրդ, այսօրվա մեր առօրյա կյանքում կան ընտանիքներ, կան գույգեր, որոնք գտնվում են դժբախտությունների մեջ, և այսօրվա ավետարանն ուղղված է հենց այդպիսի ընտանիքներին: Ես ուզում եմ աղոթել, դուք էլ ինձ հետ աղոթեցե՛ք միասին, որ Աստված օգնի այս ընտանիքներին, որպեսզի կարողանան այդ դժվարու-

թյուններից դուրս գալ, որպեսզի կարողանան աստվածավայել մի կյանք վարել: Այս է իմ մաղթանքը, իմ աղոթքը և իմ ցանկությունը այսօրվա առթիվ: Այսօրվա ավետարանական հատվածի մեջ կա նաև Քրիստոսի խոսքը, երբ իր մոտ է հրավիրում մանուկներին: Այստեղ, ձեր առջև մոտ երեսուն երիտասարդներ են, որ Ֆրանսիայից են եկել: Նրանք լսել են Քրիստոսի այդ ձայնը, պատասխանում են իրենց ներկայությամբ այդ ձայնին և այսօր մեկ հետ աղոթում են: Նրանք եկել են ճանաչելու իրենց նախնիների արմատները, տեսնելու իրենց Նոր Հայրենիքը ծաղկումի և բարգավաճումի մեջ, հաղորդվելու հայ ստեղծարար ժողովրդի այսօրվա հեքին, որպեսզի պահեն, որ իրենք մասն են Մայր Հայրենիքի, հայրենաբնակ ժողովրդի, որ ամենօրյա նվիրումով կերտում է իր պայծառ ապագան: Աղոթե՛ք միասին, որպեսզի ինչ ուխտով, ինչ երապանքով որ նրանք եկել են Մայր Հայրենիք, երապանքները կատարվեն, և տուն վերադառնան մի քիչ ավելի հայացած, Մայր Հայրենիքով ուժեղացած: Թող մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի առատ շնորհները լինեն ձեզ՝ բոլորիդ հետ այժմ և միշտ և հավիտյանս հավիտենից, ամեն:

ԵԶՐԱՍ ԱԲԵՂԱ ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ

ՏԷ՛ր, ԾՆՈՐՀԵԱ ՏԵՍԱՆԵԼ ԶՔԵԶ (ՔԱՐՈԶ)

«Սրբեա Տէր զմեղուցեալ քո ծառայիցն
զգայարան և շնորհեա տեսանել զքեզ և լսել
զհայրական ձայնն. եթէ դա է Որդի իմ սի-
րելի»:

(ՇԱՐԱԿԱՆ)

Սիրելի հավատացյալներ, կարծում եմ, որ
ոչ մի հավատացյալի համար դեռ չի կորել
այն ուրախության ու ոգևորության հաճույքն
ու հրապուրանքը, որ ուղիղ յոթ օրեր առաջ
ապրեցինք Հիսուս Քրիստոսի Պայծառակեր-
պության հրաշափառ տոնի առիթով: Որ ոչ
մի հավատացյալի ականջում դեռ չի լսել
երկնառաք այն ձայնը, որն ուղենշում է
մարդկության փրկության ճանապարհը Աստ-
վածային պատգամով. «Դա է Որդի իմ սի-
րելի, ընդ որ հաճեցայ, դմա՛ լուսրուք»:

Այսօր հետ Պայծառակերպության 7-րդ օ-
րը, իմ ցանկությունն է մեկ անգամ ևս միա-
սին՝ մեր խոհերով ու մտորումներով անդ-
րադառնանք Պայծառակերպության խոր-
հորդին, ներհայեցողությամբ արժևորելով
այն նախ մեր անձերի համար, ապա ցույց
տալ նրա դերն ու նշանակությունը մեր ժո-
ղովրդի պատմության մեջ:

Ինչ խոսք, լինել Աստուծո տանը, տեսնել
ազգային Պայծառակերպության Թափոր լե-
ռը՝ Միածնաէջ Ս. Սեղանը, ականջալուր
դառնալ սրբական աղոթքի հոգեզմայլ եր-
գակցությանը՝ երանություն է: Այս երանու-
թյունն է, սիրելի հավատացյալներ, որ պետք
է մեր աներկյուղ հավատքի զորությամբ
դարձնենք վիճակ, մնայուն ապրում, ապըր-
վող կյանք, երբ մեր հոգին տենչում է դե-

պի բարձրյալն Աստված, դեպի կատարյալը,
գեղեցիկն ու վսեմը, բարին, արդարն ու ազ-
նիվը:

Ճշմարիտ է, որ Թափոր լեռան բարձուն-
քին առաքյալները նույնպես ունեցան երա-
նական այս զգացումը, երբ Պետրոսի շըր-
թունքներից, որպես գերբնական ոգևորու-
թյան բացականչություն հնչեց. «Տէր բար-
ուք է մեզ աստ լինել» հոգեբուխ խոստովա-
նանքը: Սակայն առաքյալների այդ զգացու-
մը չդարձավ ապրում, չդարձավ վիճակ, այլ
մնաց իբրև ցանկություն ու ձգտում, որով-
հետև իրենց անսասան հավատքը ներշա-
ղախված էր թերահավատությամբ: Ու այդ
շաղախն ինչպես միջնորմ պատնեջեց ոչ
միայն առաքյալների մարմնավոր, այլև հոգե-
վոր տեսողությունը, զրկելով նրանց Պայծա-
ռակերպության հրաշալիքանշ տեսիլքից. «Եւ
անկեան ի վերայ երեսաց իւրեանց և եր-
կեան յոյժ, ամբարձին զաչս իւրեանց ոչ զոք
տեսին բայց միայն զՅիսուս» գրում է Մատ-
թեոս ավետարանիչը:

Արդարև, ինչպես վկայում է Պողոս առաք-
յալ. «Երկիրը թերահաւատութեան է նշան»: Եւ
դեռ գիտենք Ս. Գրքից, որ «Ոչ ոք կարե
տեսանել զԱստուած, եթէ չէ մաքրեալ ի մե-
ղաց»: Բայց որքան միսիթարական ու հու-
սադրող է, երբ երկյուղի ու թերահավատու-

թյան պահին հասնում է Քրիստոս ու բերում իր հուսաառու, գոտեպնդող ու քաջանքիչ պատգամը. «Յոուն կացեք և մի երկընչիք»:

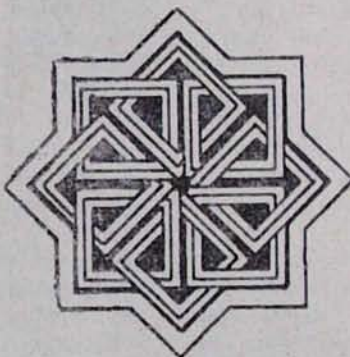
Այո, սիրելի հավատացյալներ, այսօր, երբ հետադարձ հայացքով խորասուզվում ենք մեր անցյալի պատմության մեջ, ակամայից տեսնում ենք, որ հայ ազգն էլ է ունեցել Թափորի բարձունքներ ու Պայծառակերպության պահեր: Միթե մեր խոսքի ճշմարտության հավաստիքը չէ այլակերպալ Փրկչի ոսկեհուր գավապանով կերտված ազգային Պայծառակերպության Թափորի բարձունքը՝ Միաձնաէջ Ս. Սեդանը, որը պատմության դաժան ու ամենակույ ժամանակներում դարձել է ոչ միայն հայ ժողովրդի փրկության տապանը, անառիկ ամրոցը նրա հավատի, այլև գոյության խարխիսը բոլոր ժամանակների «Ի վերայ Աջոյն և Սրբոյ Էջմիածնի ամենայն ազգն հայոց կապեալ կայ»:

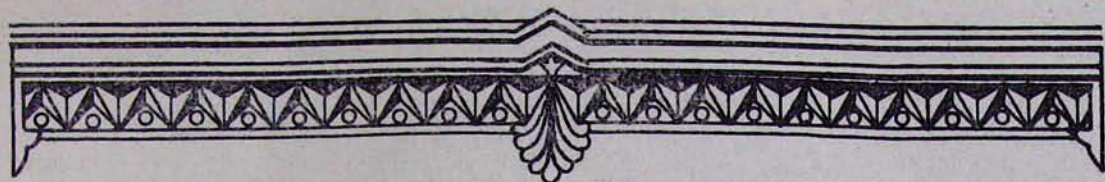
Բայց ամեն անգամ, երբ թուլացել է հայի հավատը, անտեսվել Միաձնաէջ Ս. Սեդանի ուխտը, հայորդիների հոգիներից ներս նվաղել Աստվածային սիրո հուրը, Թափորն այդ դարձել է Գողգոթա: Գողգոթա հարազատ եղբայրության խորթացումով թագավորությունների կործանումով, հայոց աշխարհի մասնատումներով, Հայրապետական Աթոռի դեգերումներով ու Եկեղեցու երկփեղկումով: Մինչդեռ, երբ հայը չի հեռացել իր նախնյաց Սուրբ Հավատից, Թափորն այդ դարձել է լուսո մի ավապան, որից, ինչպես պայծառա-

տեսք նորածին մանուկ ծնվել է Սահակ, ծնվել Մաշտոց, հորդել Նարեկ ու Շուրիակ: Երբ հայը չի հեռացել իր նախնյաց Ոգուց ու Հայրենիքի սիրուց, Թափորն այդ դարձել է աղբյուր ներշնչարան հայրենասիրության ու հերոսացման, որոնց զգացումներից կերտվել է միշտ կենդանի հուշարձան՝ Ավարայր ու Սարդարապատ: Հայոց Թափոր լուսան բարձունքին հաճախ են կանգնել լուսազյաց ու լուսաճառագ դեմքեր, որպես ազգի ու հայրենիքի հավերժ գոյության մըջտավառ փարոս՝ անշեջ են պահել լույս կանթեղը Լուսավորչան և խնամտության ջահը Մեսրոպյան:

Այսօր, սիրելի հավատացյալներ, Պայծառակերպության լույսով է լուսավորված նաև մեր Եկեղեցու ներկա կյանքը, շնորհիվ ազգիս Վեհապետ Վաչգեն Ա կաթողիկոսի անսասան սիրո ու հավատքի՝ հանդեպ հայ ժողովրդի ու վերածնված Մայր Հայրենիքի: Վասն որո աղոթահալաց պաղատանքով ու մաքուր աղոթքներով դիմենք բարեխում Աստծուն և հայցենք՝ երկար օրեր Հայոց Հոր, անսասանություն ու անշարժություն Ամենայն Հայոց Լուսո խորան Միաձնաէջ Ս. Սեդանին, խաղաղություն ու հավերժություն Հայոց Մայր երկրին, մերօրյա շենշող Հայաստանին. ամեն:

Ս. Էջմիածին,
13 նոյեմբ. 1986 թ.

ԵՐԱՆԻ ՆՐԱՆՑ, ՈՐ ՀԵՁ ԵՆ ԵՎ ԽՈՆԱՐՀ (ՔԱՐՈՁ)

«Որ կամիցի ի ձենք մեծ լինել՝ եղիցի ձեր պաշտօնեայ, և որ կամիցի ի ձենք առաջին լինել՝ եղիցի ձեր ծառայ» (Մտթ. Ի 26—27):

Սիրելի հավատացյալներ,

Հետ Հարության 40-օրյա շրջանն է: Մի քանի շաբաթներ առաջ Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցին տոնախմբեց քրիստոնեական մեծագույն տոնը՝ Չատիկը՝ Քրիստոսի Հրաշափառ Հարության ավետիսը կըրկին ու կրկին ավետելով իր աշխարհասփյուռ զավակներին: Բացենք մեր հոգու դռները հարուցյալ Տիրոջը ներառնելու և նրա օգնությամբ շարունակելու մեր կյանքի ընթացքը: Իսկ ապրել հարուցյալ Քրիստոսի հետ պիտի նշանակեր ընթանալ նրա նախանշած ճանապարհով, պիտի նշանակեր ապրել նրա պատվիրաններով: Բազում են Քրիստոսի պատվիրանները, քրիստոնեական առաքինությունները, և այդ առաքինությանց մեջ կարևորագույններից է խոնարհությունը: Այսօր մեր նպատակն է խոսել ձեզ խոնարհության մասին:

Քրիստոս Իր առաքելության ընթացքում բազմաթիվ առիթներով թե՛ ի տես Իր աշակերտների, թե՛ Իրեն հետևող ժողովրդի, խոսել է խոնարհության մասին, մատնանշել նրա անհրաժեշտությունը ինչպես երկրային կյանքում, այնպես էլ երկնային անմահության հասնելու համար: Հիշենք թեկուզ փարիսեցու և մաքսավորի առակը: Այս երկու մարդիկ էլ տաճար էին եկել աղոթելու Տիրոջը, գոհություն մատուցելու Նրան: Բայց այլ էր նրանցից յուրաքանչյուրի մտադրությունը: Առաջինը տաճար էր մտել ի լուր ամենքի իր անձը բարձրացնելու, մինչդեռ մաքսավորը մեկուսի կանգնած, լուռ, գլխիկոր ու ամոթահար աղոթում էր. «Աստուած քաւեա ցիս ցմեղաւորս»: Ի պատասխան այս

երկուսի աղոթքի լսվում է Աստուծո Միածին Որդու խոսքը. «Ասում եմ ձեզ, սա (մաքսավորը) իջավ իր տունը արդարացած, ոչ թե միւսը, որովհետև ով որ բարձրացնում է իր անձը՝ կխոնարհվի, և ով որ խոնարհեցնում է իր անձը՝ կբարձրացվի» (Լուկ. ԺԸ 14):

Հասել էր Քրիստոսի երկրային առաքելության ավարտը, Նա վերջին պատվիրաններն էր տալիս առաքյալներին ու ժողովրդին: Եվ կրկին անդրադառնում է խոնարհությանը. «Ձեզանից ով կամենա մեծ լինել, ձեր սպասավորը թող լինի, և ով կամենա առաջինը լինել, ձեր ծառան թող լինի»: Այս խոսքերը ասվում են իբրև պատասխան՝ Իր երկու աշակերտների՝ Չեբեթիայի որդիներ Հակոբոսի և Հովհաննեսի խնդրանքի, որոնք հայցում էին Քրիստոսից արքայության մեջ նստել Նրա աջ և ձախ կողմերում, այսինքն՝ արժանանալ Նրա ջնտրիին: Չենք ուզում մեղադրել երկու առաքյալներին, քանի որ նրանք դեռևս չէին լուսավորված Հարության լույսով, նրանց համար Քրիստոսի գաղափարներն ու վարդապետությունը կիսով չափ դեռ մութ էին ու անհասկանալի: Իսկ հետ Հարության նրանք երկուսն էլ, թե՛ Հովհաննեսը և թե՛ Հակոբոսը՝ ողողված Հարության լույսով, նահատակվեցին «Վասն Յիսուսի»:

Թերթենք քրիստոնեական պատմության էջերը՝ սկսած նրա սկզբնավորումից մինչև մեր օրերը: Ինչպե՞ս հիմք դրվեց քրիստոնեության: Նրա հիմնադիրը, որ՝ Աստուծո Միածին Որդին էր, խոնարհվեց իր Աստվածային բարձունքներից, զգեցավ մարդկային կերպարանք, մարդկության մեղքերի տակ կթած բարձրացավ Գողգոթան ի վեր, անարգվեց ու խաչվեց խավարասեր մարդկության կողմից՝ ընդունելով իր ժամանակի

ամենաանարգ մահը: Ու Նրա մահով և ապա Հրաշափառ Հարությանը հիմք դրվեց մի նոր կյանքի, նոր կրոնի:

Ինչպե՞ս տարածվեց քրիստոնեությունը Հռոմեական կայսրության մեջ և նրա սահմաններից դուրս: Առաքյալներն ու նրանց հետևող ժողովուրդը կարողացան իրենց խոնարհությամբ ու հաստատակամությամբ կոտրել հռոմեական բիրտ կայսրերի համառությունը: Նրանք խոնարհվեցին Ներոնների, Դիոկղետիանոսների և այլոց դաժան ու անմարդկային հալածանքների ու վանգվածային հաշվեհարդարների տակ, բայց նրանց դաժանությունն իսկ չկարողացավ սասանել նորադարձ քրիստոնյաների հավատը, չկարողացավ արգելափակել Լուսիի ու ձյանարտության ճանապարհը:

Ինչպե՞ս տարածվեց քրիստոնեությունը Հայաստան աշխարհից ներս: Նախ՝ հեղվեց Քրիստոսի երկու առաքյալների՝ Թադեոսի և Բարթողիմեոսի սուրբ արյունը՝ բազմաթիվ այլ հավատացյալների հետ, և ապա Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչը իր չարչարանքներով ու անսասան հավատքով համոզեց հայոց Տրդատ թագավորին, որ ինքն է քրոպիչը ձյանարտության ու Լուսիի:

Եվ այսպես աստիճանաբար, քրիստոնեությունը ի գին բազմաթիվ վկաների խոնարհության ու մարտիրոսության ծավալվեց աշխարհի չորս ծագերը, Աստվածային խոսքը ավետվեց ի յուր ամենքի և ամենուր: Հետագա քրիստոնյա սերունդները սրբացրին նրանց, ում արյունը հեղվեց ի սպաս Քրիստոսի Ավետարանի:

«Նա, ով խոնարհեցնում է իր անձը, կը բարձրանա»:

Սիրելի հավատացյալներ,

Պատմությունը մեզ բազում օրինակներ է տալիս՝ վկայելու Քրիստոսի խոսքերի հավիտենական ձյանարտությունը: Հայ ժողովուրդը իր դարավոր պատմության ընթացքում բազում-բազում վավակներ է ծնել, ո-

րոնք այսօր մեզ համար մեծեր են: Մեծեր են իրենց սրբակենցաղ կյանքով, մեծեր են իրենց կատարած գործերով: Հայ ժողովուրդը ծնել է Վարդան ու Վահան, Մաշտոց ու Սահակ, Նարեկացի ու Շնորհալի և բազում ու բազում ուրիշներ, որոնք անմահացել են մեր ժողովրդի սրտում, որոնք այժմ էլ ապրում են յուրաքանչյուր հայի հոգում: Բայց նրանք անմահացել են, ոչ թե որովհետև ձգտել են անմահության, ոչ թե որովհետև գերմարդկային բնություններ ու էակներ են եղել, այլ որովհետև նրանցից յուրաքանչյուրը իր հոգով ու էությամբ, խոնարհելով իր անձը, ծառայել է ու սպասավորել իր ազգին, անձնական ու մարմնականը զոհել ի շահ հանրության ու ժողովրդի:

Մաշտոցը հայոց տառերն էր երկնում ոչ թե փառքի ու անմահության, այլ իր ժողովրդի ազգային ինքնության պահպանման ու գոյատևման համար:

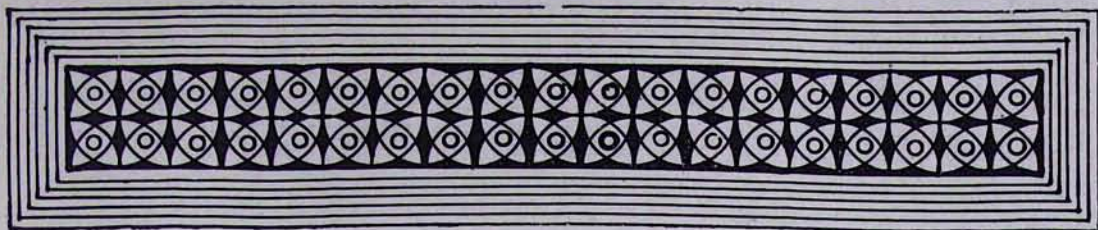
Վարդան Ավարայրի դաշտում կռվեց ու թափեց իր սուրբ արյունը ոչ թե փառքի ու անմահության համար, այլ որպեսզի իր ժողովուրդը չստրկացվեր մարմնապես ու հոգեպես:

Նարեկացին մութ քարայրներում, մենության մեջ «ի խորոց սրտի խոսքն» էր առաքում առ Աստված, մարդկային մտքի մեծագույն թռիչքն էր արարում, մարդկային հոգին մերձեցնելու աստվածային բարձունքներին, մաքրելու և անաղարտ պահելու այդ հոգին մեղքից ու աղտեղությունից: Բյուրավոր են օրինակներն այս. «Հաւատք առանց գործոց մեռեալ են առանձինն»: «Մարդու ամբարտավանությունը կկործանի նրան, բայց հեզահոգին փառք կստանա» (Առակ. ԻԹ 23):

Երանի նրանց, որ հեզ են ու խոնարհ, որովհետև նրանք երկնքի արքայությունը պիտի ժառանգեն: Ամեն:

ՌԱԶՄԻԿ ՍՐԿ. ԻՍԱԽԱՆՅԱՆ

ՍԻՆԿԱՓՈՒՐԻ ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉ ԵԿԵՂԵՑՎՈ 150-ԱՄՅԱԿԸ

Սինկափուրի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցվո օծման 150-ամյակի հանդիսությունները սկիզբ առին 1985 հունիս 9-ին, երբ Սիտնիի Ս. Հարություն եկեղեցվո մեջ հընթացս ս. պատարագի ընթերցվեցավ Ապգիս

Սինկափուրի ու Ծայրագույն Արևելքի գաղութներու փառավոր անցյալը ու Հայ Եկեղեցվո ունեցած կարևոր դերը:

Նույն օրը, հունիս 9-ին, առաջին պաշտոնական ճաշկերույթը տեղի ունեցավ, ո-

Ավստրալահայ ուխտավորների խումբը. կենտրոնում՝ Աղան եպս. Պալիտյանը

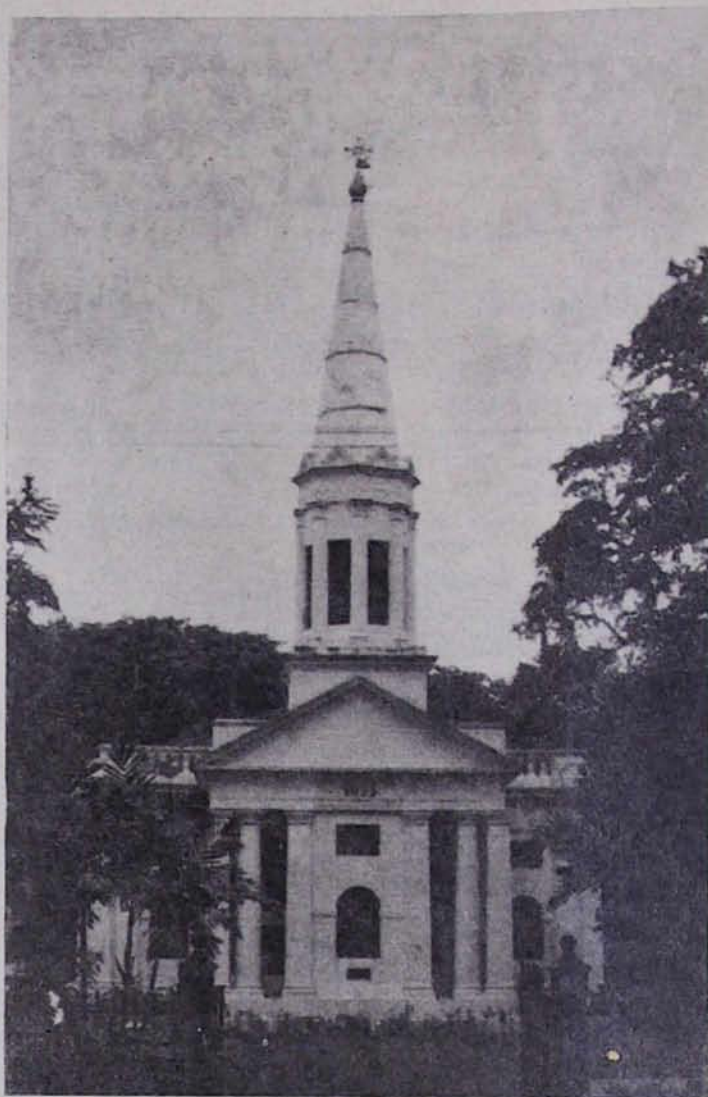
Վեհափառ Հայրապետ Վապգեն Ա կաթողիկոսի սրբատառ կոնդակը, ուր և ավստրալահայոց առաջնորդ Աղան եպս. Պալիտյան հավուր պատշաճի քարոզեց, վեր առնելով

որուն հաջորդեց երկրորդ մը տարվույս մալիս ամսուն: Շուրջ տարի մը Սիտնիի և Սինկափուրի միջև կապմաներաչական աշխատանք տարվեցավ, որուն մեջ գլխավոր

ղեր ունեցավ տիար Արշակ Գոյստըն: Ու ահա սկիզբ առավ եզակի ուխտագնացություն մը:

Չորեքշաբթի 11 հունիսին, առաջնորդ Աղան եպս. Պալիոպյան, Արամայիս ավագ քին. Միրզայան, սարկավագներ ու հավա-

ռւխտավորաց դիմավորության եկած էին Սինկափուրի հայերը, գլխավորությամբ եկեղեցվո առննապետ՝ տիար Չարեհ Մարյանի: Բարի գալուտյան ջերմ ընդունելութենէ ետք, ուխտավորները առաջնորդվեցան հյուրանոց:

Սինկափուրի հայոց Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին

տացյալներ հավաքված Սիտնիի Ս. Հարություն եկեղեցվո մեջ, եկեղեցական կարճ, սակայն հուզումնալից արարողութենէ մը ետք, ճամբա ելան դեպի Սիտնիի օդակայան, իրենց ուխտավորությունը սկսելու: Շուրջ ութ ժամվա հաճելի թոյլժեքէ մը ետք, օդանավը վայրէջք կատարեց Սինկափուրի օդակայանը, ուր եկեղեցական դասուն և

Հաջորդող օրերուն Ծայրագույն Արևելքի պանապան քաղաքներէն հայ ուխտավորներ ժամանեցին ու մաս կազմեցին եկեղեցվո 150-ամյակի տոնախմբությանը. Ավստրալիա. Սիտնի՝ 25 հոգի, Փըրթ՝ 2: Ֆիլիպին. Մանիլա՝ 3, Հոնկ Գոնկ՝ 3: Թայլընտ. Պանկզոգ՝ 4: Հաբոն՝ 1: Ամերիկա. Ս. Ֆրանսիսքո՝ 10: 150-ամյակի տոնակատարությունները ըս-

կըսան ջաբաթ 14 հունիսին, ուր եկեղեցական դասը Ադան եպիսկոպոսի նախագահությամբ խորանի վազման արարողությունը կատարեց, ապա փնկափուրահայերու և ուխտավորներու ներկայությամբ պաշտպեցավ երեկոյան հոգեպմայլ ժամերգությունը, որու ավարտին հատուկ հոգեհանգիստ տեղի ունեցավ եկեղեցվո հիմնադիրներու, բարերարներու, հոգևոր հովիվներու և Ծայրագույն Արևելքի համայն հայ ննջեցյալներու հոգիներուն համար: Բոլորի աջքերուն մեջ արցունք կար:

Ավելի ուշ բոլորն ալ ներկա եղան պաշտոնական ընդունելության: Հանդիսավարությունը կատարեց տիար Զարեհ Մարյան, որ առաջին առիթով բաժակ առաջարկեց Սինկափուրի նախագահի և Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի արևշատության համար: Ներկաներ հոտնկայս խմեցին նախագահի ու Վեհափառի պատվին առաջարկված կենսահոտեր ու միաբերան երգվեցավ «Ամեն հայի» հայրապետական մաղթերը:

Ընդունելության ընթացքին հաջորդաբար խոսեցան տիար Արշակ Գոյստըն, տիար Ալատ Ալատխանյան՝ Ս. Ֆրանսիսքոյեն, տիար Ռոպրոթ Փափապյան՝ Պանկգոգեն, Արամայիս ավագ քահանա և Ադան եպիսկոպոս: Իսկ սարկավագներեն Վարդան Էլմասյան և Հովհաննես Գարաճյան իրենց մեղմանուջ ձայնով, հայրենաշունչ երգեր հրամցուցին ներկաներուն՝ խելով երկարատև ծափեր օտարության մեջ ապրող հայրենակարոտ հայորդիներեն:

Կիրակի 15 հունիսին, Սինկափուրի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցվո մեջ մատուցվեցավ ս. պատարագ, եկեղեցվո օծման 150-ամյակի առիթով: Ավստրալահայոց առաջնորդ Ադան եպս. Պալիտյան մատուցող օրվա հանդիսավոր ս. պատարագը: Ս. պատարագին ներկա էին բոլոր ուխտավորները, Սինկափուրի փոքրաթիվ հայությունը, քույր եկեղեցիներու ներկայացուցիչներ, ինչպես նաև թատիոյի, մամուլի և հեռատեսիլի ներկայացուցիչներ: «Հայր մեր»-ի պահուն Արամայիս ավագ քահանան ի լուր ժողովրդյան ընթերցեց Ազգիս Վեհափառ Հայրապետ Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի սրբատառ կոնդակը, որուն անգլերեն թարգմանությունը ընթերցեց Ադան սրբապան հայրը, ու ապա քարոզեց հայե-

րեն և անգլերեն լեզուներով: Սրբապան հայրը իր քարոզին մեջ վեր առավ Ծայրագույն Արևելքի հայ գաղութներու հարուստ անցյալը ու Հայ եկեղեցվո ունեցած դրական ներդրումը այդ գաղութներու հայապահպանման աշխատանքին մեջ: Ան բոլոր ներկաները օրհնեց ու թելադրեց որ կապված մընան իրենց նախնայաց սուրբ հավատքին ու հայրենասիրության: Բոլոր ներկաները ս. հաղորդություն ստացան: Պատարագի ավարտին տեղի ունեցավ ԱՆԴԱՍՏԱՆ, Հայ եկեղեցվո հատուկ հոգեպմայլ արարողությունը, որ արժանացավ հայ և օտար ներկաներու ուշադրության և գոհունակության:

Պատարագեն ետք Սինկափուրի եկեղեցվո վարչությունը թելառեղանով ու պատշաճ հյուրասիրությամբ պատվեց ուխտավորները: Հիշյալ պատմական օրվան առիթով Սինկափուրի հեռատեսիլի, թատիոյի ու մամուլի ներկայացուցիչներ ժամանակեն առաջ ներկա էին, հարցալույց, ձայնագրություն ու նկարահանում կատարելու, որոնք ամենայն բժախնությունով հետևեցան եկեղեցական արարողությանը և աշխարհիկ հանդիսությանը, նույն և հաջորդող օրերուն հեռատեսիլի, թատիոյի ու մամուլի միջոցով հաղորդելու 150-ամյակի հանդիսությունները Սինկափուրի 2,5 միլիոն բնակչության:

Սինկափուրի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին, երկրի առաջին քրիստոնեական տաճարն է ու այժմ պատմական հուշարձաններու շարքին անցած հաստատություններեն մեկն է:

Մեր ուխտավորաց խումբը 18 հունիսին ողջմամբ ժամանեց Սիտնի:

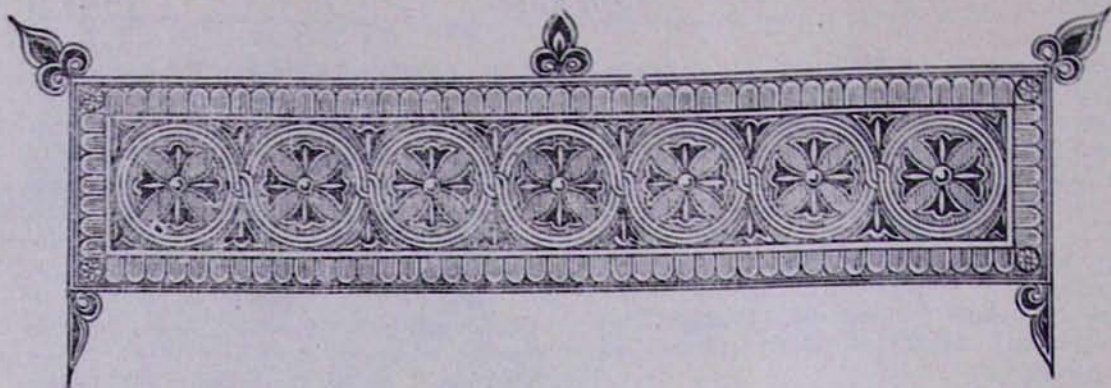
Անցնող օրերը պատմական արժեք և երկրի նշանակություն ունեցող օրեր էին, ուր հայ եկեղեցվո կամարներուն տակ հավաքվեցան Ծայրագույն Արևելքի մեջ ցրիվ եկած «հայու բեկոր»-ները, լիցքավորվելու հայու հավատքով ու հայրենասիրական զգացումներով:

Երանի եկեղեցի շինողաց, երախտավորաց, պողատվից և սպասավորաց...

«Թագաւոր երկնաւոր, զեկեղեցի քո անշարժ պահեա. և զերկրպագուս անուանդ քում պահեա. ի խաղաղութեան. ամէն»:

ԱՐԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՊԱԼԻՈՉՅԱՆ

ԲՈՍՏՈՆԻ ՀԱՅՈՑ Ս. ԵՐՐՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՕԾՄԱՆ 25-ԱՄՅԱԿԸ

Սույն թվականի սեպտեմբերի 17-ին լրանում է Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների արևելյան թեմի Բոստոնի Ս. Երրորդություն եկեղեցու օծման 25-ամյակը:

Հայերը Բոստոն են հաստատվել դեռևս անցյալ դարի 80-ական թվականներին: Նախքան սեփական եկեղեցի ունենալը, հայերը իրենց պաշտամունքը կատարել են օտար եկեղեցիներում՝ այցելու կամ Բոստոն հաստատված հոգևոր հովիվների միջոցով: Իսկ ծիսակատարությունները կատարվել են տներում կամ սրահներում:

Բոստոնի հայկական առաջին եկեղեցին գնվել է տեղի եպիսկոպոսական համայնքից 1921 թվականի դեկտեմբերի 21-ին: Ենթը նախապես եղել է հանրային գրադարան: Հայկական եկեղեցու նմանեցնելու որոշ վերափոխման աշխատանքներ կատարելուց հետո, 1923 թվականի նոյեմբերի 11-ին, առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Տիրայր արքեպ. Տեր-Հովհաննիսյանի ձեռամբ և մասնակցությամբ Ս. Բաբգեն եպս. Կյուլեներյանի, կատարվում է եկեղեցու օծումը՝ անվանվելով Ս. Երրորդություն եկեղեցի:

Եկեղեցու առաջին հոգևոր հովիվը եղել է Ս. Շահե ծ. վրդ. Գասպարյանը:

Ս. Երրորդություն եկեղեցին հայ ժողովրդին ծառայեց մինչև 1961 թվականը: 1962 թվականին այն վաճառվեց՝ երգեհոնը, ջահերը և եկեղեցական բոլոր առարկաները փոխադրելուց հետո:

1952 թվականին Ս. Երրորդություն եկեղեցու հոգևոր հովիվ նշանակվեց արժանապատիվ Ս. Բաբգեն քահանա Մազաուտյանը: Արժանապատիվ տեր հայրը կարճ ժամանակում իր քարույներով, դասախոսություններով ու ծխական այցելություններով իր շուրջը համախմբեց շրջակա հայությանը:

Եկեղեցու այս աշխուժացման և բարգավաճման առիթով պահանջ պահանջ ունենալ մի բարեկարգ ազգային ոճով սեփական եկեղեցի: Անդամական ժողովը որոշեց տեղափոխվել առաջնակարգ մի միջավայր և ունենալ հայկական եկեղեցական շինությանը լիապես համապատասխանող մի եկեղեցի: Ընդհանուր անդամական ժողովի և ծխական խորհրդի որոշումներով ու համաձայնությամբ առաջնորդարանի, մի շարք նվիրյալ բարերարների նյութական միջոցներով 1959 թվականի նոյեմբերի 1-ին կատարվեց նոր եկեղեցու հիմնարկերը՝ ձեռամբ Ս. Բաբգեն քին. Մազաուտյանի: Իսկ դեկտեմբերի 20-ին առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Սյուն արքեպ. Մանուկյանը հին Ս. Երրորդություն եկեղեցում ս. պատարագ մատուցեց և այնուհետև, կեսօրից հետո, մի շարք հոգևորական և աշխարհական ներկայացուցիչների և հոծ բազմության ներկայությամբ օծեց նոր եկեղեցու անկյունաքարը: Եկեղեցու հիմքում վետեղվեց մի փոքրիկ սմոլուկ, որտեղ որպես հիշատակարան դրվեցին մեկ Ավետարան, Նորին Սուրբ Օծություն Ս. Տ. Վապգեն Ա Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի

նկարը և Նորին Սրբության կենսագրությունը և քարտյները պարունակող հատորը, կառուցվելիք եկեղեցու ամբողջական հատակագիծը, եկեղեցու առաջին հոգևոր հովիվ Տ. Շահե արքեպ. Գասպարյանի գերեզմանից մի փոքրիկ հողակտոր՝ բերված Էջմիածնի Ս. Գայանե վանքի բակից, Չվարթնոցի ավերակներից բերված մի քար, Եղիշեի «Վարդանանց պատմություն»-ից մի օրինակ, Ս. Երրորդություն եկեղեցու և հարակից մարմինների պատմությունները պարունակող տետրերը, եկեղեցու անդամների և եկեղեցու բարերարների անվանացանկերը, հայկական հին դրամներ, «Տաճար» ամսաթերթիկի, «Էջմիածին», «Հայաստանյայց եկեղեցի» և «Դը Արմինյըն Չըրչ» ամսաթերթերի օրինակներ, Էջմիածնի, Կ. Պոլսի և Երուսաղեմի օրացույցներ, Շինության Հանձնախմբի անվանացանկը, հողի գնումից մինչև օծման օրը եղած պատմությունը և այլ եկեղեցական ու պետական փաստաթղթեր:

Եկեղեցու կառուցումն սկսվեց 1960 թվականի ապրիլի 25-ին:

1960 թվականի նոյեմբերի 13-ին հանդիսավորությամբ բացվեց Հայ Մշակույթի Տունը՝ ձեռամբ առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Սիոն արքեպ. Մանուկյանի: Մշակույթի Տան բացման առթիվ օրինության աղոթք ասաց առաջնորդ սրբապան հայրը:

1961 թվականի սեպտեմբերի 16-ին, ջաթա օրը, կատարվեց եկեղեցու Նախակառուցի և Դռնբացեքի պաշտոնական արարողությունը՝ մոմերի աղոտ ու տպավորիչ լուսի ներքո:

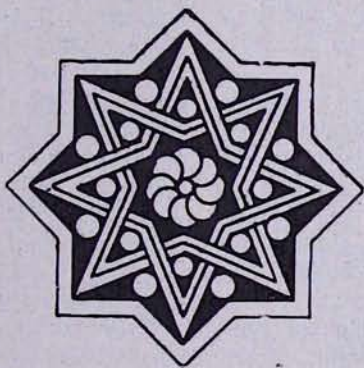
Հաջորդ օրը, Խաչվերացի տոնին, կատարվեց եկեղեցու օծումը՝ ձեռամբ գերաշնորհ Ս. Սիոն արքեպ. Մանուկյանի և կրնքահայրությամբ պրն. Նշան Սիմոնյանի: Իսկ եկեղեցու 16 սյուների վրա զետեղված օծյալ խաչքարերը ունեցան իրենց առանձին կնքահայրերը:

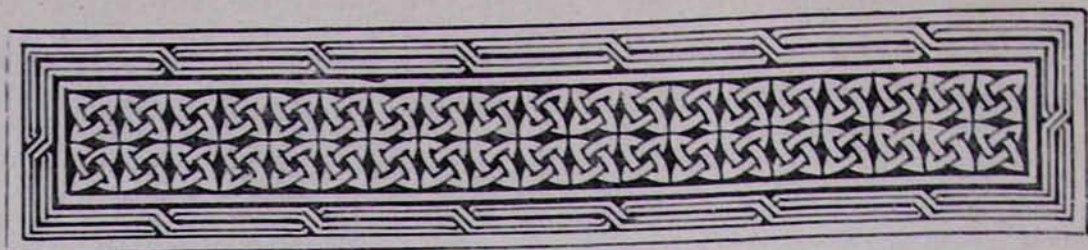
1968 թվականի մայիսի 26-ին բոստոնահայությունը մի նոր ցնծություն ապրեց: Այդ օրը Նորին Սուրբ Օծություն Ս. Տ. Վապգեն Ա Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը, որ հովվապետական այցելությամբ գտնվում էր Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում, Ս. Երրորդություն եկեղեցում ս. պատարագ մատուցեց և հուլիս ու տպավորիչ քարոզ խոսեց: Նորին Սրբությունն իր քորոպում ասաց.

«Ամենեն ավելի ձեր եկեղեցին սիրեցի: Հոգակալ խորան մը ջինած եք: Սուրբ Էջմիածնեն Աստվածամոր գեղեցիկ նկար մը պիտի դրկեմ ձեր խորանին համար, որպես իմ նվերս»:

Պատիվ բոստոնահայությանը՝ իրենց ազգանվեր սքանչելի ոգու համար:

ՎՈՒՈՂՅԱ ԱՐԲԱՆՄԱՆՍ

ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ ԿԻՆՎՈՒՄ՝ ՆՎԻՐՎԱԾ ՌՈՒՍԻԱՅԻ ՄԿՐՏՈՒԹՅԱՆ 1000-ԱՄՅԱԿԻՆ

1986 թ. հուլիսի 21-ից 28-ը Կիևում, Մոսկվայի և Համայն Ռուսիայի Պատրիարք Նորին Սրբություն Պիմենի օրհնությամբ, կայացավ միջազգային եկեղեցական գիտաժողով՝ նվիրված Ռուսիայի Մկրտության 1000-ամյա հոբելանսին:

Գիտաժողովին մասնակցում էին եկեղեցական պատմաբաններ 34 եկեղեցիներից ու եկեղեցական կապակերպություններից, ինչպես նաև 16 աստվածաբանական դպրոցներից: Գիտաժողովին մասնակցելու անձնական հրավեր էին ստացել նաև մի շարք անվանի գիտնականներ: Մասնակիցներից բացի գիտաժողովին ներկա էին մի շարք հյուրեր:

Հայ եկեղեցու կողմից գիտաժողովին մասնակցեց և ղեկավարում էր հանդես եկավ Ս. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի քարտուղար և դասախոս Հուսիկ քահանա Լալարյանը:

Գիտաժողովի աշխատանքները ղեկավարում էր Կիևի և Գալիցիայի միտրոպոլիտ, Ուկրաինայի Պատրիարքական Եկկարխ Ֆիլարետը:

Հուլիսի 21-ին՝ գիտաժողովի բացման օրը, Ռուս Պրավոսլավ եկեղեցին տոնում էր Կապանի Աստվածածնի սրբապատկերի տոնը: Մասնակիցները և հյուրերը մասնակցեցին այդ առիթով Կիևի Վլադիմիրյան տաճարում մատուցված ս. պատարագին:

Նույն օրը, գիտաժողովի բացումից անմիջապես առաջ, մասնակիցները և հյուրերը համատեղ աղոթեցին Վլադիմիրյան տաճարում:

Գիտաժողովը ղեկավարում էր բացեց Կիևի և Գալիցիայի միտրոպոլիտ Ֆիլարետը, որից

հետո Մոսկվայի Պատրիարքարանի արտաքին եկեղեցական հարաբերությունների բաժնի վարիչ, Միևսկի և Բելոռուսիայի միտրոպոլիտ Ֆիլարետը իրապարակեց Մոսկվայի և Համայն Ռուսիայի Պատրիարք Պիմենի ուղերձը գիտաժողովի մասնակիցներին, ուր Նորին Սրբությունը սրտանց շնորհակալություն էր հայտնում գիտաժողովի մասնակիցներին՝ Ռուսիայի քրիստոնեացման ընթացքի ուսումնասիրությանը գործուն մասնակցություն ցուցաբերելու ձգտման համար: Նորին Սրբությունը հայտնում էր իր վստահությունը, որ մոտակա հոբելանը կդառնա տոն բոլոր Ուղղափառ և մյուս այն եկեղեցիների համար, որոնց հետ Ռուս Պրավոսլավ եկեղեցին կապված է եղբայրական համագործակցությամբ՝ ի փառս Քրիստոսի:

Այնուհետև իրապարակվեցին գիտաժողովին ուղղված ողջույնի խոսքերը, որոնք ստացվել էին Երուսաղեմի և Համայն Պաղեստինի Պատրիարք Դիոդորոսից, Կիպրոսի Արքեպիսկոպոս Նրիստատոսից, Հնդկաստանի Սիրիական Ուղղափառ եկեղեցու կաթողիկոս Բասիլիոս Մար Թումա Մատթեոս Ա-ից, Քենթրբերիի Արքեպիսկոպոս դոկտոր Ռոբերտ Ռենսիից, ԵՀԽ-ի գլխավոր քարտուղար դոկտոր Էմիլիո Կաստրոյից:

Յուրաքանչյուր աշխատանքային օր սկսվում էր համատեղ աղոթքով:

Միջազգային գիտաժողովի նպատակն էր՝ պատմական փաստերի հիման վրա լուսաբանել Ռուս Պրավոսլավ եկեղեցու 1000-ամյա գոյության հիմնական երեսները: Քրննարկվող ղեկավարները հիմնականում բաժանված էին 4 խմբի.

ա. Քրիստոնեությունը Ռուսիայում մինչև Մեծ Իշխան Ս. Վլադիմիրը:

բ. Ռուսիայի Մկրտությունը իշխան Ս. Վլադիմիրի օրոք և Ռուս Պրավոսլավ Եկեղեցու Նախնական շրջանի պատմությունը:

գ. Ռուս Պրավոսլավ Եկեղեցու միախոնեական գործունեությունը երկրի ներսում և նրա սահմաններից դուրս:

դ. Ռուս Պրավոսլավ Եկեղեցու ներդրումը խաղաղության, ապատության, եղբայրության, սիրո և համագործակցության գաղափարների ամրապնդման գործում՝ սկսած Ս. Վլադիմիրից մինչև մեր օրերը:

Այս հարցերը արծարծվեցին ներկայացված 40 պեկուցումներում, որոնց շուրջ տեղի ունեցան բանավեճեր:

Չեկուցումներում և նրանց հաջորդած բանավեճերի ընթացքում մասնակիցները քննարկեցին բազմաթիվ հարցեր: Վերանայման ենթարկվեց Ս. Անդրեաս առաքյալի գործունեությունը Կիևյան հողերում և նշվեց այն դրական ազդեցությունը, որ այդ ավանդությունը թողել է Ռուս Եկեղեցու ինքնագիտակցության կազմավորման վրա: Ընդգծվեց հատկապես Ս. Կիրիլի և Ս. Մեֆոդիի աշխատությունների, հատկապես Աստվածաշնչի թարգմանության հսկայական նշանակությունը ռուսական հողում քրիստոնեության տարածման գործում: Նշվեց նաև Սև ծովի առափնյա շրջանների հունական բնակավայրերից, ինչպես նաև Հայաստանից (տե՛ս Հուսիկ քին. Լավարյանի պեկուցումը, էջ 38) և Վրաստանից եկած քրիստոնեական ազդեցությունը: Նշելով Բյուզանդիայի և Բուլղարիայի ազդեցությունը՝ մասնակիցները հիմնովին քննադատեցին Ռուսիայի քրիստոնեացման գործում Արևմտյան Եկեղեցիների մասնակցության տեսությունը:

Մեծ ուշադրություն դարձվեց «Ռուս» հասկացության վրա, հատկապես ժամանակակից գիտության լույսի տակ: Այս առնչությամբ մանրամասն քննարկվեցին Ռուսիայի Մկրտության և Ռուս Պրավոսլավ Եկեղեցու կազմավորման հետ կապված հարցերը:

Գիտաժողովում ուշադրություն դարձվեց այն դերի վրա, որ ունեցել է Ռուս Եկեղեցին

ռուս ժողովրդի բարոյական գաղափարների ամրապնդման և հարստացման գործում:

Մանրամասն քննարկման ենթարկվեցին Ռուս Պրավոսլավ Եկեղեցու և Կաթոլիկ Եկեղեցու միջև եղած հարաբերությունները՝ հատկապես 1054 թ. բաժանումից հետո: Նշվեցին այն դժվարությունները, որոնց հանդիպել է Ռուսական Եկեղեցին դարերի ընթացքում Լատինական Արևմուտքի հետ ունեցած շփումների ժամանակ, հատկապես ընդգծվեց Կաթոլիկ Եկեղեցուց եկող միաբանական ձգտումը: Եպրակացվեց, որ միջեկեղեցական հարաբերություններում թույլ տրված սխալները չպետք է կրկնվեն այսօր:

Ներկայացված պեկուցումներում մանրամասն վերլուծման էին ենթարկվել մի շարք հին եկեղեցական ռուսական գրական հուշարձաններ, ինչպես նաև Ռուս Պրավոսլավ Եկեղեցու միախոնեական գործունեությունը:

Մի շարք պեկուցումներ նվիրված էին Ռուս Եկեղեցու խաղաղասիրական գործունեությանը, մասնավորապես քննարկվեց արդի իրավիճակը և Ռուս Եկեղեցու գործունեությունը միջուկային աղետի կանխման ուղղությամբ:

Հուլիսի 25-ին գիտաժողովի մասնակիցների մի խումբ եղավ խաղաղության պաշտպանության Ուկրաինական հանրապետական կոմիտեում:

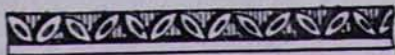
Հուլիսի 27-ին մասնակիցները և հյուրերը ներկա եղան Պոկրովյան և Ֆլորովյան վանքերում մատուցված ս. պատարագին, որից հետո այցելեցին Կիևի տեսարժան վայրերը: Երեկոյան մասնակցեցին ժամերգության Վլադիմիրյան տաճարում:

Հուլիսի 28-ին, Ս. Վլադիմիրի տոնին, Ռուս Եկեղեցու բարձրաստիճան հոգևորականները Կիևի և Գալիցիայի միտրոպոլիտ Ֆիլարետի գլխավորությամբ ս. պատարագ մատուցեցին Վլադիմիրյան Մայր տաճարում, որին ներկա գտնվեցին նաև գիտաժողովի մասնակիցները և հյուրերը:

Նույն օրը Կիևի և Գալիցիայի միտրոպոլիտ Ֆիլարետը կապակերպեց պաշտոնական ընդունելություն:

ՀՈՒՍԻԿ ՔՀՆ. ԼԱՁԱՐՅԱՆ

ՀԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԿԱՊԵՐԸ ՌՈՒՍ ՊՐԱՎՈՍԼԱՎ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀԵՏ

Ամենայն Հայոց Պատրիարք-կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգեն Ա-ի հանձնարարությամբ, մեծ պատիվ է ինձ համար այս պատկառելի գիտական ժողովին ներկայացնել իմ համեստ աշխատասիրությունը, նվիրված Հայ Առաքելական Եկեղեցու պատմական կապերին՝ Ռուս Պրավոսլավ մեծ Եկեղեցու հետ:

Հայ Եկեղեցու կապերը ռուս ժողովրդի հետ սկսվելով ինչպես մասնավորապես օրերից, երբ ռուս ժողովուրդն ընդունեց քրիստոնեությունը: Սակայն այդ իրադարձությունից առաջ էլ հայ հոգևորականները վկայություններ են թողել իրենց գրություններում ռուս ազգի մասին: Այսպես օրինակ, Է դարի Հայ Եկեղեցու գիտնական Անանիա վարդապետ Շիրակացին իր «Աշխարհացոյց»-ում գրում է սլավոնական 25 ցեղերի մասին: Հոգևորական պատմիչ Մովսես Կաղանկատվացին հիշատակում է ռուսներին՝ «ռուսիկներ» կամ «ռուսներ» անունով, որոնք «ոչ ավելի քան երեք ժամ ընթանալով մորիկի նման՝ համատարած Կասպից աշխարհածովի ելքով, հանկարծ հասան Աղվանքի Պարտավ մայրաքաղաքը... Նույն ինքը՝ Սաղարը, պաշարեց նրանց, բայց ոչ մի վնաս չկարողացավ տալ, որովհետև ուժի կողմից անհաղթելի էին»²:

Կան տեղեկություններ, որ հայերը 852 թ. կռվելով արաբական խալիֆայի դեմ, դիմել են սլավոններին՝ օգնության համար:

Ըստ գիտնականների կարծիքի³, Ը դարի հայ եկեղեցական պատմիչ Հովհան Մամիկոնյանի «Պատմութիւն Տարօնոյ» երկում պատկանված Կուռո քաղաքի հիմնադրման պատմությունը⁴ ընդհանրություններ ունի Կիև քաղաքի կառուցման պատմության հետ, որը հիշատակված է կիևյան հնագույն տարեգրությունների ժողովածուում և «Անցած տարիների ասքում»⁵: Տավրիկյան աշխարհի (Հարավային Ռուսաստանի) մասին հայերը առաջին տեղեկությունները ստացել են

դեռևս Է դարում «Աշխարհացոյց»-ի միջոցով⁶: Իսկ հետագայում, սկսած Ը դարից, ռուսները ծանոթանում են հայերի հետ անմիջապես Կիևում:

Շատ հայեր բյուզանդական բանակում ծառայելիս, եղել են Կիևում կամ նրա հարակից շրջաններում: Այսպես, Կիև քաղաքի հնագույն անուններից մեկը՝ «Սամբատիս» կամ «Սամվատիս», կապվում է Բյուզանդիայի կայսր Լևոն Ե Հայի զահակապետան տարիներին քաղաքի ամրացման աշխատանքները ղեկավարող Սմբատ Բագրատունի հայ իշխանի անվան հետ⁷:

Մինչև Ռուսիայի մկրտությունը, քրիստոնեությունը Բյուզանդիայից թափանցել է Ռուսիա, և կան վկայություններ, որ հայերը որոշ դեր են խաղացել քրիստոնեության տարածման գործում, հատկապես Կիևի, Գալիցիայի, Ռուստովի և Մուրոմի շրջաններում⁸:

Հայ մատենագրության մեջ կան տեղեկություններ Ռուսիայի մկրտության մասին: ԺԱ դարի պատմիչ Ստեփանոս Տարոնացի Առողիկը «Պատմութիւն Տիեզերական» գրքում հիշատակում է Ռուսիայի մկրտության մասին⁹:

Կայուն հարաբերությունները սկսվում են մկրտությունից անմիջապես հետո, երբ Վլադիմիր Սվյատոսլավիչը՝ Կիևի Մեծ Իշխանը, ամուսնանում է բյուզանդական հայազգի կայսր Վասիլ Բ-ի քրոջ՝ Աննայի հետ¹⁰: Վերջինիս հետ Կիև են գալիս նաև հայազգի հոգևորականներ և վարպետներ, որոնց նպատակն էր օգնել Ռուսիայում քրիստոնեության ամրագրմանը: Միմյանի «Կիևի Պեչորյան Վարք Սրբոցում» պատմվում է Կիևում հայտնված հրաշք ճարտարապետների, գեղանկարիչների մասին¹¹, որոնց թվում եղել են նաև հայեր: Այդ փաստը հաստատվում է հայկական զարդանախշերի

(ռապիդ*) գոյությունը: Կիևում դրանք պատկերված են Սոֆիայի տաճարի խորանի արևելյան տեղադրված «Հաղորդության խորհուրդ» խճանկարում և Կիևի Պեչորյան վանքի Ուսպենսկու տաճարում, իսկ դրանց նմանները ավելի վաղ շրջանից կան Հայաստանում՝ Գանձասարի, Հառիճավանքի գմբեթների թմբուկի վրա, ինչպես նաև Հառիճավանքի հարավային ճակատի կենտրոնական պատուհանին: Մյուս ապացույցը Սոֆիայի տաճարում գտնվող Կիևի մեծ իշխանների քարադագաղների գեղարվեստական ձևավորումն է: Այդպիսի ձևավորման հանդիպում ենք նաև Աղցի Արշակունիների դամբարանում, Քասախի բազիլիկում և հատկապես Չվարթնոցում¹²:

Կիևում եկեղեցիներ և այլ շինություններ կառուցելու և վարդապետու ժամանակ հայ և ռուս վարդապետների համագործակցության մասին են վկայում նաև Յարոսլավ Իմաստունի քարադագաղի կափարիչի ներսում պահպանված հայերեն արձանագրության հետքերը: Կարդացվում են Ա, Պ, Գ, Ն, Բ տառերը¹⁴:

Վերոհիշյալ և նմանատիպ այլ վաստեր վկայում են երկու ժողովուրդների վարդապետների քրիստոնեական, եղբայրական համագործակցության մասին:

Հետևաբար, կարելի է ենթադրել, որ դեռևս Ժ դարի վերջերին և ԺԱ դարի սկզբներին Կիևում և ռուսական մյուս իշխանություններում մշտական բնակություն էին հաստատել հայեր, որոնք մասնակցում էին Ռուսիայի քրիստոնեացմանը: Նրանց մեջ կային հոգեվորականներ, ճարտարապետներ, նկարիչներ և այլ մասնագիտության տեր անձինք:

1068—1069 թթ. Կիևի Մեծ Իշխան Իգորյավիչը հրավիրում է հայկական հեծելապորին պոլովցիների դեմ կռվելու համար: Այդ հեծելապորը Անիի անկումից հետո հեռացել էր Հայաստանից և հաստատվել Թմուկտարական Կերչ քաղաքում¹⁵:

«Հայ ժողովրդի պատմությանը վերաբերող փաստաթղթերի ժողովածու»-ի մեջ նշվում է, որ հայերը հրավիրվում են Կիև՝ մասնակցելու 1062 թ. լեհերի դեմ պատերազմին, և «այս հրավերի հետևանքով Կիև են գալիս մեծ թվով հայեր, որոնք իրավունք են ստանում կառուցելու քարե եկեղեցի, որը ԺԶ դարում լեհ գրող Ստեփան Ռոշքայի ժամանակ արդեն ավերվել էր»¹⁶:

ԺԲ դարում արդեն հայ-ռուսական եկեղեցական կապերը դրվել էին ամուր հիմքերի վրա: 1157 թվականին Կիևում հրավիրվում է հայ հոգևորականների ժողով, որին

մասնակցում են նաև ռուս հոգևորականներ¹⁷: Այդ ժողովում քննարկվում է Կիևի հայ բնակիչ, ովև Մարտինի գիրքը, որտեղ հեղինակը քննադատում է Հայ Եկեղեցու վարդապետությունը: Հայ և ռուս հոգևորականները միախառնու դատապարտում են Մարտինին և նրա գիրքը այրում: Ենթադրվում է, որ այս Մարտինը եղել է պավլիկյան աղանդի հետևորդ¹⁸:

ԺԲ—ԺԳ դարերում սկսվում են նաև վարքագրական գործերի փոխադարձ թարգմանություններ: ԺԲ դարում հայերենից ռուսերեն են թարգմանվել «Վարք Ս. Գրիգոր Լուսավորչի» և «Վարք Հռիփսիմյանց Կուսանաց» երկերը: ԺԳ դարում ռուսերենից հայերեն է թարգմանվել «Վարք Բորիսի և Գլեբի» երկը:

Կիևյան Ռուսիայում սկսվում է Գրիգոր Լուսավորչի և Հռիփսիմյանց կույսերի պաշտամունքը: Մանավանդ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի պաշտամունքը հետագայում մեծ չափերի, հասավ հատկապես Նովգորոդի և Մոսկվայի իշխանություններում:

Ս. Գրիգոր Լուսավորչի առաջին սրբապատկերը գտնվել է հայտնի Սպաս-Ներեդիցա վանքում (Նովգորոդ), որը կառուցվել է 1198 թ. և նկարապարզվել ԺԲ դարի վերջերին և ԺԳ դարի սկզբներին*: Այստեղ, հյուսիսային պատի վրա եղել է նաև Հռիփսիմյանց կույսերի նկարը՝ համապատասխան մակագրությամբ¹⁹:

Երկրորդ սրբապատկերը գտնվել է Թեոփոր Չորավարի եկեղեցում կառուցված 1361 թ.: Ճիշտ է, այստեղ մակագրություն չկա, սակայն այդ սրբապատկերը շատ հարավատ է Լուսավորչի այլ սրբապատկերներին, որոնք ունեն «Ս. Գրիգոր Հայ» մակագրությունը²⁰:

Մեզ հայտնի երրորդ սրբապատկերը գտնվում է Ս. Գրիգոր Լուսավորչի անվան եկեղեցում, Նովգորոդի մոտ, կառուցված 1445 թ.²¹:

Նովգորոդի հետ է կապված նաև Գրիգոր Լուսավորչի սրբապատկերների տարածումը²²:

Վերոհիշյալ փաստերը ցույց են տալիս այն սերտ կապը, որ հաստատվել էր հայ և ռուս եկեղեցիների միջև՝ մինչ Մոսկվայի ռուսական թագավորության առաջացումը:

Այս հարաբերություններն այնքան են ամրապնդվում, որ Հայ Եկեղեցին անհրաժեշտ է գտնում Ռուսաստանում հաստատել թեմ: Մերոպ Ա Անավարդեցի կաթողիկոսը կոնդակով հիմնում է մի թեմ Լվով կենտրոնում:

* Այս եկեղեցին հիմնովին ավերվել է Հայրենական Մեծ պատերազմի ժամանակ:

* Ռապիդ—Լուսնի և արևի խորհրդանշանը:

նում²²: Այս թեմի մասին կա նաև հիշատակություն 1328 թ. Ղրիմում գրված մի ձեռագրի հիշատակարանում. «Հայոց ՊԻԸ՝ 1379 թվականին Հայոց մեծ դիտապետը կանչեց Տ. Հովհաննես կրոնասեր քահանային, որը Ս. Հակոբի պահքին նավարկեց և գնաց Սիս մայրաքաղաքը: Եվ Կոստանդին մեծ դիտապետից ձեռնադրվեց արքեպիսկոպոս ամենայն Ռուսաց աշխարհի և օլուխների»²⁴:

Ուրեմն կարելի է հաստատապես ասել, որ մինչև 1379 թ. հիմնադրվել է մի հայկական թեմ, որը կոչվել է Ռուսաստանի թեմ:

Հարավային Ռուսաստանի իշխանություններում ԺԳ դարից սկսած հայերն ունեցել են իրենց դպրոցներն ու հիվանդանոցները²⁵:

Ռուս-հայ եկեղեցական հարաբերությունները, որոնք սկիզբ էին առել Կիևյան Ռուսիայից և վարձացել ու ամրապնդվել Նովոգորոդյան իշխանության ժամանակ, եղել են բարեկամական, հատկապես Մոսկովյան Ռուսիայում այդ բարեկամությունը ավելի ևս սերտացավ: Այսպես, օրինակ, Կուլիկովյան ճակատամարտին մասնակցել են բազմաթիվ հայեր, որոնց հրամանատարն է եղել Օնդրեյ Սերկիլովիչը²⁶: Կուլիկովյան ճակատամարտի տարեգրության մեջ հիշատակվում է Սիմոն Մեկիկովիչը, որն առաջինն է հայտնում Մամայ խանի արշավանքի մասին դեպի Մոսկվա²⁷: Հայերի հավատարմությունը հիմք է տվել Նիկոնովյան տարեգրության հեղինակին, որ նա հայերին ներկայացնի որպես բարի լրատուներ²⁸: Այս շրջանում արդեն Ռուս Եկեղեցին հայերի նկատմամբ խիստ բարեկամաբար էր տրամադրված: Պատճառներից/մեկն այն էր, որ Ռուս Եկեղեցին 1439 թ. դատապարտեց Հույն Եկեղեցուն՝ Լատին Եկեղեցու հետ ֆիորենտական համաձայնության համար²⁹: Դատապարտելով Հույն Եկեղեցուն՝ Ռուս Եկեղեցին դատապարտում էր նաև հույների վերաբերմունքը Հայ Եկեղեցու նկատմամբ, ինչ որ ավելի էր մերձեցնում երկու Եկեղեցիներին:

Հայ-ռուսական եկեղեցական հարաբերությունները ավելի են սերտանում 1453 թ. Բյուզանդիայի անկումից հետո, երբ հայերն իրենց ապաստարանները կապում են Մոսկվայի հետ, մանավանդ որ Ռուս Եկեղեցին երբեք դավանական որևէ պիջուն չի պահանջում հայերից: Այս առիթով հարկ է նշել մի շատ հետաքրքիր փաստ: Կոստանդնուպոլսի անկումից անմիջապես հետո գրվում է մի պոեմ՝ «Տաղ ի վերոյ մոսկովու թագաւորին», որտեղ անհայտ հայ կրոնավորը գովերգում է Մոսկվայի թագավորի ուժն ու հպորությունը, արտահայտում այն հավատը, որ ունի նրա նկատմամբ ժողովուրդը որ-

պես իր ապաստարանի³⁰:

Հայ-ռուս եկեղեցական հարաբերությունների վարձացման որոշիչ փուլը կապված է Ստեփանոս Սալմաստեցի կաթողիկոսի անվան հետ: Էջմիածնի զաղումի ժողովի որոշմամբ, Ստեփանոս Սալմաստեցին օգնության համար մեկնում է Եվրոպա, մասնավորապես Հռոմ: Հռոմում և մյուս քաղաքներում բանակցությունների ժամանակ կաթողիկոսը հասկանում է, որ կաթողիկ Եկեղեցին մտահոգված չէ հայ ժողովրդի ապաստարանմամբ, այլ ավելի շատ ցանկանում է կաթողիկացնել հայերին, մեծացնել իր իշխանության սահմանները: Ստեփանոս Սալմաստեցին հասնում է Մոսկվա: Այն փաստը, որ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը օգնության համար դիմել է Ռուսաստանին, նշանակալից է հայ-ռուս Եկեղեցիների մերձեցման տեսակետից³¹: Այս մերձեցումը և այն սպասելիքները, որ ունեին հայերը ռուսներից, արտահայտվել է նաև Կապանի գրավման ժամանակ: Կապանում բնակվող հայերը, որոնք գտնվում էին թաթարների կողմը, տարեգրի խոսքերով, հերոսաբար էին պահում իրենց: Տարեգիրը գովում է նրանց հավատարմությունը ռուսներին և խիպախությունը, երբ նրանք կրակում էին այնպես, որ ականները չդիպչեն ռուսներին: Այս է պատճառը, որ Իվան Ահեղը Կապանի գրավումից հետո բոլոր օտար բնակիչներին ուղարկում է իրենց երկրները, իսկ հայերին բնակեցնում Մոսկվայում, նրանց տալով բազմաթիվ արտոնություններ³²:

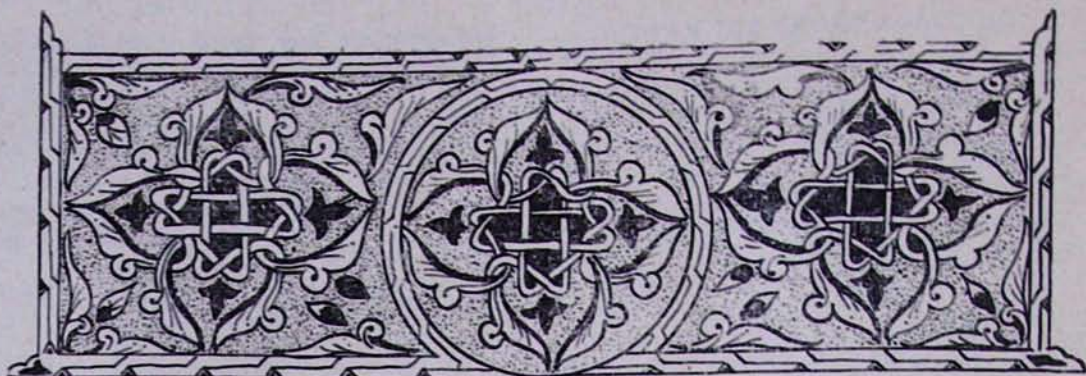
Իվան Ահեղից սկսած վերականգնվում է Ս. Գրիգոր Լուսավորչի հատուկ պաշտամունքը Ռուսաստանում: Իվան Ահեղի հրամանով Մոսկվայում, ի նշան Կապանի գրավման, կառուցվում են 9 մատուռներ՝ մեկ ընդհանուր հիմքով, որոնցից մեկը կոչվում է Լուսավորչի անվամբ: Տաճարը կոչվում է Լուսավորչի անվամբ: Տաճարը կոչվում է Ս. Վասիլի Երանելու տաճար, որը բազում անգամներ վերանորոգվում է, սակայն, ի տարբերություն տաճարի մյուս մատուռների, որոնք փոխել են իրենց անվանումը, Ս. Գրիգոր Լուսավորչի եկեղեցին հասել է մինչև մեր օրերը: Այն այսօր էլ կանգուն է և խորհրդանշում է հայ-ռուս եկեղեցիների եղբայրությունը, որը շարունակվում է դարեդար:

Մեր օրերին, սովետական իշխանության շրջանին, այդ եղբայրությունը հասել է իր գագաթնակետին հայ և ռուս ժողովուրդների անխախտ միության հիմքի վրա, սովետական բազմազգ ազգությունների մեծ ընտանիքում:

ՀՈՒՍԻԿ ՔՀՆ. ԼԱԶԱՐՅԱՆ

ԾԱՆԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Արրահամյան Ա., Անանիա Շիրակացու մատենագրությունը, Երևան 1944, էջ 342:
2. Մովսես Կաղանկատվացի, Պատմություն Աղվանից աշխարհի, Երևան 1969, էջ 264:
3. Աղայան Մ. Պ., Ռուսաստանի դերը հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրում, Երևան 1981, էջ 47
4. Марр Н. Я., Книжные легенды об основании Куара в Армении и Киева на Руси, Известия ГАИМК, т. III, Л. 1928, стр. 257—287: Меликсет-Бек Л. М., Из истории армяно-украинских отношений. В кн. Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. Ер. 1961, стр. 48: Еремян С. Т. О некоторых историко-географических параллелях в «Повести временных лет» и «Истории Тарона» Иоанна Мамиконяна: в сб. Исторические связи и дружба украинского и армянского народов, Киев, 1965, стр. 151—160: Айвазян К. В. Древнерусские источники периода Киевской Руси (XI—XII вв.) о Григории Просветителе, «Армянской вере» и «Армянской ереси», в Сб. Литературные связи, т. III, Ер. 1981, стр. 5—92.
5. Հովհան Մամիկոնյան, Պատմություն Տարոնոյ, աշխատությունը Ա. Արրահամյանի, Երևան, 1941, էջ 107—109:
6. «Повесть временных лет» ч. I., подготовка текста Д. С. Лихачева, перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова. Под редакцией чл. кор. АН СССР В. П. Адриановой-Перетц, М—Л., 1950, стр. 12, 13.:
7. Արրահամյան Ա., Անանիա Շիրակացու մատենագրությունը, էջ 342:
8. Ф. К. Бруни, О разных названиях Киева в прежнее время. В кн. Черноморье сб. исследований по истории, географии Южной России. Ф. Бруни, ч. II, Одесса, 1880, стр. 297—298. К. В. Айвазян, Древнерусские источники... стр. 9.
9. Зубрицкий Д., Критико-историческая повесть временных лет Червонной или Галицкой Руси, М. 1945, стр. 23: Халпахчьян О. Х., Культурные связи Владимиро-Суздальской Руси и Армении, М., 1977, стр. 6.
10. Ստեփանոս Տարոնացոյ Ասողկան Պատմություն Տիգրեական. Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 133:
11. Д. Абрамович, Киево-Печерский Патерна у Клеву. 1931, с. 39. Айвазян К. В., Указ. соч. стр. 10.
12. Д. Абрамович, Указ. соч. стр. 39.
13. Халпахчьян О. Х., Армяно-русские культурные отношения и их отражение в архитектуре, Ер. 1957, стр. 10.
14. Халпахчьян, Указ. соч. стр. 9—10, его же. Культурные связи Владимиро-Суздальской Руси и Армении, М. 1977, с. 6; Айвазян К. В. Указ. соч. стр. 11.
15. Подробно см., Айвазян К. В., Указ. соч. стр. 12, его же. К дате поселения армян на Руси по данным средневековых армянских и русских авторов. В сбор. Литературные связи, т. I, Ер. 1973, стр. 5—61.
16. Собрание актов, относящихся к обозрению истории армянского народа, ч. II, М., 1838, стр. 283.
17. Подробно см., Айвазян К. В., Древнерусские источники..., стр. 51—92. Собрание актов, относящихся к обозрению истории армянского народа, ч. II, стр. 284.
18. Там же. стр. 283—285.
19. См. Халпахчьян, Армяно-русские культурные отношения..., стр. 16. Толстой И., Кондаков Н., Русские древности в памятниках искусства, вып. VI. Памятники Владимира, Новгорода и Пскова. СПб., 1899, стр. 135; Успенский А. И. Фрески церкви Спаса на Нередице. М. 1910, стр. 5, 6, 8, 24. Каковкин А. Я., Образ Григория Армянского в некоторых памятниках древнерусского искусства.—ИФЖ, 1976, № 2 (73) стр. 166—167; Айвазян К. В., Культ Григория Армянского, «Армянская вера» и «Армянская ересь» в Новгороде (XIII—XVI вв.), в сб. Русская и армянская средневековые литературы, Л. 1982, стр. 260.
20. Там же.
21. Там же.
22. Ерицов А. Д., Первоначальное знакомство армян с северо-восточной Русью до воцарения дома Романовых. Кавказский вестник, Тифлис, № 12.
23. Այիշան, Կամենեց, Վենետիկ 1896, էջ 5—8:
24. Խաչիկյան Լ., ԺԴ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Երևան 1950, էջ 529:
25. Աղայան Մ. Պ., նշվ. աշխ., էջ 56—57:
26. Сказание о Куликовской битве, в кн. Воинские повести Древней Руси, под ред. В. П. Адриановой-Перетц, М—Л., 1949, стр. 37; Айвазян К. В. Источники XIV—XVI вв. об Армянах в Московской Руси, в сб. Литературные связи, Ереван, 1984, т. 4 стр. 8.
27. Там же.
28. ПСРЛ, т. I, стр. 81; Айвазян К. В., Источники..., стр. 8—10.
29. Айвазян К. В., Источники..., стр. 10.
30. Մկացականյան Ա., Հայկական միջադարձան ժողովրդական երգեր, Եր. 1956, էջ 272—288: Айвазян К. В., Источники... стр. 24—25.
31. Այիշան, Կամենեց, Վենետիկ, 1895, էջ 135: Очерки истории СССР, кон. XV—нач. XVII вв., М. 1955, стр. 850—851.

ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԴԱՎԱՆԱՆՔՆԵՐԻ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎ՝ ՆՎԻՐՎԱԾ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՏԱՐՎԱՆ

Գերաշնորհ Տ. Տիրայր արքեպիսկոպոս Մարտիկյանը պատվո նախագահությունում

Սույն թվականի մայիսի 23—24 օրերին Ռումին Պատրիարքության նախաձեռնությամբ Բուխարեստում տեղի ունեցավ Ռումինիայի կրոնական դավանանքների ներկայացուցիչների համաժողով՝ նվիրված Խաղաղության համաշխարհային տարվան:

Հայ Եկեղեցու անունից պատվո նախագահության մաս էր կազմում Ռումինիայի և Բուլղարիայի հայոց թեմի թեմակալ առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Տիրայր արքեպիսկոպոս Մարտիկյանը:

Երկօրյա համաժողովի ընթացքում խոսք

առան ավելի քան 40 կրոնական ներկայացուցիչներ, որոնք անդրադարձան և շեշտեցին խաղաղության անհրաժեշտությունը ժողովուրդների կյանքի և հառաջդիմության համար:

Վերջում բոլոր մասնակիցների անունից կոչ ուղղվեց Միացյալ Ազգերի Կազմակերպությանը, Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհրդին և եկեղեցական այլ կազմակերպություններին:

ԹՂԹԱԿԻՅ

ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱԾԽԱՐՀԱՅԻՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ՆԵՐԿԱՑԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐՈՒ ԱՅՑԸ ԻՐԱՔ

Տ. Ավագ եպս. Ասատուրյանը ԵՀԽ-ի ներկայացուցիչների հետ

1984-ի ամառը Իրաքի քրիստոնյա համայնքներու պետերեն բաղկացած պատվիրակություն մը այցելեց Սրբազան Պապին և Վատիկան և Եկեղեցիներու Համաշխարհային Խորհուրդի Քարտուղարության Կեդրոնը և ժնն: Այս առաքելության նպատակն էր կրոնական գծով հայցելու վերոհիշյալ քրիստոնյա կեդրոններու աջակցությունը ևս, Իրաքի տարած հարատև խաղաղասիրական

որոնումներու և նպատ: Պատվիրակության մաս կկապմեր նաև թեմիս բարեխնամ առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Ավագ եպս. Ասատուրյանը:

Կալվածոց և Կրոնից Հարցերու Նախարարության հրավերով, 11—19 հունիս Պատատ ժամանեցին Եկեղեցիներու Համաշխարհային Խորհուրդի ներկայացուցիչները, իբրև փոխադարձ այցելություն: Իրաքի մեջ

իրենց կեցության ընթացքին անոնք հյուրը եղան Կալվածոց և Կրոնից Հարցերու Նախարարության: Պատվիրակության անդամներն էին:

Տիար Նինան Քոչի՝ վարիչ-տնօրեն Եկեղեցիներու Համաշխարհային խորհուրդի միջազգային հարաբերությանց (Հնդկաստանն):

Տոքթ. Ղասսան Բուպեյլ՝ քարտուղար միջեկեղեցական խորհուրդի, Մերձավոր Արևելքի Հանձնաժողովին (Լիբանանն):

Տիար Տվեյն Էիս՝ ընդհանուր քարտուղարի օգնական, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներու Եկեղեցիներու Ազգային խորհուրդի:

Տոքթ. Մայլ Թրենսքի՝ Արևմտյան Գերմանիայեն:

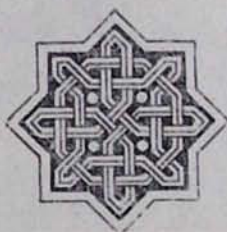
Պատվիրակության անդամները 13 հունիս առաջ առավոտյան այցելեցին հայոց Առաջնորդարան և մասնակցեցան ս. պատարագի արարողության: Առաջնորդ սրբազան հայրը հավուր պատշաճի քարոզ մը տվավ՝ բնաբան ընտրելով «Երանի խաղաղարարաց, զի նոքա որդիք Աստուծոյ կոչեցին» (Մատթ. Ե 9): Քարոզի վերջավորության սրբազան հայրը բարի գալուստ մաղթեց հյուրերուն թե՛ հայերեն և թե՛ անգլիերեն լեզուներով:

Հետ պատարագի առաջնորդ սրբազան հոր և Ազգային Կեդրոնական Վարչության անդամներու ընկերակցությամբ պատվիրակությունը այցելեց Մեյտան թաղի (պատմական նշանակություն ունեցող սրբավայր) Ս. Աստվածածին Եկեղեցին, ապա՝ գաղութին պատիվ բերող Ազգային ծերանոցը, կառուցված մեծ բարերարուհի հանգուցյալ տիկ. Ղեճինե Կարապետ Իսքենտերի անձնական ծախսով: Երկու վայրերու մեջ ալ հյուրերը մեծ հետաքրքրությամբ հետևեցան առաջնորդ սրբազան հոր տված բաբացատրություններուն: Հյուրերը գնահատանքով արտահայտվեցան իրենց այցելած հայկական վայրերու վայելչությանց մասին:

Կեսօրին՝ ի պատիվ հյուրերուն, ճաշի հրավեր տրվեցավ Առաջնորդարանի դահլիճին մեջ: Սեղանի վրա խոսք առին առաջնորդ սրբազան հայրը, Ազգային Կեդրոնական Վարչության ատենապետ տոքթ. Պողոս Պողոսյանը, ինչպես նաև հյուրերու անունով տիար Նինան Քոչի: Ապա սրբազան հայրը մտերմիկ մթնոլորտի մեջ հուշանվերներ բաժանեց հյուրերուն:

Հարգելի հյուրերը բարձր տրամադրությամբ ու լավագույն տպավորություններով բաժնվեցան Առաջնորդարանեն:

ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆ ՀԱՅՈՑ ԻՐԱԲԻ

ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ՀԱՄԱԾԽԱՐՀԱՅԻՆ ԽՈՐՀՐԴԻ
ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ
ՏԱՐԵԿԱՆ ՀԱՎԱՔԸ ԳԱՆԱՅՈՒՄ

Ս/թ. հուլիսի 16—19-ը Գանայում, Լեզու-
նի համալսարանի աստվածաբանական ֆա-
կուլտետում, տեղի ունեցավ Եկեղեցիների
Համաշխարհային խորհրդի (ԵՀԽ) Աստվա-
ծաբանական կրթության Հանձնաժողովի
(ԱԿՀ) տարեկան ժողովը, որին մասնակի-
ցեց նաև նույն հանձնաժողովի գործադիր
կոմիտեի անդամ, Ս. Էջմիածնի հոգևոր ձե-
մարանի տեսուչ Տ. Եվսիկ քին. Պետրոսյա-
նը:

Այս հանձնաժողովը ծնունդ է առել 1958 թ.
Միջազգային Միսիոներական խորհրդի Գա-
նայի Ասամբլեայում, «Աստվածաբանական
կրթության ֆոնդ» անունով, և մինչև 1975
թ. գործել է Լոնդոնում, հիմնականում նպա-
տակ ունենալով օգնել երրորդ աշխարհի
աստվածաբանական կրթությանը:

1975 թ. ԵՀԽ-ի Նայրոբիի Ասամբլեայում
ծրագրվեց և 1976 թ. ԵՀԽ-ի կենտրոնական
կոմիտեի տարեկան ժողովում որոշվեց, որ
«Աստվածաբանական կրթության ֆոնդ»-ը
դառնա ԵՀԽ-ի առանձին հանձնաժողով:
1977 թ. այն փոխադրվեց Ժնև և վերան-
վանվեց «Աստվածաբանական կրթության
հանձնաժողով»: Եթե նախկին «Աստվածա-
բանական կրթության ֆոնդ»-ի նպատակն էր
ֆինանսապես օգնել երրորդ աշխարհի աստ-
վածաբանական կրթության զարգացմանը,
ապա նոր՝ ԱԿՀ-ի նպատակները ավելի են
ընդլայնվում: ԱԿՀ-ի նախկին տնօրեն վե-
րապատվելի Ահարոն Սափալյանի բառերով
ասած, հանձնաժողովը «պետք է աշխատի

նորոգել բոլոր 6 աշխարհամասերի աստվա-
ծաբանական կրթությունը, այդ թվում և հյուս-
սիսային կիսագնդի»: Եվ իրապես, եթե եր-
րորդ աշխարհը կարիք ունի նյութական օգ-
նության, ապա հյուսիսային կիսագնդը
կարիք ունի երրորդ աշխարհի փորձին:

ԱԿՀ-ն այսօր ԵՀԽ-ի 4 միության 5 հանձ-
նաժողովներից մեկն է: 1983 թ. Վանկուվե-
րում գումարված 2 ասամբլեան Գ միու-
թյանը հանձնարարել է հետևյալ 4 ընդհա-
նուր ծրագրերը.

ա. Էկումենիկ ուսուցում (քրիստոնյան,
իբրև յուրաքանչյուր դավանանքի և
պատմա-մշակութային մի ուրույն մի-
ջավայրի անհատ, ինչպես՝ կարող է
միաժամանակ լինել Տիեզերական Ե-
կեղեցու անդամը):

բ. Վերանորոգում:

գ. Ավելի գործոն մասնակցություն Եկե-
ղեցու կյանքին (ոչ միայն հոգևորա-
կանները, այլ նաև աշխարհականները,
յուրաքանչյուրը ըստ իր կարողու-
թյունների):

Այս ծրագրերի իրագործման ճանապար-
հին 1985 թ. ապրիլի 14—18-ը Մեխիկոյում
ԱԿՀ-ը կազմակերպեց մի սեմինար «Աստ-
վածաբանություն ժողովրդի կողմից» թեմա-
յով, հիմնականում ուսումնասիրելու համար
Լատինական Ամերիկայի աստվածաբանա-
կան արդի ուղղությունները:

Այս տարի ԱԿՀ-ը կազմակերպեց մի այլ
սեմինար, «Ո՛ր ես գնում» ընդհանուր վեր-

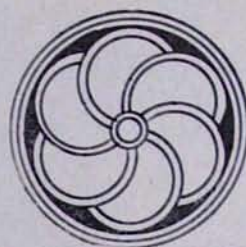
նագրով, ուսումնասիրելու համար Աֆրիկայի աստվածաբանական արդի ուղղությունները և խնդիրները: Այս սեսիոնարը տեղի ունեցավ Գանայում, Լեգոնի համալսարանում, հուլիսի 20—26-ը, ԱԿՀ-ի տարեկան ժողովից անմիջապես հետո:

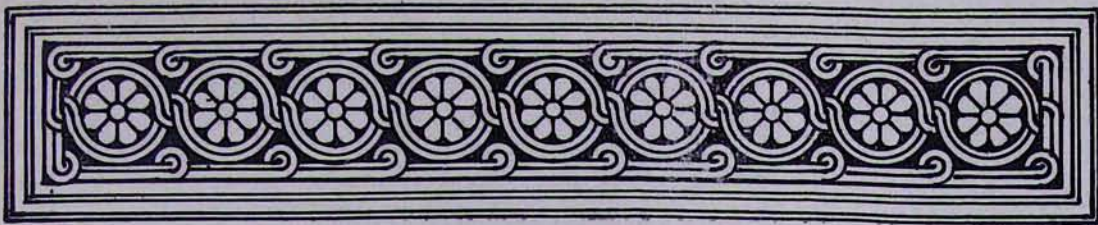
ԱԿՀ-ը իր տարեկան ժողովում քննարկեց հանձնաժողովի անցյալ տարվա գործունեությունը, հաստատեց 4 աշխարհի աստվածաբանական կրթությանը նախատեսված նյու-

թական օգնության նախահաշիվները և ծրագրեց հանձնաժողովի ապագա գործունեությունը:

Ապագա ծրագրերի մեջ կարևոր են Արևելյան Եվրոպայի և Լատինական Ամերիկայի եկեղեցիների աստվածաբանների հանդիպումը, որը նախատեսված է անցկացնել 1988 թվականին Արևելյան Եվրոպայում:

ԵԶՄԻԱ ՔԱՀԱՆԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՀԱՅ ԶԵՌԱԳՐԱՀԱՎԱԲԶԱԿԱՆ ԾՆՈՐՀԱԿԱԼ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

1885 թվականին «Սովետական գրող» հրատարակչությունը լույս ընծայեց Երևանի Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի փոխտնօրեն Բաբկեն Չուգասյանի «Ձեռագրերի աշխարհում» գրքույկը: Մինչ այդ, 1982 թվականին, հեղինակը հրատարակել էր «Ձեռագրերի հետքերով» գրքույկը, որտեղ պատմում էր Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում ձեռագրերի հավաքման իր ջնդրակալ աշխատանքների մասին:

Ներկա գրքույկում Բաբկեն Չուգասյանը շարունակում է իր գիտահանրամատչելի ակնարկ-գլուխները Սովետական Միության տարբեր քաղաքներից ու շրջաններից, ինչպես նաև Անգլիայից, Ֆրանսիայից և Գերմանիայի Դեմոկրատական Հանրապետությունից Հայաստանի մայր ձեռագրատան՝ Մատենադարանին և մյուս թանգարաններին նվիրաբերված ձեռագրերի, փաստաթղթերի, հայ հոգևոր և նյութական մշակույթի այլ արժեքների և դրանց նվիրատուների ձակատագրերի մասին:

Մեր ժողովրդի ստեղծած հոգևոր և նյութական մշակույթի արժեքները ապրել են նույն ձակատագիրը, ինչ ինքը՝ հայ ժողովուրդը: Դաժան ձակատագրի բերումով ինչպես մեր ժողովուրդը, այնպես էլ նրա ստեղծած նյութական-մտավոր արժեքները սփռվել են աշխարհով մեկ: Այժմ պետականություն ունեցող մեր ժողովրդի առաջնահերթ մտահոգություններից մեկն է՝ հավաքել աշխարհով մեկ սփռված այդ արժեքները և այդպիսով իսկ փրկել դրանք կորստից ու ոչնչացումից: Քիչ չեն նաև այն նյութական արժեքները, որոնք գտնվում են անհայտ անձանց մոտ՝ մեր հայրենիքում թե նրա քաղաքներից դուրս:

Գրքույկում հեղինակը վիպական հույիչ նկարագրությամբ պատմում է զանազան պաշտոնական և անպաշտոն՝ անձնական մտերմիկ հանդիպումների մասին հայ և օտար հոգևորական, մտավորական և այլ անձանց հետ: Այդ հիշողությունները կապված են նրա մանկական և հասուն շրջանի կյանքին: Սակայն այս բոլորով հանդերձ, գրքույկի շարադրանքի հիմնական առանցքը հայ ժողովուրդին է և նրա ստեղծած մտավոր արժեքները:

Ի շարս այլ ակնարկ-գլուխների, սույն գրքույկում խոսվում է, օրինակ, այն մասին, որ փարիզաբնակ Ռաֆայել Մարկոսյանի կտակի համաձայն 1922 թվականին, իր մահից հետո, 36 միավորից բաղկացած իր հին գրչագրերի զավաքածու պետք է ձանապարհորդեր և հանգրվաներ Մայր Հայրենիքում՝ Սովետական Հայաստանում: Սակայն զանազան պատճառներով կտակի իրագործումը իրականացավ միայն 45 տարի անց, 1967 թվականին: Այդ հավաքածուի մեջ ընդգրկված էին Ավետարան, Մաշտոց, Տոնացույց, Մանրումունք և այլ բովանդակության մատյաններ՝ Անանիա Շիրակացու ինքնակենսագրությունն ու թվաբանական խնդիրների գրքեր, Գրիգոր Նարեկացու և Ներսես Շնորհալու բանաստեղծություններ, Մխիթար Հերացու աշխատություններից կատարված քաղվածքներ, Մխիթար Երզնկացու թվաբանական խնդիրներ, զանազան այլ անհայտ և հայտնի գրիչների և ծաղկողների, վարպետ արծաթագործների և այլ անձանց ստեղծագործական մտքի արտահայտություններ: Սույն ձեռագրերն ընդօրինակված են հայ մշակույթի երբեմնի կենտրոններ Երզնկայում, Խարբերդում, Ջեյթունում, Եվ-

դեկիայում, Շոթթում ու Կաֆայում ԺԲ—ԺԹ դարերում: Չեռագրերն ունեն արժեքավոր հիշատակարաններ և հիշատակագրություններ:

Գրքույկում նկարագրված բազմաթիվ նըպատակային հանդիպումները հայ և օտար գիտնական-արվեստաբանների, հոգևորական և աշխարհական շատ ու շատ անձանց հետ օգնում են հեղինակին՝ Բաբկեն Չուգասյանին՝ ի հայտ բերելու հայ հոգևոր արժեքների բազմաթիվ նմուշներ, նրանց զրիչների ու ծաղկողների կենսագրություններ:

Բազմաթիվ են գրքույկում հիշատակված ձեռագրերը և դրանց հետ կապված վանական մանրամասներ. Հովհաննես Սեբաստա-

ցու «Պատմություն Սեբաստիո», «Մշո ձառնտիր», «Թուխ Մանուկ Ավետարան», Ամիրդովլաթ Ամասիացու «Ոգուտ բժշկության» և «Անգիտաց անպետից» անթվական ընդօրինակությունները և շատ ու շատ հնատիպ գրքեր, Ավետարաններ և այլ բազմաթիվ հոգևոր արժեքներ:

Կավճապատ թղթի վրա պետեղված ներդիր ութ գունավոր նկարները, որոնք նմուշներ են հիշատակված ձեռագրերից, առավել ցայտուն են դարձնում պատումները:

Բաբկեն Չուգասյանի շնորհակալ աշխատանքի պտուղները շոշափելի են:

ՎՈՂՈՂՅԱ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԿՈՂՄԻՅ ՈՐԱՐԱԿՎԱՅ ԱՅՍ ԽԱՉՔԱՐԸ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԻ ԵՐԱՆՏԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
 ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆ Է՝ Ի ՀԱՎԵՐԺԱՅՈՒՄՆ ՄԵՑ ՄԱՐԴԱՍԵՐ ԴՈՎՏ, ԻՈՂԱՆՆԵՍ ԼԵՓՍԻՈՒՍԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻ

ՄԵԾ ՀԱՅՐԵՆԱՍԵՐԸ ՏԱՎՈՒԾԻՑ
(Մելքիսեդեկ արքեպիսկոպոս Մուրադյանի ծննդյան
150-ամյակի առթիվ)

Հազվագյուտ մարդու կարող է բախտ վիճակվել դառնալու իր ժամանակակիցների ստեղծագործության և բացառիկ մեծարանքի առարկան: Այդպիսիներից մեկն էր ԺԹ դարի հայտնի հոգևոր գործիչ և մանկավարժ Գարեգին Գրիգորի Մուրադյանը՝ հետագայում Մելքիսեդեկ արքեպիսկոպոս:

Անկասկած շատերն են խանդավառվել Մուրադյանի «Խորհրդավոր միանձնուհին» վեպի քույր Աննայի ուսուցիչ Գարեգինի կերպարով, հիացել Պ. Պռոշյանի «Սկիզբն երկանց» վեպի հերոսների հայրենասիրական նախաձեռնություններով: Մ. Աղաբեկյանը գրել է «Գարեգին» խորագրով դրամա և նվիրել Գ. Մուրադյանին: Իրենց սրտի խոսքն են ասել նաև Ղ. Աղայանն ու Բաֆին, Ա. Արփիարյանն ու Ռ. Որբերյանը և շատ ուրիշներ:

Պատմական Տավուշ աշխարհի՝ այժմ Շամշադինի շրջանի Թովուպ գյուղում 1836 թվականին, քահանայի ընտանիքում է ծնվել Գարեգինը: Նրա հայրը՝ Գրիգորը, սովորել է և սարկավագ ձեռնադրվել Հաղպատի վանքում 1824 թվականի դեկտեմբերի 20-ին, Առաքել եպիսկոպոսի կողմից: Իսկ 1831 թվականի հոկտեմբերի 20-ին Գրիգոր արքեպիսկոպոս Մանուչարյանի կողմից Չորաթան գյուղի եկեղեցում ձեռնադրվել է քահանա:

Այսպիսով, Գարեգինի հայրը իր ժամանակի գրագետ, գիր ու կրթություն սիրող մարդ էր: Նա իր տանը գրագիտություն էր սովորեցնում ոչ միայն իր, այլև գյուղի մյուս երեխաներին:

Հայրը տեսնելով որդու՝ Գարեգինի արտակարգ ընդունակությունները, սերն ու

ձգտումը դեպի ուսումը, նրան տալիս է Սահակին վանքի ժառանգավորաց դպրոցը: Երկու տարի սովորելով, Գարեգինը բավականին կայուն գիտելիքներ է ձեռք բերում: Նրա մասին գրված է, որ «Բավական հումանայով հայերեն լեզվի և կրոնի ուսուցման մեջ, հաջողությամբ ավարտեց հիշյալ դպրոցը: Նա արդեն գիտեր Զանգյանի քերականության առաջին մասը, գիտեր թարգմանել Նոր Կտակարանից չորս Ավետարանները և Գործք Առաքելոցը, իսկ Հին Կտակարանից՝ Ծննդոց և Ելից գրքերը և բավական անսխալ գրել»¹:

12 տարեկան հասակում հայրը նրան տալիս է Թիֆլիս՝ Ներսիսյան դպրոց:

1851 թվականին դպրոցի տեսուչ Կ. Շահնապարյանը մեկնում է արտասահման: Ներսես կաթողիկոսի կողմից Թիֆլիս է հրավիրվում հայտնի համալսարանական ուսուցիչ, Եվրոպայում կրթություն ստացած Պետրոս Շանշյանը և ստանձնում դպրոցի տեսչության պաշտոնը:

Ընդունակ Գարեգինը այնպես է սովորում, որ կարճ ժամանակից հետո արժանանում է ուսուցիչների և հատկապես Ներսես Աշտարակեցի կաթողիկոսի ուշադրությանը: Եվ երբ Պ. Շանշյանցի խորհրդով և Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Ներսես Աշտարակեցու հովանավորությամբ դպրոցին կից բացվում է գիշերօթիկ բաժին, 10 ընտրյալ աշակերտներից մեկը լինում է Գարեգինը: Այդ պահը այնքան ուժեղ է տպավորվել մատաղ սանի հոգում, որ տարիներ հետո նա գրել է. «Զեմ մոռացած, այն որ սուրբ ձեռքեր սաներու ընտրության ժամանակ գլխիս վրա դրավ Ս. Հայրապետն և ասաց. մին այս մանուկն, և առաջին անգամ արձանագրել տվավ իմ անունը, սա Գարեգինն է իմ ուզած մարդը, սա՛ պետք է մեր բարձր հոգևորականներից մինը լինի»²:

Դպրոցի տեսչի և վարչության որոշմամբ սաները պետք է մասնակցեին եկեղեցական արարողությանը: Ընտրյալների մեջ էին Գ. Մուրադյանը և Հովհաննես (Պերճ) Պլոռյանը: Գարեգինը հիմապես էր գրաբարի մեջ, որ ընթերցումը պերճաշուք էր, և դրանով իսկ մեծ ժողովրդականություն վայելեց Թիֆլիսում:

Պ. Պլոռյանի հիմնադրի մեկնաբանությամբ այդ շրջանը Ներսիսյան դպրոցի ոսկեդարն էր, լուսավոր գաղափարների և բարձր բարոյականության շրջանը: Եվ այդ ոսկեդարի սաների մեծ մասը դարձան շնորհալի գործիչներ. Գարեգին Մուրադյան, Պ. Պլոռ-

յան, Ղ. Աղայան և ուրիշներ դարձան երգվյալ, անձնուրաց հայրենասերներ:

Գարեգինը Ներսիսյան դպրոցն ավարտեց լավ հայագետի և ընտիր ճառախոսի համբավով և անմիջապես նշանակվեց նույն դպրոցում որպես վերակացու և հայոց լեզվի ու հայոց պատմության ուսուցիչ: Նա միաժամանակ ձրիաբար թվաբանություն դասավանդեց մասնավոր օրիորդաց դպրոցներում ու տներում:

Որոշ ժամանակ անց Գարեգինը նշանակվում է դպրոցի տեսուչ: Նա ծավալում է հասարակական կրթադաստիարակչական խոշոր աշխատանքներ՝ հոչակվելով որպես Գարեգին վարժապետ:

Նա դպրոցում կազմակերպում է գրական երեկույթներ և այլ միջոցառումներ, ուր մըշտապես ասում էր իր հեղինակավոր խոսքը: Իսկ դպրոցից դուրս նա «...անդուկ կքարույզ, կմխիթարե տգետ ու խեղճ ժողովուրդը, կհորդորե օտարախոս գյուղացիներին հոգ տանիլ իրենց վարժարանին, մշակել մայրենի լեզուն և միշտ հայերեն խոսիլ»³: Հայապահպանության կարևոր պայմանը համարում էր հավատն ու լեզուն և հորդորում էր չկորցնել դրանք: Եվ այս առումով բազմաթիվ դասախոսություններ է կարդացել դպրոցում ու այլ վայրերում:

1861 թվականին Ղարաբաղի հայերի խնդրանքով Մաթևոս կաթողիկոսը Պ. Շանշյանցին նշանակում է Ղարաբաղի Եղիշյան վարժարանի տեսուչ: Շանշյանցը Ղարաբաղ գնալու ճանապարհին անցնում է Թիֆլիս և ուղևոր է Գարեգինին իր հետ տանել: Ներսիսյանի հոգաբարձությունը առարկում է և թույլ չի տալիս՝ պատճառաբանելով, թե դպրոցի համար նա խիստ կարևոր է ոչ միայն իբրև տեսուչ, այլև իբրև ուսուցիչ: Սակայն Գարեգինը շատ էր ցանկանում լինել իր սիրելի ուսուցչի հետ: Եվ 1864 թվականի արձակուրդներին, համոզվելով հոգաբարձությանը՝ հրաժարվում է իր այնքան անպահով կյանքից ու պաշտոնից և ճանապարհվում դեպի Շուշի: Կարճ ժամանակում տեղ է հասնում և նորից իր պաշտելի ուսուցչի օգնականն ու գործակիցը դառնալով անապառ եռանդով նվիրվում է հայ մանուկների կրթության ու վարճացման գործին՝ դասավանդելով մայրենի լեզու, գրականություն, պատմություն և այլ առարկաներ:

Գարեգինը Շանշյանցի չափ սեր ու համակրանք էր վայելում ժողովրդի մեջ: Շատերը հեռավոր վայրերից իրենց երեխաների ձեռքից բռնած բերում էին նրանց դպրոցը:

¹ «Լուսնա», Թիֆլիս, 1903, № 5, էջ 223:

² «Արևելյան մամուլ», 1903, № 29, էջ 684:

³ Նույն տեղում, էջ 685:

Տեղի ձեռնահաս և կարող ուժերն էլ, քաջալերված այս երկու հոյակապ անձերի եռանդուն ու անձնուրաց գործունեությամբ, օգնում և աջակցում էին աշակերտների առաջադիմությանը թե՛ նյութապես և թե՛ բարոյապես:

Իր ժողովուրդը նրան կանչում էր հեռուները, ուր գործելու մեծ ասպարեզ կար՝ նոր սերնդին մեծ հայրենասիրությամբ վարակելու, դաս տալու համար:

Հենց նույն տարում էլ Պ. Շանջյանցի և Պ. Պողոսյանի հետ միասին Շուշի քաղաքում հիմնադրում են առաջին օրիորդաց Մարիամյան դպրոցը, որի կանոնադրությունը մշակում են Պ. Պողոսյանը և Գարեգին Մուրադյանը: Իսկ խորեն Ստեփանեի հետ բացում են մասնավոր դպրոց: Նա դասեր էր տալիս նաև տեղի ունևորների տներում՝ նրանց երեխաներին: Ահա այս ժամանակ էլ ծնվում է սիրո այն դրաման, որը մեծ վիպասան Մուրացյանը թեմա է դարձնում «Նորիորդավոր միանձնուհին» վիպակի համար:

Տեղի հարուստներից մեկը, նկատելով Գարեգինի արտակարգ տաղանդը և իր միակ աղջկա համակրանքն ու սերը նրա նկատմամբ, տալիս է իր համաձայնությունը, որ Գարեգինն ամուսնանա աղջկա հետ և դառնա իր ինչքի տերն ու տնօրենը: Սակայն, թեև Գարեգինը մինչև ուղն ու ծուծը սիրահարված էր, բայց մերժում է, քանի որ նա մի քանի տարի առաջ ուխտել էր իր կյանքը նվիրել Հայրենիքին և Եկեղեցուն: Նա գերադասեց իր անձնական երջանկությունը զոհել հանուն իր ուխտի և արցունքոտ աչքերով մերժեց իր սիրած էակի ձեռքը. «Կա մի ուրիշ մարմին,—գրել էր նա դեռ վաղուց,—որ ավելի սիրելի ու ավելի պաշտելի է, քան մեր սեփականը. այդ մարմինը Հայրենիքն է: Ես ուխտել եմ իմ անձը նրան նվիրել, նրա սիրուց զատ աշխարհում ուրիշ սեր չճանաչել, նրա ցավերից զատ ուրիշ ցավերով չվշտանալ, նրա բախտավորությունից զատ ուրիշ բախտավորություն չխնդրել»:

Իրոք, Գարեգին վարժապետը իր ողջ կյանքը առանց մնացորդի նվիրաբերեց Հայրենիքին, իր սիրած ժողովրդին:

Հանդիպելով խավարամիտ մարդկանց ոռոշ հակադրության, վերադառնում է Թիֆլիս, ուսումնասիրում ու թարգմանում Շիլլերի «Վիլհելմ Տեյլ» թատերգությունը:

«Երբ վերադարձա ի Թիֆլիս,—գրում է Գարեգին Մուրադյանը,—թախանձում էի քաղաքի ունևոր դասին մասնավոր վարժարան բանալ իրենց զավակաց կրթության համար: ...Արձակուրդի օրերն էին արդեն, մի օր սիրտս բացի իմ սիրելի դաստիարակին և ա-

սացի թե՛ փափագ ունիմ վեց ամսվան համար ուսումնասիրական ճանապարհորդություն կատարել Թուրքիա և այլ տեղեր»:

Սակայն այդ վեց ամսվա մտադրությունը դառնում է նրա ողջ կյանքը, քանի որ ինքն ավելի շատ պետք էր Արևմտյան Հայաստանում գործելու:

Ապրելու, պայքարելու և ստեղծագործելու համար նրան հարկավոր էր ուղիներ որոնել: Միակ ճանապարհը իր ուխտը կատարելու համար մտում էր հոգևորական դառնալ: Անցավ Կ. Պոլիս՝ իրագործելու իր մտադրությունը:

Չարամիտ մարդիկ ամբաստանում են նրան իբրև բողոքական գաղափարներ ունեցող և խանգարում նրա մտադրության իրագործումը: Նա մամուլում հերքեց այդ անեղիմն զրպարտությունները: Նա մինչև այդ արդեն բազմաթիվ հոդվածներ էր գրել «Մեղու Հայաստանի» և «Կռուկ Հայոց աշխարհին» պարբերականներում, որոնք նպատեցին, որ օտար ու անծանոթ շրջապատում կարճ ժամանակ հետո համակրանք ձեռք բերի: Նա մտերմացավ Մ. Մամուրյանի և ազգային ղեկավար Մ. Աղաբեկյանի հետ: Երկու տարի մնաց Կ. Պոլսում և պեղովեց ուսուցչությամբ:

Հայ ժողովրդի կյանքին ու կենցաղին, վարք ու բարքին ծանոթանալու, նրա վրձտերին կարեկից լինելու և ապատագրական միտքը վառ պահելու միտումը նրան հանգիստ չէր տալիս: 1867 թվականին այցելեց Երուսաղեմ: Եսայի Պատրիարքը, որն արդեն ծանոթ էր նրան, արժանավայել կերպով ընդունեց նրան Սրբոց Հակոբյանց վանքում: Գիտենալով նրա մանկավարժական հմտություններն ու գիտական կարողությունները, մի օր նրան հրավիրում է տեղի վարժարան և պրուցել տալիս տաների հետ՝ նրանց գիտելիքներին ծանոթանալու նկատառումով: Դրանից Գարեգին Մուրադյանը պարզում է, որ նրանք իրենց գիտելիքներով շատ ետ են մնում: Այդ ժամանակ Եսայի Պատրիարքը հայտնում է կանխամտածածը. «Այժմ խիղճդ կներե՞ս թողուլ զանապան կողմերե եկած ուսումնաճարավ մանուկներն այս ողորմելի վիճակին մեջ ու մեկնիլ»: Ավելի համոզիչ փաստարկելու համար դրան նա ավելացնում է նաև այն հանգամանքը, որ «Սիոն» ամսագրի հրատարակությունն էլ գտնվում է անկարողների տրամադրության տակ: Գարեգինը, որ մտադրված էր հեռանալ, համոզվում է, որ ինքն ավելի օգտավետ կլինի այստեղ մնալով: Նա ընդունում է Պատրիարքի առաջարկությունը:

Նրա մնալուց և որոշ ժամանակ աշխատելուց հետո նոր մի հրաշալի շրջան է սկսվում

Ժառանգավորաց վարժարանի և ընդհանրապես Երուսաղեմի Սրբոց Հակոբյանց վանքի կյանքում: Նա իր ջանասեր, բարյացակամ վերաբերմունքով և աշխատասիրությամբ կարճ ժամանակում կապում է ուսումնական ծրագրեր, կանոնավորում առարկաների դասավանդման մեթոդներն ու ձևերը: Այս տարիներին էլ նա կապեց ու տպագրեց մի շարք դասագրքեր, գրքեր ու բարոյախոսական, խրատական, հայրենասիրական հոդվածներ: Արդեն ընտրությունը կատարել էր և որոշեց կուսակրոն դառնալ: 1869 թվականին, Կաթողիկեի տոնին, Եսայի Պատրիարքը նրան ձեռնադրեց վարդապետ՝ վերանվանելով Մելքիսեդեկ:

Մելքիսեդեկ վարդապետը նոր ոգևորությամբ սկսեց իր հոգևոր, տեսչական, ուսուցչական և հասարակական գործունեությունը: Նրան օտար չէր եկեղեցական կյանքը: Կարճ ժամանակ անց Պատրիարքի աջակցությամբ Ներսիսյան դպրոցի կացութաձևը, դասավանդման մեթոդները սկսեցին կիրառվել այստեղ: Ականատեսները գրում են, որ դպրոցը արտակարգ առաջադիմության հասավ: Այդ բանի ապացույցն է այն, որ ամեն տեղից գալիս էին աշակերտելու **Գարեգին վարժապետին**: Դիմողներն այնքան շատ էին, որ Մելքիսեդեկ վրդ. Մուրադյանը «Սիոն» հանդեսում տպագրեց հայտարարություն, որ իրենց դպրոցի հնարավորությունները այնքան մեծ չեն և բոլոր դիմողներին ընդունել չեն կարող: Նրա բազմաթիվ սաներ հասան բարձր պաշտոնների:

Մելքիսեդեկ վարդապետի ջանքերով նոր եռանդ, աշխուժություն է ստանում նաև վանքի մատենադարանը, թանգարանը, տպարանը, վիմագրատունը: Բարձրացավ տպարանային գործի որակը և «Սիոն» ամսագրի հոդվածների գրագիտական մակարդակը: Նրանց համագործակցությունը մեծ հեղինակություն բերեց Սրբոց Հակոբյանց վանքի միաբանությանը: Մելքիսեդեկ վարդապետը դառնում է Սրբոց Հակոբյանց վանքի հոգին: Իր շուրջն է համախմբում միաբանությանը իր իմացությամբ, աշխատասիրությամբ, իր նվիրումով վարակում բոլորին: Նրա երաշխավորությամբ և անմիջական օգնությամբ իր սաներից շատերին ուղարկում են Կ. Պոլիս՝ գիտության մեջ ավելի կատարելագործվելու: Նա դիմում է նաև վանական տնօրեն խորհրդին՝ ավելի լավ ուսանողներից ուղարկելու Եվրոպա՝ բնական գիտությունների մեջ խորանալու: Սակայն ինչ-ինչ խավարամիտ առարկություններով արգելվում է, որը չափազանց շատ է դառնացնում նրա բարի հոգին: Դրա անհրաժեշտությունը խիստ էր զգացվում, քանի որ Ժառանգավոր

րաց դպրոցում մինչ այդ դասավանդում էին 10 առարկա, իսկ Մելքիսեդեկ վարդապետը դրանց թիվը կրկնապատկեց: Այդ առարկաների մի զգալի մասը դասավանդում էր ինքը. ընդհանուր պատմություն, հայոց պատմություն, քերականություն, ճարտասանություն, փիլիսոփայություն, աշխարհագրություն: Դասավանդում էին մի քանի լեզուներ և բնական այլ գիտություններ՝ ֆիզիկա, քիմիա, աստղաբաշխություն և այլն: Բարձրացել էր «Սիոն» ամսագրի գիտական մակարդակը:

Մի աննախընթաց թափ ստացավ տպագրության գործը: Հետաքրքրությունը բարձրացել էր դեպի Մելքիսեդեկ վարդապետի գործունեությունը, և հարուստները բավական մեծ նվիրատվություններ ու դրամական օգնություններ էին հատկացնում:

Մելքիսեդեկ վարդապետը գիտական աշխարհին շփվելու, գիտության նորություններ ստանալու, հայաբնակ գաղութներին ծանոթանալու, նրանց մոտ հայապահպանության ոգին բարձրացնելու համար 1873 թվականին սկսեց ճանապարհորդել եվրոպական երկրներում՝ Ռումինիա, Տրանսիլվանիա, Հունգարիա, Ավստրիա, Գերմանիա, Լեհաստան, Շվեյցարիա, Իտալիա և այլեղեց այնտեղի հայ գաղթօջախներ ու ծանոթացավ նրանց կյանքին: Իր տպավորությունների մասին մի շարք հոդվածներ ուղարկեց «Մասիս» լրագրին և «Սիոն» ամսագրին: Դրանցից էլ արտատպում էին մյուս հայերեն պարբերականները: Նա խորը կսկիծով, ցավով ու արցունքով է ներկայացնում ուժացման ահավոր գործընթացը⁴: Նույնիսկ շատ գաղութներում չեն իմացել, թե գոյություն ունի հայություն, մտածել են, թե իրենք վերջին հայերն են, որոնք ապրում են: Նրանցից շատերը հապիվ էին խոսում հայերեն կամ բոլորովին մոռացել էին:

Նա ամեն տեղ դասախոսություններ է կարդացել հայ մշակույթի, դպրոցի կրթության, մայրենի լեզուն ու հավատը պահպանելու մասին: Նա գրում է. «Սույն օտարամոլության և անգիտության պատճառով է ահա, որ օտարաց դպրոցները կբազմանան և կհարատենեն, իսկ մեր ազգային վարժարաններն շարունակ կծփան ու կերերին իրենց անկայուն վիճակի մեջ: Օտարք կշահին նյութապես, մեք կվաճակենք նյութապես և բարոյապես: Օտարք կշոյեն մեր օտարամոլությունն և մեք կպարտվենք և կբաշտվենք իրենց վարդապետություն»⁵:

Երբ վերադառնում է Երուսաղեմ, փոխված է տեսնում վանքի դրությունը, պզուճ է միա-

⁴ «Սիոն», 1874, № 5, էջ 97—103:

⁵ «Մասիս», 1873, 4 օգոստոսի, № 1418:

բանության սառն անտարբերությունը, նախանձը և հակառակությունը: Եվ այդ ապերախությունը երկար չկարողացավ տանել ու մնալ այնտեղ: Ստիպված տեղափոխվեց Կ. Պոլիս՝ տասը տարի Սրբոց Հակոբյանց վանքում աշխատելուց հետո:

Իբրև լավագույն մանկավարժ, պերճախոս հոգևորական և գրչի ու գրականության մարդ լավ հայտնի էր նաև Ձմյուռնիայում, ուր նա քանիցս այցելել էր և համակրանք վայելել: Այս համակրանքն այնքան բարձր էր, որ 1877 թվականի հունվարի 19-ին Ձմյուռնիայի գավառական ժողովը բացարձակ քվեարկությամբ նրան ընտրեց առաջնորդական պաշտոնում: Նա մեծ սիրով ընդունեց այդ և նույն տարվա մարտի 3-ին իր օժակից Մակար վարդապետի հետ հասավ Իզմիր: Նա ցնծագին ընդունելության արժանացավ: Այստեղ էլ նա խորապես նշվիրվում է եկեղեցու պայծառացմանը, հայ դպրոցի առաջադիմությունը և ազգային ամեն մի հաստատության բարգավաճմանը: Կանոնավորում է վարչական ու ղեկավար մարմինները, ամրապնդում նրանց կապը ժողովրդի հետ և արժանանում համակրանքի: Ամենուրեք փառաբանում էին նրա բարենորոգչական գործունեությունը: Նա առանձնապես վայելում է տեղի մտավորականության համակրությունը: Հատկապես նա մտերմանում է «Արևելյան մամուլի» խմբագիր Մաթնոս Մամուրյանի հետ: Նրանց հոգեհարապատկությունն ու գաղափարական համակրությունը մեծ նպաստ է բերում Ձմյուռնիայի հայությանը:

Մի քանի տարվա ընթացքում նա այնպիսի ժողովրդականություն վայելեց, որ Պատրիարքարանի կողմից տրվեց եպիսկոպոսական վկայագիր և 1879 թվականի ապրիլի 19-ին նա ճանապարհվեց Էջմիածին՝ կոչումն ստանալու: Մայիսի 27-ին Գևորգ Դ կաթողիկոսի կողմից ձեռնադրվեց եպիսկոպոս:

Էջմիածնում Ձմյուռնիային վերաբերվող բազում հարցեր կանոնավորելուց հետո՝ օգոստոս ամսին վերադարձավ:

Մեքսիկեցի եպիսկոպոսի՝ առաջնորդությամբ Ձմյուռնիայում մեծ հեղաշրջում կատարվեց՝ եկեղեցական, դպրոցական ու հասարակական գործերում: Նրա օրոք վերակառուցվեցին Մեսրոպյան և Հովհաննիսյան միջնակարգ ուսումնարանները, ուր նա դասախոսում էր հայագիտական առարկաներ: Նրա ջանքերով շինվեց Ս. Լուսավորչյան հիվանդանոցը, բարեփոխվեց գերեզմանատունը, ծայրամասներում և այլ տեղերում բացվեց կրթական հաստատություններ: Նը-

րան այս հարցերում օգնում էին Սպարթալյան եղբայրները:

Մեքսիկեցի արքեպիսկոպոսը իր բազմակողմանի ազդեցությամբ գործունեությամբ Թիֆլիսում, Շուշիում, Կ. Պոլսում, Երուսաղեմում և ապա Ձմյուռնիայում այն աստիճան մեծ ժողովրդականություն էր վայելում, որ Գևորգ Դ կաթողիկոսի մահից հետո կաթողիկոսական ընտրության համազգային ժողովում երկու անգամ (1884 և 1885 թթ.) ընտրվեց Ամենայն Հայոց կաթողիկոսության թեկնածու, սակայն զանազան հանգամանքներ խանգարեցին կաթողիկոս դառնալուն:

Բաբգեն եպիսկոպոս Կյուլենեյանը նրան, համեմատում է մեր հնագույն երևելիներին. «Նոսրով Անձևացիի, Նարեկացիի, Լամբրոնացիի գծերը կցողացնե Մուրադյանցը իր վարդապետական և եպիսկոպոսական կյանքին մեջ»:

Ընտրությունից հետո Մեքսիկեցի արքեպիսկոպոսը վերադարձավ Ձմյուռնիա և 1888 թվականին, 11 տարի առաջնորդական պաշտոնում մնալուց հետո, հրաժարվելով վերադարձավ Կ. Պոլիս: Այս առանձնահատուկ, շուրջ տասը տարի քարույքի պաշտոն վարեց Գրգը Թոփրաք՝ Գատը գյուղի եկեղեցում միաժամանակ դասավանդելով Կենտրոնական վարժարանում: Ի դեպ այստեղ է նրան աջակցելու և ապագա խոշոր լեզվաբան Հրաչյա Աճառյանը, որը մեծ երախտագիտությամբ է գրել իր ուսուցչի մասին իր «Կյանքիս հուշերից» աշխատության մեջ:

Կ. Պոլսում ապրելու տարիներին նա նշվիրվեց գրական-ստեղծագործական աշխատանքի և հրապարակեց «Երկու խոսք», «Հովվական աստվածաբանություն», «Ընդհանուր եկեղեցվո պատմություն», «Պետրոս Ծառնյանց: Կենսագրություն», «Պատասխան Առն ԺԳ Պապի կոնդակին» և այլ գործեր: Վերջինս թարգմանվել և հրապարակվել է եվրոպական լեզուներով: Ունեցել է հայերեն մի քանի հրատարակություն, նույնիսկ՝ ետմահու: Այսօր էլ այդ գործը կրոնական-գաղափարական պայքարի մեջ է ընդդեմ Հայ Առաքելական եկեղեցու կաթողիկացման:

1898 թվականին Մեքսիկեցի արքեպիսկոպոսը Ձմյուռնիայի հայության միաձայն ընտրությամբ նորից ստանձնեց այդ թեմի առաջնորդությունը, որը վարեց մի քանի տարի: Սակայն ծերությունը և հիվանդության ուժեղացումը սկսել էին նրան սպառնալ: Նա չկարողացավ կատարել այն, ինչ տրամադրվել էր անել այդ թեմի համար: Երկու տար-

⁶ «Արևելյան մամուլ», 1903, № 34:

վա ծանր հիվանդությունից հետո իր մահկանացուն կնքեց 1903 թվականի հուլիսի 12-ին, 67 տարեկան հասակում: Այսպես ավարտվեց Հայ Եկեղեցու, մանկավարժության ու մշակույթի պայծառ ջախերից մեկի կյանքը:

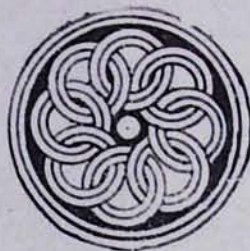
«Արևելյան մամուլ»-ից⁷ տեղեկանում ենք, թե նրա մահը սգացել է ողջ հայությունը: Իսկ հուղարկավորությունը կատարվել է սգո մեծ արարողությամբ: Դամբանականներ են ասվել բոլոր կապակերպությունների ու հիմնարկությունների ներկայացուցիչների կողմից: Բանաստեղծ Ռուբեն Որբերյանը մահախոսականում գրում է, որ նա մեծ հայրենասեր էր և «... Մուրադյանց բարձրացավ մինչև անմերձենային...»:

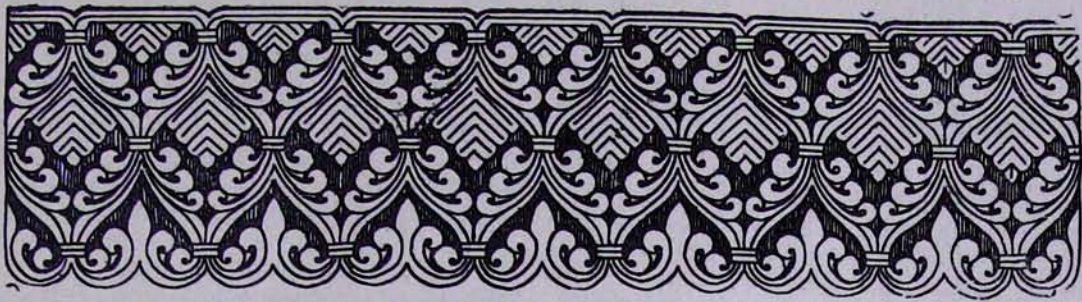
⁷ «Արևելյան մամուլ», 1903, № 29, էջ 700:

Նրան թաղում են Չմյուռնիայի Ս. Ստեփանոս եկեղեցու գավթում:

Հիշելով մեր մեծ հայրենասերին, մտաբերում եմ Մուրադյանի խոսքերը քույր Աննայի շիրիմի առաջ. «Այդ կանաչավարդ շիրիմի մեջ հանգչում էր Հայրենիքի սուրբ սիրո նահատակը՝ մարմնացյալ անձնավորությունը, որ սրի դեմ չէր գնացել, վառողի դեմ չէր խիզախել, բայց մղել էր նույն կռիվը, ինչ որ ամեն մի մեծ հերոս... Ո՛ր ճշմարիտ հայրենասերը չէր խոնարհիլ յուր գլուխը այդ սրբազան շիրիմի առաջ և ո՛ր երիտասարդի սրտին՝ սեր ու եռանդ չէր ներշնչիլ»⁸:

⁸ Մուրադյան, Երկերի մոդովածու, հտ. 2, Երևան, 1961, էջ 468:

ՆԵՐՍԵՍ ՔԱՀԱՆԱ ՆԵՐՍԵՍՅԱՆ

ՊԵՏՐՈՍ ԱՌԱՔՅԱԼԻ ՈՒՐԱՑՄԱՆ ԴԻՊԼԱԾԸ ԵՎ
ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԿԵՑՎԱԾՔԸ ՀԱՆԴԵՊ
ՈՒՐԱՑՈՂՆԵՐԻՆ
(L A P S I)

Պետրոս առաքյալի ուրացման դեպքի պատմությունը, և Հիսուսի նախագուշակումը միջոտ միասնաբար են հանդես եկել ավետարաններում, որպես Եկեղեցու կողմից ճանաչված առաջին ուրացման դեպք: Հատկանշական է այն փաստը, որ չորս Ավետարանիչները ընդհանուր առմամբ շատ մանր տարրերը բացառելով արտացոլում են արմատավորված մի ավանդույթ: Ավետարաններում այս դեպքի պատմությունը ներկայացվում է գրավիչ և չափազանց պատկերավոր ոճով: Հետաքրքիր է, որ դեպքը ներկայացվում է առանց որևէ նախամուտի, նույնիսկ անակնկալ ձևով: Վկայաբանության առանցքը Պետրոսի ուրացումն է, իսկ հետագա դեպքերը պետք է վերակառուցել շատ աննշան տեղեկությունների հիման վրա, ինչպես Հիսուսի երևումը Պետրոս առաքյալին (Ա Կորնթ. 15:5, Ղուկ. 24:34) և Հիսուսի պատգամը առաքյալին՝ յուզաբեր կանանց միջոցով (Մարկ. 16:7):

Այս դեպքի պատմությունը Ավետարանիչների մոտ իր հիմնական ընդհանրությունների հետ մեկտեղ, ունի մանր տարբերակիչ ընթերցումներ, որոնք ինչ-որ չափով հաստատում են դեպքի պատմականությունը և օգնում հասկանալու նախնական Եկեղեցու մտահոգությունները՝ քրիստոնեության տարածման արյունալի ջրջանին:

Մարկոս և Մատթեոս ավետարանիչների

վկայաբանության մեջ Պետրոսը Հիսուսի հետ մտնում է «ի սրահ քահանայապետին» և միանալով սպառավորներին դրսից հետեւում է Հիսուսի գիշերային դատավարությանը: Ղուկասը, որ միայն հիշում է մեկ դատավարություն, այդ էլ ցերեկով, պատճառ չունի ընդհատելու պատմությունը: Ղուկասի մոտ այն մի շարունակական պատմություն է, որ տեղավորված է Հիսուսի ձերբակալության և ծաղրանքի միջև: Որով, ըստ Ղուկասի վկայության, Պետրոսի ուրացումը տեղի ունեցավ Հիսուսի դատավարությունից առաջ: Իսկ Հովհաննես ավետարանիչը Պետրոսին բերում է Աննա քահանայապետի բնակարանի գավիթը և ըստ իր վկայության նախ՝ «Պետրոս կայր առ դրանն արտաքոյ, ել միւս աշակերտն, որ էր ծանօթ քահանայապետին»: Պետրոսի առաջին ուրացումը տեղի է ունենում քահանայապետի հարցաքննությունից առաջ: Իսկ ինչպես դիտված է ուսումնասիրողների կողմից, Պետրոսի երկրորդ և երրորդ անգամ ուրացումները տեղի են ունենում, երբ քահանայապետը որոշում է Հիսուսին ուղարկել Կայափայի մոտ (Հովհաննեսի վկայությունը այս կետից հետո նկատվում է չափազանց շփոթված): Չորս Ավետարանիչներն էլ հիշում են աքյորի երեք անգամ կանչելը, որի նպատակն է շեշտել Հիսուսի նախագուշակումը սույն դեպքի:

Մարկոսի Ավետարանում Պետրոսին հարցաքննում են քահանայապետի աղախինը և ներկաներից ոմանք: Մատթեոսի մոտ մասնակցողներն են «կին մի և միոյ որ կալին անդ»: Ղուկասի պարագային հարցաքննիչներն են մի աղախին և երկու հոգի ներկաներից, իսկ Հովհաննեսի վկայության մեջ դեպքին մասնակցում են մի աղջիկ դուստրու և «ոմն ի ծառայից քահանայապետին ապական այնորիկ Կունկն եհատ Պետրոս» և մի դիտող:

Ըստ Մարկոսի Ավետարանի պատմածի Պետրոսի դեմ ուղղված առաջին ամբաստանությունը այն է, որ. «Եւ դու ընդ Յիսուսի Նապովրեցոյ էիր», որին Պետրոս պատասխանում է. «ոչ ճանաչեմ և ոչ գիտեմ Կինչ դու ասես»: Մատթեոսի ընթերցումը այսպես է. «Եւ դու ընդ Յիսուսի Գալիլեացոյ էիր», որը Պետրոսը «ուրացաւ առաջի ամենեցուն», ասելով «ոչ գիտեմ Կինչ խօսիմ»: Այս առաջին մեղադրանքը Ղուկասի վկայության մեջ շատ կարճ է և կտրուկ. «Եւ սա ընդ նոսա էր», որին Պետրոսը պատասխանում է. «ոչ գիտեմ Կինչ»: Չորրորդ Ավետարանիչը տարբերվելով մյուսներից միայն է, որ մեղադրանքի հիմքում դնում է Պետրոսի Հիսուսին աշակերտելու հանգամանքը. «միթէ և դո՛ւ յաշակերտաց առն այնորիկ իցես». և Պետրոս ժխտում է այդ առնչությունը ասելով՝ «ոչ եմ»:

Մարկոս և Մատթեոս պատմում են, որ առաջին ուրացումից հետո Պետրոս դուրս գնաց բակ կամ գավիթ, որտեղ աղախիններից մեկը ասում է բակի մեջ կանգնածներին. «սա ի նոցանէ է» կամ «եւ սա ընդ Յիսուսի Նապովրեցոյ էր»: Պետրոս կրկին մերժում է անհապաղությունը, այս անգամ ըստ Մատթեոսի. «երդմամբ թէ ոչ գիտեմ Կայրն»: Ըստ Ղուկասի Ավետարանի հիշողության, երկրորդ անգամ հարց դնողը մի մարդ էր, որ ասում է. «Եւ դու ի նոցանէ ես», որին Պետրոս պատասխանում է. «այր դու, չեմ ի նոցանէ»: Հովհաննես Ավետարանի վկայության մեջ երկրորդ հարցաքննումը կրկնում է առաջինին՝ նույն պատասխանով:

Մարկոսի Ավետարանում երրորդ ամբաստանությունը ուղղված Պետրոսին ավելի հաստատական է հնչում. «արդարեւ և դու ի նոցանէ ես, քանզի գալիլեացի ես», իսկ Պետրոս սկսեց «նկովել և երդնուլ... թէ ոչ գիտեմ Կայրն Կորմ: դուքդ ասէք»: Մատթեոս այս մեղադրանքին ավելացնում է շատ ուշագրավ մի դիտողություն, որ իբր թե Պետրոսի խոսած բարբառը «այստ առնեն» իրեն, իսկ Մարկոսի **անաթեմատիզին**-ը

դառնում է **կարաթեմատիզին** («ἀναθεματίζεις-καταθεματίζεις»):

Ղուկասի Ավետարանում երրորդ անգամ վա հարցաքննումը մի ժամ ընդմիջումից հետո (Մարկոս և Մատթեոս «տակաւ մի») ամենավերջնական բնույթը ունի. «ստոյգ և սա ընդ նմա էր, քանզի գալիլեացի է», որին Պետրոս պատասխանում է. «չգիտեմ Կինչ խօսիմ»: Հովհաննես պատմում է, որ ներկաներից մեկը ճանաչում է Պետրոսին և հարցնում. «ոչ ես իսկ տեսի Կքեյ ի պարտիկի անդ ընդ նմա». և Պետրոս դարձյալ ուրանում է:

Այսպես ամբողջ պատմությունը իր մանր տարբերություններով մեկտեղ, դրսևորում է որոշ տարրեր, որոնք մեզ համոզում են, որ պատմությունը գրված է նկատի ունենալով անկալների և ուրացողների (Lapsi) վիճակը Եկեղեցում՝ հալածանքներից հետո: Այս հանգամանքը ինքնին կասկածանքի՝ տակ չի դնում դիտարկվող դեպքի արժանահավատ սկզբնաղբյուրի հանգամանքը: Բացառված չէ, որ աշակերտներից ավագանուքը ուրացավ Տիրոջը, որ ուրացողը հետո դարձավ առաքելական գործունեության ռաիփրան. շոշափելի իրողություններ, որ մնում են ամբողջ վարքի ամենադժվար բացատրելի կետերը: Նախնական Եկեղեցու տոկարու կարողությունը և թույր ահալոր հալածանքներից հաղթական դուրս գալը, ըստ իս, Եկեղեցին պարտական է իր ձևավորած մարտիրոսական աստվածաբանությանը: Այս աստվածաբանության շոշափելի հիմնաքարը Քրիստոսի անձն էր իր կյանքի օրինակով: Հայ սրբազան շարականագիրը այսպես է արտահայտում նույն միտքը. «որ միայն մարմնացար վասն մեր ըստ մեզ, Կի արացես Կմեզ վասն քո ըստ քեզ»² և կամ Ավետարանի խոսքով. «եղերուք դուք կատարեալք որպէս և հայրն ձեր երկնաւոր»³: Մինչդեռ Հիսուսը պատրաստակամությունը ուներ իր դատավարության միջոցին խոստովանելու «Կբարուք դատւորիւնն»⁴ իսկ առաքյալներից գլխավորը շատ անհաշտ պարագաների տակ երեք անգամ ուրացավ իր «Լարդապետին». այս մի իմանգամանք է, որ ողջ դեպքը օծտում է ճշմարտացիությամբ:

Ռ. Բուլթմանի⁵ տեսակետը, որ դեպքի պատմությունը ավելի ուշ շրջանի է պատկանում և գրված է վիպական սկզբունքով, իրավացի է, եթե նկատի ունենանք միայն արտահայտման եղանակը և ոճը: Սույն հրևոյթը նկատվում է մասնավորապես Ղուկաս Ավետարանի մոտ, որտեղ կիրառված են որոշ գեղարվեստական դրամատիկ բնու-

թագրումներ: Օրինակ, պատումներում աք-
յորը կանչում է «խկոյն», իսկ Ղուկասի
մոտ՝ «մինչդեռ նա չայն ասէր, խօսեցաւ
հաւ»: Կամ Ղուկաս ավերացնում է. «դար-
ձաւ տէր»⁶ Կիրառելով իր շատ սիրած գրա-
կան արտահայտություններից մեկը. «եւ հա-
յեցաւ ի Պետրոս»:

Առաքյալների թերահավատությունը Հի-
սուսի հանդեպ Ավետարանների գլխավոր
թեմաներից մեկն է, որը ընդարձակորեն
մշակվում է Վերջին Ընթրիքի և Գեթսեմա-
նիի Պարտեզի դավաճներում՝ առանց որևէ
մասնակի վերագրումի, իսկ Պետրոսի ու-
րացման դեպքի պատմության մեջ թերահա-
վատությունը այն աստիճան է հասցվում,
որ նա ստիպված անիծում է Հիսուսին:

Այս պատմական հուշարձանը արտացոլում
է նախնական եկեղեցու վերաբերմունքը հա-
լածանքների հանդեպ, որ տեղի ունեցան
քրիստոնեության տարածման արդյունալի
շրջանին: Գրական հին աղբյուրներում ոչ
մի փաստ չկա, որ հռոմեացի և հրեա դե-
կավարները Հիսուսին համարում էին փոսն-
գավոր խմբակցության ղեկավար, որի ան-
դամներին պետք է հետապնդել և խալա-
ծել: Ոչ մի պատմական փաստ չկա, որ
առաքյալները պետք է թաքսվեին՝ ձեռքա-
կալվելուց խուսափելու համար: Ընդհակա-
ռակը, հարկ է նշել, որ համաձայն Ղուկաս
ավետարանչի, առաքյալները ազատ էին,
հաճախում էին տաճար և փռանգի եկեղե-
կա չէին, որքան ժամանակ հրապարակավ
չքարոզելին «Յիսուսի պարտություն մեռե-
լուց»⁷: Ավանդության հետագա և ավելի ուշ
շրջանի ընդարձակված տարբերակն է որ,
թողևում է այն տպավորությունը, թե Հիսու-
սի ձեռքակալումին և խաչելությանը հաջոր-
դեց ընդհանուր հալածանք՝ իրականացնե-
լով Հին Կտակարանի մարգարեությունը.
«հարից փոփին եւ ցրուեսցին խաչիքն»⁸:
Եկեղեցու պատմության հետագա շրջանի ո-
րոշ դեպքերը իրենց անխուսափելի կնիքն
են դրել ուշ շրջանի ավանդության ոչ միայն
կառուցվածքի, այլև շարադրանքի վրա:

Ընդհանուր եկեղեցու պատմության բազ-
մահարուստ գրականության մեջ հալածանք-
ների շրջանը սկսվել է մինչև Կոստանդիա-
նոս կայսրի դարձը կարելի է բաժանել երեք
շրջանների: Առաջին շրջանը սկսվում և վեր-
ջանում է 64 թվականի հուլիսի 18-ին, երբ
մի իննսուրյա սոսկալի հրդեհի ոչնչացնում է
Հռոմի 14 քաղաքամասերից երեքը: Երկ-
րորդ շրջանը սկսվեց այն հալածանքով, որ
հաջորդեց այս հրդեհին և շարունակվեց
ընթացումներով մինչև 250 թվական: Իսկ
երրորդ և վերջին շրջանը սկսվեց Դեկոս
կայսրի 250 թվականի հրովարտակի հրա-

պարակումով, երբ առաջին անգամ հետևո-
ղական և մոաժված հալածանք սկսվեց
Քրիստոնեության դեմ և շարունակվեց մին-
չև 313 թվականը⁹:

Առաջին շրջանի հալածանքների հիմնա-
կան դրդապատճառը հրեաներն էին, որ
մինչ այդ տպավորական դիրք էին բռնել
քրիստոնյաների նկատմամբ, հարաբերու-
թյունները սրվեցին, երբ տեսան քրիստո-
նեական քարոզության հաջողությունը: Լար-
ված դրությունն ավելի ևս սրվեց Ստեփա-
նոսի, Հակովբոսի նահատակություններով¹⁰:
Դրությունը քրիստոնյաների համար հատ-
կապես ավելի ծանրացավ, երբ Հռոմի որոշ
ներկայացուցիչները մասամբ անձնական
պատճառներով և մասամբ էլ հրեական սուտ
և վարկաբեկիչ ամբաստանությունների
ճնշման տակ, հարկադրված իրադրեցին հա-
լածանքների մի փոթորիկ:

Պետրոսի դեմ բերված ամբաստանությու-
նը. «եւ դու ի նոցան է ես», այսինքն՝ պատ-
կանում ես այն խմբակցության, որ իր ա-
ռաջնորդն է ճանաչում Հիսուս Նազովրե-
ցուն ծանրակշիռ ամբաստանություն էր՝
որևէ մեկին մահվան դատապարտելու «վա-
սըն անուան»: Հիսուսի նախազգուշացումը
իր հետևորդներին. «եւ եղիջիք ատեցեալք
յամենեցունց վասն անուան իմոյ»¹¹ ոչ պա-
տահականորեն իրականացավ, երբ ստեղծ-
վեց ծայրահեղ անհանդուրժողականություն
քրիստոնեության հանդեպ: Հռոմեական դա-
տարաններում էլ քրիստոնյաների դատա-
վարության էական նպատակը, ինչպես
Հուստինյանոս վկայի վարքում ըստ Պելինի
վկայության, դատավորը երեք անգամ կըրկ-
նել էր տալիս ամբաստանյալին իր քրիս-
տոնյա լինելու հանգամանքը, որ ումանք
խոստովանում էին և դատապարտվում մահ-
վան, կամ ուրանում և ազատ արձակվում
ուրացման վկայական ստանալով (libel-
lati=մուրհակականք): Երբ ամբաստանու-
թյունը թի Քրիստոնյա համայնքին պատ-
կանելու մեղքն էր (nomen Christianum),
վարմանալի չէ, որ հարցաքննության կիպ-
կետը այս էր. «եւ սա ընդ նոսա էր» և նա-
հատականության էությունը, թե ինչու ումանք
ընդունակ են անձնազոհության քրիստոնեա-
կան գաղափարների հաստատման համար,
իսկ ուրիշներ՝ ոչ: Թամար Մովսեսու վկա-
յաբանության մեջ փորձ է արվում այսպես
բացատրել. «Արդ ի յարկանել փուր սիրոյն
իւրոյ յերկիր Աստուած Բանն, որով և վեր-
բոքելն կամի, և թէ նա կամի՝ ո՞վ հակա-
ռակի. բնաւ և ոչ ոք. բայց թէ իւրաքանչիւր
ոք իւրոցն շարժեալ կամաց թէ ի չարն և
թէ ի բարին, անձնիջխան գոյով կամօք»¹²:
Նրանք, որոնք պատրաստ չէին ֆիզիկապես

իրենց անձը գտնել, ուրանում էին Հիսուսին:

Մեր համոզումն է, որ նախնական Եկեղեցու վերաբերմունքը հալածանքների նկատմամբ անսքող երևում է հիշյալ տարւթերցումի մեջ: Նախքան ուրացումը Պետրոս ապոլված Հիսուսի գուշակությունից, հավաստիացնում է Հիսուսին, որ «թէպէտ և ամենեքեան գայթակղեցին, այլ ես ոչ» (Մարկ. ԺԴ, համ. Մատթ. ԻԶ: 55) Դուկան ավետարանիչն այս նույն հավաստիացումը հարմարեցնելով դարձնում է ավելի հաստատական և գործնական. «ընդ քեզ պատրաստ եմ եւ ի բանտ եւ ի մահ երթալ» (Դուկ. ԻԲ:33):

Պետրոսի հարցաքննության հանգամանքների վկայությունը կրում է որոշ հատկանիշներ, որոնք ամենին պատահական չեն: Ընթերցողի ուշադրությունից չէր կարող վրիպել այն պարագան, որ Հիսուսի հայտնվելը Պետրոսին Հուպելում կրկնվեց երեք անգամ (Գործք Առաք. Ժ:16, ԺԱ:10), որ Հիսուսի պատվերը Պետրոսին իր հարությունից հետո կրկնվեց երեք անգամ (ԻԼ: 15), շատ որոշ դեր է ունեցել վկայության շարադրանքի վրա: Պողոս առաքյալը «երիցս անգամ աղաչեցի ցոյր ի բաց արացե ինէն» (Բ Կորնթ. ԺԲ:8—9), և Եկեղեցու կանքի սկզբնավորման շրջանում, ինչպես փաստերն են վկայում, մեղանշողներից պահանջվում էր իրենց վերականգնման խոստովանանքը կրկնել երեք անգամ. «յի ի բերանոյ երկուց և երից վկայից հաստատեացի ամենայն բան» (Մատթ. ԺԳ:Ը:16): Բացի հիշատակված այս մի քանի օրինակներից, այդ ոչ պատահականորեն կապված է հենց Աստվածաշնչի տված երեք անգամ «վկայության» կարևորության հետ (Ա Հովի. Ե:7): Առավել հետաքրքրական է այն երեւույթը, որ Պետրոսին հարցաքննողները պաշտոնական անձեր չէին, այլ սովորական մարդիկ, որոնց հարցաքննության եղանակը հիշեցնում է հին վկայաբանությունների ոճը: Այսպես, Հռովմայեցի կուսակալ Պելինին դատավարությունների ընթացքին, ինչպես հաղորդում է իր հուշերում. «նրանց (այսինքն ամբատանյալներին) հարցնում էի թե Քրիստոսյաններ են, և եթե խոստովանում էին, ես նրանց հարցնում էի երկրորդ և երրորդ անգամ մահվան սպառնալիքներով»: Այս վկայությունը կրում է նմանությունը Պետրոսի հարցաքննության: Հիսուսի դատավարության պատումները չունեն այս կառուցվածքը, միայն չորրորդ Ավետարանում է, որ Պիղատոս Հիսուսին երեք անգամ կրկնում է հրեաների մեղադրանքը. «դու ես թագաւորն Հրեից» (Հովի. ԺԸ:33, 35, 37): Հռովմեական օրենքն էլ նման ե-

րեք անգամ վկայություն էր սահմանում երեք իրար հաջորդող օրերի ընդմիջումով, նախքան մեղադրյալի դեմ վճիռ անցկացնելը իր բացակայությանը (in absentia): Իսկ շատ հաճախ ասվում է, որ որևէ մեղադրյալի հանցանքը եթե լույս հիմնված էր իր անձնական խոստովանության վրա, առանց որևէ արտաքին վկայության, նրա դատավարությունը պետք է կրկնվեր երեք անգամ, նախքան մահվան դատապարտելը: Կասկած չկա, որ Պետրոսի ուրացման դրվագի վկայությունը, երկրորդ դարի քրիստոնյա ընթերցողների համար իրական կուզահեռական էր, որն արտացոլում էր իրենց վիճակը:

Այս տեսանկյունից դիտված, ամենին պատահական չպետք է համարել այն ուշագրավ դերը, որ Ավետարանիչները, մասնավորաբար Մարկոսը և Հովհաննեսը վերապահում են Պետրոսի «ուրացման»: Այստեղ անհրաժեշտորեն պետք է նշել, որ ի տարբերություն այս բառի ընդհանուր իմաստի «Ժխտել», կամ «պա՛նալ» կամ «բացասել», Պետրոսի ուրացման պատումների մեջ այն գերազանցապես մասնավոր նշանակությամբ է կիրառված, այսինքն՝ «մերժել», որը անսքող երևում է Նոր Կտակարանի կիրառությունների մեջ¹³: Ուշագրավ է նշել, որ հետագա դարերի վարքագրական արձակի մեջ այս բառը օժտվում է մասնակի իմաստով. «ուխտադրժութուն», «անհավատարմություն»: Այս տերմինի հակամիջն է «խոստովանել» (քրճ. օղջճ) բառը, որը Նոր Կտակարանում և վարքերում հաճախ հանդիպող բառերից է¹⁴: Ուստի Պետրոս իր ուրացումով դառնում է նախատիպը այն քրիստոնյաների մեջ, որոնք «ուրացան» իրենց Տիրոջը հալածանքների միջոցին: Մարկոս ավետարանիչ իր վկայության մեջ Պետրոսի հարցադրումին տալիս է դիպուկ արտահայտություն: Երրորդ հարցադրումին պատասխանելիս «նկուլեց» և «երդվեց» (անաթեմատիկես), ասելով. «Ոչ գիտեմ պարն ցորմէ դուքդ ասէք» (Մարկ. ԺԴ:72): Անաթեմատիկեին թարգմանվում է «անիծել»: Հետևաբար Պետրոս իր ուրացումը հասցնում է ամենածայրահեղ աստիճանին, երբ ուխտադրժութուն հետ նաև երդվում է, որ ինքը Հիսուսի աշակերտներից չէ:

Հռովմայեցի կուսակալ Պելինին հաատտելու համար, որ ցրաբաթովողները իրապես Հիսուսի հետևորդներից են, պահանջում էր նրանցից «անիծել» Հիսուսին, որովհետև նա համոզված էր, որ իրական Քրիստոսյան այդ հրահանգը չէր գործադրի: Պոլիկարպոսի վարքում շեշտված է, որ երբ կուսակալը սուրբին խոստանում է ապատ ար-

ձակել, եթե նա մերժի և «անիծի» Հիսուսին, սուրբը պատասխանում է. «ինչպես կարող եմ իմ թագավորին ուրանալ, որ ինձ փրկեց»։ Համեմատաբար Պետրոս առանց շատ հարկադրանքի և սպանալիքի, կարծես հոժարությամբ անիծեց Հիսուսին։ Այս ուրացումի ամենաձայրաստիճան կերպն է. և վերացական ջթվալու համար մտաբերենք Պետրոսի «Ոչ եմ»-ը (Հովհ. ԺԸ:17, 25) Հիսուսի «ես եմ»-ը (Մարկ. ԺԴ:62) պատասխանը, որը Պողոս առաքյալ իր Տիմոթեոսին ուղղված թղթում որակում է որպես «բարտաբաժանություն» (Ա Տիմոթ. Զ:13—14)։

Մատթեոս միակն է Ավետարանիչներից, որ ներմուծում է մի հավելյալ տեղեկություն, որ Պետրոս ուրացավ Հիսուսին «առաջի ամենեցուն» (եմպրոսթեն պանտոն) և այս միջոցով Պետրոսի ուրացումը կապում է Հիսուսի «խոստովանության» մասին ունեցած հայացքներին՝ հալածանքների ընթացքին։ «Ամենայն որ խոստովանեցի իսա առաջի մարդկան, խոստովանեցից և ես վնասե՛լ առաջի իօր իմոյ որ յերկինսն է» (Մատթ. Ժ:32—33), կամ. «եւ որ ուրացի վիս առաջի մարդկան ուրացայց և ես վնա առաջի իօր իմոյ, որ յերկինսն է» (Հմմ. Ղուկ. ԺԲ:8—9)։

Այս ասացվածքները փիմանական տվյալներն են եկեղեցու մարտիրոսական աստվածաբանության։ Այս ասացվածքների գաղափարական մեխն ու նպատակը այն է, որ այն աշակերտը կամ հետևորդը, որին քաջում են դատարան «առաջի հեթանոսաց և հրեից» (Մատթ. Ժ:17—18), պետք է պատրաստ լինի հարցաքննությունը դարձնել իր հավատքի և համոզումների հրապարակավ դրսևորման ամենաազանցելի առիթը, իր առաքելական գործունեության պսակը, առանց որի, կարծես, և չէր կարող ամբողջանալ ճշմարիտ վկայի կերպարը։ Եփրեմ Խուրի Ասորին Ստեփանոս Նախավկային նվիրած իր ներբողանում գրում է. «ի սմանե ուսան մարդիկք յանձն առնուլ պնդութիւն մարմնոյ տանել վշտաց և համբերել չարչարանաց և տառապանաց, ի նմանե ղիւրացաւ տաճնայալ չարչարանաց և հեշտացաւ խստութիւն կարծրագոյն տանջանաց»¹⁵։ Խոստովանողի վկայությունը, ինչպես մարգարեությունը, ներշնչումն է «Հոգին Հօր» [ձերոյ] որ խօսիցի ի ձեզ» (Մատթ. Ժ:19—20)։ Ճշմարիտ խոստովանողը խրախուսում է Հիսուսի սիրո համար անձի ուրացում, իր կյանքի մերժմամբ կիսելով իր «Վարդապետի» ճակատագիրը (Մատթ. Ժ:24—25) և մասնակցելով նաև տարած հաղթանակին նրանց դեմ, որոնք կարող են սպանել մարմինը, բայց ոչ հոգին (Մատթ. Ժ:28—31)։

Որով, ճշմարիտ հավատացյալը՝ ներշնչված այս գաղափարով, իր կյանքն է սպաս դնում վեհ նպատակին։

Այն հավատքը, որ վկայալը Ս. Հոգու ներշնչումով է կատարում իր խոստովանությունը, հիմնական կորիզը և գլխավոր առանցքն է կապում բոլոր վկայաբանությունների։ Հավասարապես երկրորդ գաղափարն է «Որով մարդոյ յամօթ արասցէ վնա լախնքըն ուրացողին» յորժամ եկեսցէ փառօք Հօր իւրոյ» (Մարկ. Ը:38)։ Ղուկաս ավետարանիչը այս դավանանքը մասնավորապես շեշտում է Մարկոսի Ավետարանում Ս. Հոգու դեմ հայհոյանքի առնչությամբ (Մարկ. Գ:28—29)՝ վերագրելով հալածվողներին։ Եթե հալածվողները որոշեն «պարտք խոստովանութիւնս» կատարել, նրանք կարիք չունեն մտածելու, թե ինչպես կա՞ն ինչ պատասխանեն, որովհետև «հոգին սուրբ ուսուցէ ձեզ վինչ պարտ իցէ խօսել»։ Իսկ Հիսուսին ուրանալը նշանակում է մերժել Ս. Հոգու միջնորդությունը, որը նույնատեղ է «փոզին սուրբ հայիոյիցէ» մեղադրանքին, որի համար «թողութիւն» չկա։ Ղուկաս ավետարանիչը Ս. Հոգու դեմ մեղանշողներին հակադրելով և հավասարեցնելով Հիսուսին ուրացողներին հետ, արդարացնում էր եկեղեցու խստապահանջությունը անկյաների հանդեպ։ Նրանք, որոնք ուրացել էին Հիսուսին, համարվում էին ցրված և մերժված, որովհետև հենց այն պահին, որ ուրացյալը մերժեց Ս. Հոգու ներգործությունը, նա միաժամանակ իրեն միանգամայն ցրվեց նաև վերականգնվելու հնարավորությունից։ Ավետարանիչի բացատրությամբ. «Մի թողցի նմա, մի յայսմ աշխարհի և մի ի հանդերձելումս» (Մատթ. ԺԲ:32)։

Բանից պարզվում է, որ շատ վաղ շրջանից Պետրոսի ուրացման պատմության փոխանցողների մտքում առաջնակարգ հարց էր ծնվել Պետրոսի ուրացման իրողության առնչականությունը Հիսուսի վերոհիշյալ հրահանգների հետ։ Դժվար չէ կռահել, որ այս ասացվածքների ընդհանուր լույսի ներքո նրանք պետք է որդեգրեն այն վերաբերմունքը, որ Հիսուսի այս անողորմ դատավճռի նկատմամբ կարող էին կենել բացառություններ և կամ, որ Պետրոսի ուրացումն իր բնույթով և նկարագրով տարբերվում է այն ուրացումներից, որ տեղի ունեցան հալածանքների միջոցին։ Այս կնճռոտ հարցին պատասխանելու առաջին իսկ փորձերին հանդիպում ենք Մարկոս ավետարանիչի ասացվածքի կրած փոփոխության մեջ, Ղուկասի և Մատթեոսի Ավետարաններում։

Ըստ Մարկոսի Գ:28 համարի, մարդկանց գործած բոլոր մեղքերը և հայհոյանքները

Մարկոս ԺԴ:66—72

- 66 Եւ Պետրոս մինչդեռ էր ի խնարհի ի գաւթին,
գայ աղախին մի քահանայապետին,
եւ տեսանէ վնա պի ջեռնոյր
- 67 Խաչեցաւ ընդ նա եւ ասէ,
Եւ դու ընդ Յիսուսի Նազովրեցոյ էիր:
- 68 Նա ուրացաւ եւ ասէ, Ոչ ճանաչեմ
եւ ոչ գիտեմ պիչ դուդ ասես,
եւ իբրեւ ել յարտաքին գաւթին
եւ հաւ խօսեցաւ:
- 69 Դարձեալ ետես վնա աղախին,
եւ սկսաւ ասել ցայնոսիկ որ շուրջն կային թէ,
Եւ սա ի նոցանէ է,
եւ նա դարձեալ ուրացաւ:
- 70 Եւ յետ սակաւ միոյ դարձեալ
որ շուրջն կային՝ ասեն ց'Պետրոս,
Արդարեւ եւ դու ի նոցանէ ես,
քանպի գայիլեացի ես:
- 71 Եւ նա սկսաւ նզովել, եւ երդնուլ
Ոչ գիտեմ զայրն զորմէ դուքդ ասէք.
- 72 Եւ նոյնժամայն կրկին*, հաւ խօսեցաւ:
եւ յիշեաց Պետրոս պրանն
զոր ասաց ցնա Յիսուս
թէ չեւ իցէ հաւու երկիցս խօսեալ
պի դու երկիցս ուրացցիս պիս.
եւ սկսաւ լալ

Մատթէոս ԻԶ:69—75

- 69 Իսկ Պետրոս նստէր արարքոյ ի գաւթին
մատենաւ առ նա աղախին մի
եւ ասէ
Եւ դու ընդ Յիսուսի գայիլեացոյ էիր:
- 70 Նա ուրացաւ առաջի ամենեցուն եւ ասէ թէ Ոչ
գիտեմ պիչն խօսիլդ:
- 71 Եւ իբրեւ ել նա արարքս քան պրոտոնն,
ետես վնա ալ կին մի
եւ ասէ ցայնոսիկ որ անդն կային
Եւ սա ընդ Յիսուսի Նազովրեցոյ էր
- 72 Եւ դարձեալ ուրացաւ երգմամբ թէ Ոչ գիտեմ
զայրն:
- 73 Եւ յետ սակաւ միոյ
մատուցեալ որք կային անդ՝ ասեն ց'Պետրոս,
Արդարեւ եւ դու ի նոցանէ ես
քանպի եւ խօսք քո յայտ առնեն պքեպ:
- 74 Յայնժամ սկսաւ նզովել եւ երդնուլ
թէ Ոչ գիտեմ զայրն,
եւ իսկոյն հաւ խօսեցաւ:
- 75 Եւ յիշեաց Պետրոս պրանն
Յիսուսի զոր ասաց
թէ մինչ չեւ հաւու խօսեալ իցէ,
երկիցս ուրացցիս պիս.

ներեղի են, բացի այն հայիոյանքից, որ Ս. Հոգու դեմ է ուղղված: Ղուկաս և Մատթեոս պարմանալի միահիւսմամբ պանապանություն են մտցնում. «[ասէ] բան գորոյ», որը ներեղի է. «և խոսել կամ հայիոյել Ս. Հոգու դեմ» (Ղուկ. ԺԲ:10), որը աններեղի հանցանք է:

Ղուկասի և Մատթեոսի այս սքողված ակնարկությունը «Գորոյ» դեմ վկայելուն չպետք է համարել արդյունք Մարկոսի Գ:28 համարի սխալ մեկնության, այլ ընդհակառակը, այն մեկ օղակն է միտումնավոր փորձի՝ փոխելու ասացվածքի խմատը Պետրոսի ուրացումի իրողության լույսի ներքո: Շարադրանքի ամեն մի փոփոխությունը Ավետարանների մեջ պարզ տարբերություններ չեն, այլ աստվածաբանական մտքի պարզացման և ձևավորման ճիգերի արտացոլումներ: Պետրոսի հանցանքը ուղղված էր «Գորոյ Մարդոյ»-ի դեմ, և այս, ինչպես պանապանությունը շեշտում է, չէր ներառում Ս. Հոգու դեմ գործած մահացու հանցանքը: Այս պանապանության համար մի քանի պատճառներ կարող են լինել, որոնք թեև Ղուկասը և Մատթեոսը չեն բացահայտում, սակայն դրանք հայտնի են հետագա գրողների գործերից: Կարելի է փիճել, որ Պետրոսս վղջաց և վերահաստատվեց, որով կամ իր

ուրացումը վերջնական չէր և կամ աղբյուրները չափազանցում էին իր արարքը: Ղուկաս ավետարանչի վկայության մեջ կան որոշ մանր հավելումներ, որոնք կարծես հնարավորություն են ընձեռում հաստատելու այս կարելիություններից երկրորդը: Հիսուսի աղոթքը Պետրոսի համար. «պի մի պակասեցես հաւատք քո, և դու երբեմն դարձցիս և հաստատեցես պեղբարս քո» (Ղուկ. ԻԲ:32—33) շատ ընթերցողներ բնականաբար պիտի համարեին Պետրոսի դարձը կանոնավորող փաստ: Ղուկաս հավաստիացնում է, որ Պետրոսի հավատքը հանդեպ Հիսուսի չէր խախտվել իր էութամբ, այլ ժամանակավոր թուլացում էր: Ղուկաս ավետարանչի դեպքի այս մեկնությունը հետագային ստանում է ինքնատիպ արտահայտություն Տերտուլիանոս հայրապետի գրություններում:

Պետրոսի վղջման և վերահաստատման իրողության բացատրությունները ունեն մի քանի նրբերանգներ. ա. Պետրոսս առաքյալ մկրտված չէր, երբ ուրացավ Հիսուսին և հետևաբար որոշակի հանցանք չէր գործել Ս. Հոգու դեմ, բ. Հիսուսի հարությունից առաջ տեղի ունեցած ուրացումները մեղանչումներ չեն, և գ. Պետրոս ուրացավ Հիսուսին որպես մարդ և ոչ որպես Աստված:

Ղուկաս ԻԲ:56—62

- 56 Ետես վնա աղախին ոմն
վի նստէր առ թոյն,
հայեցաւ ընդ նա եւ
ասէ
Եւ նա ընդ նոսա էր որ ընդ նմայն էին:
57 Իսկ Պետրոս ուրացաւ եւ ասէ, Ոչ գիտեմ վնա,
կին դու
58 Եւ յետ սակաւ միոյ այլ ոմն ետես վնա
եւ ասէ,
Եւ դու ի նոցանէ ես.
Եւ Պետրոս ասէ, Այր դու, չեմ ի նոցանէ:
59 Եւ իբրեւ ծամ մի անց ի վերայ,
այլ ոմն միձէր եւ ասէր,
Ստոյգ եւ սա ընդ նմա էր.
քանկի գայիւնացի է:
60 Ասէ Պետրոս
Այր դու, չգիտեմ զիեչ խօսիսդ.
Եւ առժամայն մինչդեռ նա վայն ասէր, խօսեցաւ
հաւ:
61 Դարձաւ Տէր եւ հայեցաւ ի Պետրոս.
Եւ յիշեաց Պետրոս վրան Տեառն
զոր ասաց ցնա,
Մինչ չեւ հաւու խօսեալ իցէ այսօր երիցս,
երիցս ուրացիս վիս:
62 Եւ եկեալ արտաքս՝ ելաց դառնապէս:

Յովհաննէս ԺԸ:

- Եւ Պետրոս կայր առ դռանն արտաքոյ. ել մնաւ
աշակերտն որ էր ծանօթ քահանայապետին, եւ
ցոռնապանն եւ եմոյծ ի ներքս ՎՊետրոս, Միթէ եւ
դո՛ւ յաշակերտաց առնն այնորիկ իցես:
18. Եւ նա ասէ, Ոչ եմ: Կային անդ ծառայքն եւ
սպասաւորք խարոյկ արկեալ, քանզի ցուրտ էր,
եւ ջեռնուին. կայր ընդ նոսա եւ Պետրոս եւ
ջեռնոյր: [19—25]
25. Եւ Սիմովն Պետրոս կայր անդ եւ ջեռնոյր. ասեն
ցնա, միթէ եւ դո՛ւ յաշակերտաց անտի նորա
իցես: Նա ուրացաւ եւ ասէ թէ չեմ:
26. Եւ ասէ մի ոմն ի ծառայից քահանայապետին,
ազգական այնորիկ զորոյ զունկն եհատ Պետրոս,
ո՞չ ես իսկ տեսի զքեզ ի պարտիպի անդ ընդ
նմա:
27. Դարձեալ ուրացաւ Պետրոս, եւ վաղվաղակի հաւ
խօսեցաւ:

Մատթեոս և Ղուկաս ավետարանիչները չոր-
րորդ ավետարանչի հետ հավատացած էին,
որ միայն Հիսուսի փառավորումից և Ս. Հո-
գու Գալուստից հետո առաքյալները կարող
նայան Հիսուսին «Տէր» և «Փրկիչ» ճանա-
չել: Համեմատած մյուս բոլոր հակակայսե-
րական շարժումներին և գաղտնի խմբակ-
ցություններին, քրիստոնեական եկեղեցին
իր դեմ կապակերպված հալածանքերը հա-
մարում էր դրական և ոչ թե բացասական
երևույթ: Քրիստոսի հավատքի համար նա-
հատակվելը ոչ թե առանձին դիպվածական
հերոսություն է եղել, այլ կայուն աշխարհա-
յացքի արտահայտություն, ջատերը ոչ միայն
չեն խուսափել նահատակության դաժան
դատաստանից, այլ դիտմամբ մղել են հա-
կառակորդներին իրենց կոտանքների են-
թարկելու և իբրև վկա մեղմելու: Հայսմա-
վուրքին համակողմանիորեն ծանոթանալուց
հետո պարզ է դառնում, որ այդ ինքնազո-
հությունը ոչ թե առանձին հերոսական ան-
հատների մարտական նկարագրից բխող ա-
րարք էր, այլ որոշակի աշխարհայացք, որը
արտահայտվում է նպատակային մարտիրո-
սությամբ: Մահվան դատապարտված մի
քրիստոնյա քահանա հեթանոս արքայի
մահվան սպառնալիքին այսպես է պատաս-
խումում «Երանի թե պատահեր ինձ այն

մահ որ վասն Քրիստոսի, վի կեանք է ինձ:
Ասէ դատաւորն,—ես հատուցանեմ վաղվա-
ղակի զքեզ ցանկություն քո»¹⁶: Բացարձակ
նույն հոգեբանությամբ է թելադրված Վա-
հան Գողթնացու նման արարքը՝ «Ապա ին-
քն իսկ գրեաց ի թղթի քրիստոնեությունն
իւր և եցոյց արքունիս»¹⁷: Բանն այնտեղ է
հասնում, որ վկաները պանում են իրենց
անունները տալ, դրա փոխարեն շեջտեղվ
միայն, թե իրենք քրիստոնյա են. «եհարց
դատաւորն եթէ՝ զի՛նչ է անուն քո և նա ա-
սէ՝ քրիստոնեայ եմ և վանունն ամենին ոչ
յայտնեաց»¹⁸:

Վկայաբանական գրականության ուսում-
նապիրության դեպքում կարևորություն
պետք է տալ վկայի համար օգտագործված
բնութագրումներին: Վարքերում նկարա-
գրվող վկայի համար կիրառվում են մարտի-
րոսք վկայք, նահատակք և խոստովանողք
կոչումները, որոնք տարբեր նշանակությամբ
են գործածվում: Ուստի, կա այսպիսի մի
վկայություն. «որ յառաջ քան վխաչն չար-
չարեցան մարտիրոսք կոչին և ոչ վկայք,
զի վկայք նոքա կոչին, որք վասն Քրիստո-
սի վկայեցին... իսկ մարտիրոսք այնոքիկ
կոչին, որք մարտեան ընդդէմ բռնաւոր և
անօրէն թագաւորացն և ընդ սատանային:
Այլ նահատակք կոչին ամենայն հայրապետք

առաքինիք, որք պատերազմեցան ընդ սատանայի և ընդ իւրեանց խորհուրդս, որք կուտութեամբ նահատակեցան բնութեան մարտնչելով, որ է առաւել պատերազմ և հասարար արեամբ նահատակելոցն պսակին»¹⁹:

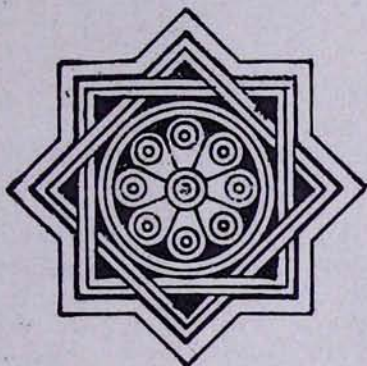
Դեկոս կայսրի (249—251) քրիստոնյաների դէմ հարուցած հալածանքներից հետո, երբ անկյալների թիվը շատացավ Եկեղեցու կազմակերպության և կարգապահության առումով, լուրջ հարց դարձավ ապաշխարության խնդիրը: Դժվար չէ կռահել, թե ինչպես Պետրոսի կյանքի այս դիպվածը դարձավ փաստագրական-պատմական հիմքը այն կեցվածքի, որ ավելի լայնախոհ վերաբերմունք էր պահանջում հանդեպ ուրացողներին, երբ նրանց թիվը չափապես շատացել էր: Երրորդ դարի դեպքերը ստիպեցին Եկեղեցուն փոխել իր կեցվածքը՝ հանդեպ խոստովանութեան, վկայութեան և ուրացողութեան: Այս մոտեցումի գլխավոր ներկայացուցիչն է Լատին Եկեղեցու հայրերից Կարթագենի եպիսկոպոս Կիպրիանոսը, որ իր երկու բովանդակալից և կարեւոր աշխատություններում՝ **Վասն Միութեան Եկեղեցւոյ** և **Վասն անկեղոցն**, քննում է անկյալների հարցը և թե ինչպես պետք է վերաբերվել նրանց հետ, երբ հալածանքները վերջանան²⁰: Իր հայեցակետի առանցքն է դարձնում ավետարանիչների զուգասացվածքները «խոստովանութեան» և «Ուրացումի» մասին: Մարկոսի. «Կի որոք ամօթ համարեցի քիս... Որդի մարդոյ լամօթ արասցէ քնա» (Մարկ. Ը:38), նա համարում է պոռնիցում ուղղված բոլոր նրանց, ովքեր հալածանքի շրջանին դիմումս խուսափեցին «քրիստոնյա խոստովանվել»: Իսկ Ղուկասի «Կի ամենայն, որ խոստովանեցի քիս առաջի մարդկան, և Որդի մարդոյ խոստովանեցի քնա առաջի հրեշտակաց Աստուծոյ» (ԺԲ:8), նա համարում էր մարտիրոսության պակասը: Կիպրիանոս հայրապետը սահմանում է մասնավոր ապաշխարության շրջան անկյալների համար և ստեղծում առանձին պաշտոն՝ **երեց ապաշխարութեան**, հսկելու ապաշխարանքի վրա: Այս ընթացքը համարվեց թուլություն և բացեց պաշարի դուռ Եկեղեցու ներքին կյանքի մեջ Նովացիանական և Դոնատյան հերձվածների ծագումով²¹: Նովացիականների կարծիքով ոչ մի մահացու հանցանք գործող անձի վերստին պիտի չընդունել քրիստոնյա համայնքի մեջ, որովհետև «ճշմարիտ եկեղեցի միայն ի սրբոց կայ կապվեալ», իսկ մեկին մեղքից ազատ արձակելու իրավունքը միայն պատկանում էր Աստծուն, և իրենց այս տեսակետը հաստատելու համար մեջ էին բերում Մատթեոսի Ժ:33 համարը. «որ ուրաս-

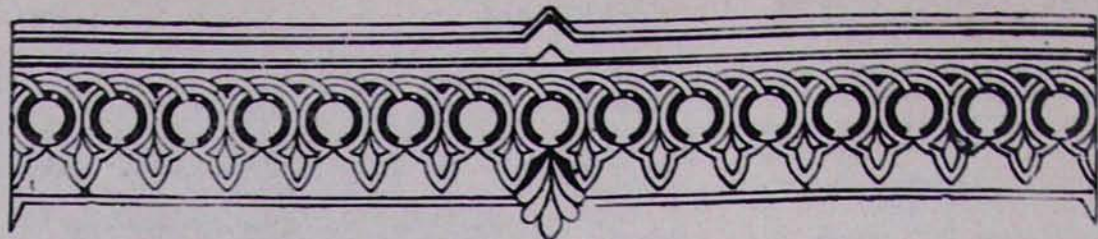
ցի քիս առաջի մարդկան, ուրացայց և ես քնա առաջի Հօր խնդ»: Բայց Կիպրիանոս ծանոթ լինելով ընդհանուր քրիստոնեական դրության, մերժում է Նովացիականների հիշյալ ասացվածքը անկյալներին վերագրելու միտումը որպես հիմք նրանց Եկեղեցուց արտաքսելու որոշումին: Համաձայն Կիպրիանոսին այս համարի արժանահավատ սկզբնաղբյուրը վախճանաբանական է: Քրիստոս չմերժեց նրանց, ովքեր ուրացել կամ հեռացել էին: Նա Պետրոսի ուրացումը նախատեսեց, բայց և նաև պաշտպանեց և քաջալերեց նրա վերահաստատումը: Որոգիներս հայրապետը իր **Ընդդէմ Կեկսոսի**²² վերնագրով հերքման թղթի մեջ՝ ուղղված Կեկսոսին, ձգտում է նվազեցնել Պետրոսի և իր նախնիների հանցանքները: Որոգիներս Պետրոսին դատում է սկսնակների շարքը, որոնց հավատքը աճեց և վարճացավ աստիճանաբար այնչափ, որ վերջինս իր կյանքը «զոհեց վասն Քրիստոսի»: Տերտուլիանոսին հետևելով, Որոգիներս պաշտպանում է այն թեզը, որ Պետրոս իր հավատքը չըկորցրեց: Նա և միուս աշակերտները ցուցաբերեցին հուսալիություն, երկչոտություն, բայց նրանք երբեք չուրացան Հիսուսին որպես «Փրկիչ»: Ընդհակառակը, հենց այս ներշնչված հավատքի շնորհիվ էր, որ Պետրոս պզաց իր սխալը և «եկաց դառնապես»:

ՇԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Goguel, M., „Did Peter deny his Lord“, *Harvard Theological Review*, 25 (1932), pp. 1—27.
2. Շարական հոգևոր երգոց (Վ. Պոլիս, 1853):
3. Մատթեոս, Ե:48.
4. Ա Տիմոթեոս, 2:48.
5. Bultmann R., *Primitive Christianity in its contemporary setting* (London, 1956).
6. Համմ, դարձաւ առ ժողովուրդն (Է:9), դարձաւ սատեսաց (Թ:55), դարձաւ և առէ ցնոսս (ԺԴ:25), դարձաւ Յիսուս (ԻԳ:28):
7. Գործք Առաքելոց, Դ:2, Ղուկաս, ԻԴ:53:
8. Ջաքարիա, ԺԳ:7.
9. Միևսեանց Ե. Տ., **Ընդհանուր եկեղեցական պատմութիւն** (Ս. Էջմիածին, 1908), էջ. 170—171, Freund, W. H. C., *The early church* (London, 1982), pp. 95—106; 115—125.
10. Գործք Առաքելոց, 2:7—8, 60, Ը:1—4, Թ:1—2, ԺԲ:1—2, ԺԳ:45, 50—51, ԺԴ:2, 4—6, ԺԷ:5—9, 13—14, ԺԸ:12—17, Ի:2—3, ԻԱ:27.
11. Մատթեոս, Ժ:22, Workman, H. B., *Persecution in the early church* (Oxford, 1980), p. 21.
12. Հայոց նոր վկաները, 1155—1843, աշխ. Հ. Մանուկյանի և Հ. Աճառյանի (Վաղարշապատ, 1903) էջ. 186.

13. Մատթ. Ժ:33, Ղուկաս, ԺԲ:9, Գործք Առաքելոց, Գ:13—14, Ա Տիմոթեոս, Բ:12, Տիտոս Ա:16, Բ Պետրոս Բ:1, Բառգիրք Հայկապեան լեզուի (Վենետիկ, 1749), էջ 864, ընտրեցաք զմահ աստուածապաշտութեամբ քան զկեանս ուրացութեամբ (Եղիշեն Գ):
14. Մատթեոս Ժ:32, Ղուկաս, ԺԲ:8, Հովհաննես, Թ:22, Հռովմայեցիս, Ժ:9, Ա Տիմոթեոս, Զ:12, Բառգիրք, էջ 390.
15. Չեռագիր, Մատենադարան 4696—Հայսմավուրք՝ 1458, էջ 245բ.
16. Ավգերյան Մկրտիչ, Լիակատար վարք ու վկայաբանութիւնք սրբոց (Վենետիկ, 1911—1914), էջ 260.
17. Փեշտմալճեան, Յայսմաւորք ըստ կարգի ըստ
 րեւագոյն օրինակի Յասմաւորաց Տէր-Իսրայելի (Կ. Պոլիս, 1834), հտ. Ա, էջ 138.
18. Ավդալբեգյան Մայիս, «Յայսմաւորք» ժողովածուները և նրանց պատմագրական արժեքը (Երևան, 1982), էջ 105—106.
19. Ավդալբեգյան Մայիս, Հայ գեղարվեստական արձակի սկզբնավորումը (5-րդ դ.) (Երևան, 1971), էջ 78, ծանոթ. 80.
20. Գաթրճեանց Յ., Տիեզերական պատմութիւն (Վիեննա, 1852), հտ. Բ. էջ 226—227, Տէր-Մինասեանց, Ե., Ընդհանուր եկեղեցական պատմութիւն, էջ 173—181.
21. Նույն տեղում, էջ 260—268, նույն տեղում, 240—242.
22. Նույն տեղում, էջ 243—246.

Ռ. Ջ. ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԺԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈԹՈՂ ԳՐՈՋՆԻ ՔԱՂԱՔՈՒՄ

Գրովկում Զեչենո-Ինգուշեթիայի ներկայիս մայրաքաղաքում, հայերը երևացել են 19-րդ դարի կեսերին: Առաջին նորաբնակները վաճառականներ էին, որոնց, որպես կանոն, հետևում էին արհեստավորները և հայ բնակչության մյուս խավերը: Նրանք գալիս էին գլխավորապես Հյուսիսային Կովկասի և Անդրկովկասի տարբեր տնտեսական կենտրոններից: Հիմնվելով նոր վայրերում՝ հայերը առաջին հերթին կառուցում էին տներ և եկեղեցիներ: Բացառություն չէր նաև Գրովկի քաղաքը, որտեղ 19-րդ դարի 70-ական թվականներին կառուցվել է Սուրբ Թադեոս և Բարդուղիմեոս հայկական եկեղեցին: Այս եկեղեցին մինչև այժմ չի գրավել հետապոստոլների ուշադրությունը, մինչդեռ այն որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում ինչպես ճարտարապետական, այնպես էլ պատմական տեսակետից:

Գրովկու հայկական եկեղեցու շինարարությանը հայերը ձեռնարկել են դեռևս 19-րդ դարի 60-ական թվականների վերջերին, այսինքն՝ քաղաքի հիմնադրումից ընդամենը հինգ տասնամյակ անց, որ անշուշտ կապված էր տեղի հայ համայնքի ջանքերի հետ: Շինարարության, ապա և գործառության ժամանակ նրա մասին հաղորդումներ էր հրապարակում պարբերական մամուլը, մասնավորապես «Տերսկիե վեդոմոստի» թերթը, «Արարատ» հանդեսը, ինչպես նաև որոշ պատմագիտական հրատարակություններ:

Հայկական եկեղեցին սկսել է գործել 1872 թվականին¹:

Էջմիածնի սինոդը ընդհանրապես գործունե աջակցություն էր ցույց տալիս Ռուսաստանի տարածքում գտնվող հայկական եկեղեցիների գործունեությանը: Սակայն մինչև 1875 թվականը Գրովկու հայկական եկեղեցին չունեւիր ավագերեցը, և ծեսերը կատարում էին Վլադիկավկազից, Ղպարից, Մոզդուկից, Թեմիր-Ջան-Շուրայից և մոտակա այլ բնակավայրերից եկած քահանաները: Սուրբ Էջմիածինը հետևում էր Գրովկու հայկական եկեղեցու գործունեությանը, հատուկ հանդիսությունների ժամանակ ուղարկում էր իր ներկայացուցիչներին, ինչպես նաև եկեղեցական հարկ էր հավաքում եկամուտի երկու տոկոսի չափով, որից մեկ տոկոսը՝ դպրոցական ֆոնդի, իսկ մեկ տոկոսը՝ եկեղեցական ֆոնդի համար²:

Ինչպես հայտնի է, ծխական համայնքները փոքր դեր չէին խաղում հայկական գաղութների կյանքում: Գրովկու հայ առաքելական ծխական համայնքի կանոնադրությունից, որը հաստատել է Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը 1914 թվականի նոյեմբերի 1-ին, հետևում է, որ այդ համայնքի անդամ կարող է դառնալ տասնութ տարին լրացրած

¹ Տես 2-ի ՌՍՍՀ հանրապետական երկրագիտական թանգարան, ց. 4, թղթ. 43, գ. 16:

² Տես 2-ի ՌՍՍՀ հանրապետական երկրագիտական թանգարան, ց. 4, թղթ. 43, գ. 22, 44:

յուրաքանչյուր քաղաքացի, որը պատկանում է տվյալ դավանանքին³: Ըստ որոշ տվյալների 1913 թվականին այս համայնքն ուներ 1200 անդամ⁴: Կանոնադրությունը, որը բաղկացած էր 71 կետից, պարունակում էր հա-

ձանքի ձեռքբերումը, եկեղեցական երգչախմբի ստեղծումը, ծխական հոգաբարձության ընտրությունը, շինությունների կառուցման ու նորոգման համար հատուկ հանձնաժողովի նշանակումը, նշված մարմինների

Գրուլու եկեղեցու վանգակատունը

մայնքի կազմին ու խնդիրներին, նրա գործերի կառավարմանն ու միջոցներին (իրեղեն և դրամական) վերաբերող հարցեր: Համայնքի խնդիրներն էին հոգ տանել եկեղեցու բարեկարգման համար, գույքի, հանդեր-

գործունեության և հաշվետվության ստուգումը, հարկ եղած դեպքում առանձին անձանց քաղաքացիական կամ քրեական պատասխանատվության ենթարկելը և այլն: Ծխական հոգաբարձությունը, որն ընտրվում էր երեք տարի ժամկետով, մասնավորապես եկեղեցու համար կապում էր նախահաշիվ, որը ներառում էր եկամտից բոլոր հոդվածները, ինչպես բուն եկեղեցու պահպանման,

³ Տես նույն տեղում, գ. 1:

⁴ Д. Приволжский. Весь Грозный и его окрестности. Владикавказ, 1914, с. 28.

այնպես էլ նրա բարեգործական գործունեության հետ կապված ծախսերի գծով (դպրոցի պահում, նպաստներ հայ առաքելական դավանանքի անապահով ու գործազուրկ մարդկանց և այլն):

Պետք է նշել, որ համայնքն իր գործունեության մեջ ներգրավված չէր, մասնակցում էր նաև համաքաղաքային միջոցառումներին. օրինակ, 1812 թվականի Հայրենական պատերազմում Ռուսաստանի տարած հաղթանակի 100-ամյակի հոբելյանական հանդիսություններին, առաջին համաշխարհային պատերազմում տուժածներին ցույց տրվող նյութական օգնությանը և այլն⁵:

Իր գոյության հենց սկզբից համայնքը նպատակ է ունեցել համախմբելու Գրոզնիում և նրա շրջակայքում ապրող հայերին: Հայերի փոքր խմբեր էին ապրում Նաուրում, Եղեղավոդսկայայում, Ալեպոլսկայայում և այլ վայրերում⁶: Այստեղ 1897 թվականին հայ առաքելական դավանանքին պատկանող մարդկանց թիվը հասնում էր 163-ի⁷:

Ինչպես հայտնի է, այն հայերը, որոնց Հյուսիսային Կովկաս էր բերել Պետրոս Ա-ն, գործոն դեր էին խաղում երկրամասի տնտեսական-առևտրական կյանքում: Հայտնի է նաև հայերի մասնակցությունը Կովկասում տեղի ունեցած ռազմական գործողություններին: Փառաբանված զորապետներ էին գեներալներ Մադաթովը, Բեհբուդովը, Լոմիս-Մեյիքովը, Ցիցիանովը, Կորգանովը, Տեր-Ասատուրովը և ուրիշներ: Խաղաղ ժամանակ հայ պինվորները շարունակում էին ծառայել տարբեր գնդերում ու գումարտակներում: Արիսիվային տվյալները վկայում են, որ հայ պինվորներ են եղել նաև Գրոզնու մարզում տեղաբաշխված գնդերում: Գրոզնու հայկական եկեղեցու հոգևորականները կատարել են նրանց խոստովանության ու երդման արարողությունները, հսկել են ծումապահությանը: Օրինակ, 1902 թվականի մարտ-ապրիլին հայկական եկեղեցում խոստովանվել են 102 հայ պինժառայողներ⁸: Հաճախ, պինվորական հրամանատարու-

թյան խնդրանքով, հայկական եկեղեցու հոգևորականները մեկնում էին զանազան զորամասեր⁹: Իսկ բուն Գրոզնիում բնակվող հայ առաքելական դավանանքին պատկանող քաղաքացիների համար եկեղեցին ուներ ընդհանուր կանոններ¹⁰:

Գրոզնու հայկական եկեղեցին տեղավորված էր քաղաքի բուն կենտրոնում, ձևատուր դեպի Դուրդուկովսկայա փողոցը (այժմ՝ Հեղափոխության պողոտա): Այն քաղաքի տվյալ մասի ճարտարապետական պարզեց էր: 1894 թվականի հունվարի 22-ին Գրոզնու ոստիկանության պետը եկեղեցու քահանա Հակոբ Ժամկոչյանի անունով արել է գրավոր առաջարկություն՝ եկեղեցու հին, խաղիսկ հյուսացանկապատի փոխարեն կառուցելու նոր ցանկապատ, «որը կարող էր դառնալ ոչ միայն եկեղեցու գեղեցկություն, այլև քաղաքի պարզ»¹¹: Որոշ ժամանակ անց կառուցվել է գեղեցիկ ցանկապատ մետաղյա ցանցկեն ձաղերով՝ ճարտարապետական քարե պուլների միջև¹²: Եկեղեցու գավթում գտնվում էր մի թևաշենք, որը կառուցվել էր եկեղեցու հետ նույն տարում և ծառայում էր որպես հոգևորականների և պահակի կացարան, եկվոր հոգևորականների ընդունարան: Ցուրտ օրերին այստեղ էին տեղի ունենում երեխաների մկրտությունը, եկեղեցական երգչախմբի երգեցողությունը, այն ծառայում էր որպես ծեր ծխականների սպասարան և այլն¹³: Հետագայում այդ շենքին կից կառուցվել է նաև հայկական եկեղեցական ծխական դպրոցի շենքը:

Գրոզնու հայկական եկեղեցին բավական խոշոր ճարտարապետական կառույց է եղել: Նրա նախագծային փաստաթղթերը, գծագրերն ու չափագրությունները չեն պահպանվել, ուստի այստեղ մենք նրա կառուցվածքի ու չափերի մասին միայն մոտավոր պատկերացում կարող ենք տալ՝ հիմնվելով նրա որոշ չափումների վերաբերյալ մեր հայտնաբերած տվյալների, ինչպես նաև լուսանկարների վրա:

Հաշվումները ցույց են տալիս, որ ամբողջ կառույցի երկարությունը եղել է 25 մետր, լայնությունը՝ 11,5 մետր, եկեղեցու բարձրությունը մոտավորապես հավասար է եղել երկարությանը, չհաշված վանդակատունը: Կա-

⁵ Տես 2-ի ԻՍՍՀ հանրապետական երկրագիտական թանգարան, ց. 4, թղթ. 43, գ. 1, 8, 19, 22:

⁶ «Сборник материалов для описания местности и племен Кавказа», вып. 15, Тифлис, 1933, с. 143.

⁷ «Терский календарь на 1897 г.», Владикавказ, 1896, с. 8.

⁸ Նույն տեղում, գ. 10:

⁹ Տես <ՍՍՀ ԿՊԱ, ֆ. 52, ց. 1, գ. 4690, էջ 1, 7, 10, 11, գ. 4447, էջ 6—7, գ. 7275, էջ 4—8, 10, 13, 15, 17, 19, 21:

¹⁰ Տես 2-ի ԻՍՍՀ հանրապետական երկրագիտական թանգարան, ց. 4, թղթ. 43, գ. 2, 5, 13, 26:

¹¹ Տես 2-ի ԻՍՍՀ ԴԿԱ, ֆ. 1, ց. 1, գ. 33, էջ 4:

¹² <ՍՍՀ ԿՊԱ, ֆ. 52, ց. 1, գ. 3575, էջ 23, 26:

¹³ Ցանկապատի տեսքն այստեղ նկարագրվում է ըստ քաղաքի հնաբնակների հուշերի:

¹⁴ Տես 2-ի ԻՍՍՀ հանրապետական երկրագիտական թանգարան, ց. 4, թղթ. 43, գ. 16:

ռուսացի ճարտարապետական-կառուցվածքային վերլուծությունն ու ստացված չափականները, ինչպես նաև նախկին ծխականների ցուցմունքները հանգեցնում են այն եզրակացության, որ դա եղել է միանավ, բավական ծավալուն բազիլիկա, որն ունեցել է խաչաձև բեթոնային տիպի դասական համադրում (այդ տիպը, ինչպես հայտնի է, առաջին անգամ կիրառվել է Հայաստանում, V դարում, իսկ քառասուն գմբեթավոր եկեղեցիներ արևմտյան կողմում պանգակատնով, ինչպես հայտնի է, կառուցել են հայերը XIX դարում Հյուսիսային Կովկասի մի շարք քաղաքներում): Հիմքը կազմվել է խաչաձև հատակագիծը, որն ունեցել է գմբեթավոր դահլիճի նմանությամբ ձգված ուղղանկյուն ուրվագիծ: Եկեղեցու գմբեթի ու թանխատ թմբուկը ունեցել է կամարակապ նեղ լուսամուտ-խորշեր, բարձրացել է գմբեթի խաչամեջի վրա և պսակվել է հովանոցաձև ցանցկեն ծածկով: Մեծ ճաշակով են մշակված եղել շենքի հյուսիսային և հարավային ճակատները, որտեղ պատերի մաքուր մակերեսին աչքի են ընկել չորսական բարձր երկավոր լուսամուտ-խորշեր: Դրանց վերևում եղել են փոքր, բայց արդեն կտր խորշեր, ըստ երևույթին լրացուցիչ լուսավորման համար: Ենթադրվում է եղել արևմուտքից արևելք, ճակատն ավարտվել է բրգաձև ծածկ ունեցող բավանխատ արքիդով: Փոքր-ինչ դուրս կարկառված (հյուսիս-հարավ) թևերը (որոնցից մեկը՝ շքաթևը, հարավայինը, ունեցել է եկեղեցու մուտքը), ձևավորված են եղել երկթեք սյունասարահներով:

Եկեղեցու ներքին ծավալային լուծումների մասին կարելի է ասել հետևյալը: Մեծ դահլիճը շենքի արևելյան մասում ավարտվում էր կիսակլոր սյունասարահ-բեմով: Արևելյան կողմից այն ձևավորված էր դարպասանման մեծ մուտքով ու գավիթով¹⁵: Իսկ միջին մասը լուծված է եղել կենտրոնագմբեթ տաճարների սկզբունքով, որտեղ բազիլիկայի երկայնակի ու լայնակի նավերը հատման հետևանքով կապվել են կիսակլոր կողային տարածք: Իսկ բարձր կամարները չորս կողմից պահում էին թաղերը: Դահլիճը վարդարված է եղել սրբապատկերներով, կահավորված է եղել պանապան եկեղեցական գույքով: Բեմն ունեցել է պարզանկարված վարագույր: Ըստ նախկին ծխականների հուշերի, եկեղեցու ներքին հարդարանքը եղել է հարուստ ու շքեղ: Դա պզգցվել է առանձնապես այն ժամանակ, երբ բազում մոմերի

լույսը լուսավորում էր սրբապատկերները, պատերի ոսկեզօծ հարթաքանդակները և մյուս իրերը: Ի դեպ, այդ մոմերը գնվում էին տեղում կամ բերվում էին Աստրախանից ու Մոսկվայից¹⁶:

Սկզբնապես եկեղեցու արևմտյան ճակատին կից կառուցված է եղել երեք հարկաշարքով պանգակատուն քառակուսի հատույթով՝ կողմի մեծությունը 5,68 մետր, 17,04 մետր բարձրությամբ (մինչև գմբեթը): Բոլոր երեք հարկաշարքերը, որոնք շատ քիչ էին փոքրանում լայնությամբ, ունեցել են ուղղանկյուն հատվածք: Գետնից վեր հիմք են ծառայել երկու առաջասյուն հինգ աղյուսի բարձրությամբ և երեք կամար՝ յուրաքանչյուրը 3,55 մետր լայնությամբ: Իսկ վերին երկու հարկաշարքերի ետևի պատերը հիմնված են եղել եկեղեցու պատի վրա երեք աղյուսի լայնությամբ առանց սյուների: Դրա հետևանքով ներքևի բոլոր երեք կամարները մեծ ծանրության տակ խոր ճեղքեր են տվել, ճեղք է տվել նաև եկեղեցու պատը:

Եկեղեցու երեցփոխ պաշտոնաթող կապիտան Դավիթ Օհանջանյանը Աստրախան է ուղարկել պեկուցագիր, որով հայտնվում էր պանգակատան վթարային վիճակի և, դժբախտ պատահարներից խուսափելու համար, շտապ միջոցներ ձեռնարկելու անհրաժեշտության մասին: Դ. Օհանջանյանն առաջարկում էր քանդել պանգակատունը և նրա տեղը կառուցել նորը, որի նախագիծը նա կցել էր պեկուցագրին: Ծխական ժամայնքն ընտրել էր հեղինակավոր հանձնաժողով, գլխավորապես վաճառականներից: Հանձնաժողովը, հանգամանորեն հետապնդելով պանգակատան վիճակը, կապվել էր արձանագրություն նրա վթարային վիճակի մասին¹⁷:

Պետք է ասել, որ պանգակատան վերականգնման ու եկեղեցու հիմնական շենքի նորոգման, ինչպես նաև ծխական դպրոցի շինարարության հարցերը երկար ժամանակ էին լուծվում հիմնականում անհրաժեշտ դրամական միջոցների պակասության պատճառով, օրինակ, եկեղեցու 1885 թ. ամբողջ դրամական եկամուտը 444 ռուբլի էր¹⁸: Դա պայմանավորված էր ծխականների փոքր թվով (1886 թվականին՝ 180)¹⁹, որն առանձնապես չմեծացավ մինչև 1880-ական թվականների վերջը:

¹⁵ Ств <УУ> ԿՊԱ, ֆ. 52, ց. 1, գ. 3205, էջ 44:

¹⁷ Ств նույն տեղում, գ. 3575, էջ 2, 4, 32—35:

¹⁸ Ств <УУ> ԿՊԱ, ֆ. 52, ց. 1, գ. 3205, էջ 10:

¹⁹ «Алфавитные списки армяно-григорянских церквей и магометанских мечетей». СПб, 1886, с. 20,

¹⁵ Ств «Արարատ» հանդես, Էջմիածին, 1904, փետրվար, էջ 104:

Գրույնու հայ բնակչության նկատմամբ անտարբեր չէին մերձակա քաղաքների հայ բնակիչները: Հայտնի է այսպիսի մի փաստ: 1893 թվականի օգոստոսի 28-ին վրացա-խմերթյան թեմական խորհուրդը հայտնել է Գրույնու հայկական եկեղեցու քահանային, որ թիֆլիսահայ Պետրոս Բաղինյանցը 1892 թվականին կտակ է թողել, որով, այլ նվիրատվությունների հետ մեկտեղ, 1000 ռուբլի է հատկացրել Գրույնու հայկական եկեղեցական-ծխական դպրոցի համար: Այդ դրամը 1894 թվականի մարտի 29-ին հանձնվել է Գրույնու հայկական ծխական խորհրդին, ապա ի պահ տրվել Աստրախանի հայկական դպրոցական դրամական ֆոնդին, այնուհետև՝ Աստրախանի քաղաքային հասարակական բանկին²⁰:

Գրույնու վաճառական Դավիթ Բաղդասարի Շավելյանցը 1899 թվականի հունվարի 28-ին Աստրախանի թեմի առաջնորդին պատրաստականություն է հայտնել փող տրամադրելու եկեղեցու նորոգման և վանդակատան վերակառուցման համար²¹, բայց նրա միջոցներն ինչ-ինչ պատճառներով չեն օգտագործվել այդ նպատակով: Դարասկըզբին հին, խարխլված վանդակատունը քանդվել է և նրա տեղը, հիմքի աննշան ընդարձակմամբ, նոր նախագծով, կառուցվել է նորը: Դա իրագործվել է Գրույնու բնակիչներ Մարիամ և Գրիգոր Բեգլարյանների միջոցներով, որի վերաբերյալ կա Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի 1910 թվականի սեպտեմբերի 22-ի կոնդակը՝ «Գոհունակության և օրհնության Գրույնա քաղաքի տիկ. Մարիամ և պ. Գրիգոր Բեգլարյան ամուսինների անունով՝

տեղական եկեղեցու վանդակատունն իրանց ծախքով շինելու համար»²²:

Նախորդի նման նոր, արդեն երկու հարկաշարքով և ավելի փոքրածավալ վանդակատունը կառուցվել է կարմիր աղյուսից: Ըստ նախագծի այն ունեցել է 11,7 մետր բարձրություն մինչև գմբեթը, հատույթը նույնպես եղել է քառակուսի՝ կողմի մեծությունը 5,9 մետր: Հիմքի վրա այստեղ արդեն պատվանդան են ծառայել քառակուսի հատույթով չորս սյուն, որոնց միջև բարձրացել են պատերն ու կամարները: Չանգակատան նախասրահի ձախ կողմում եղել է շինություն վանդակատան վերնահարկը տանող աստիճանների համար: Չանգակատունը վերջանում էր սաղավարտանման ծածկով, որն իր հետաքրքիր ուրվանկարով բնորոշ էր այդ ժամանակի ռուսական շինարարական մշակույթին:

Կանգնած լինելով առջևում՝ վանդակատունը շատ լավ տեսանելի էր իր ձիգ ծավալով, ձևերի ու զարդատարրերի հստակ ու խիստ ուրվագծերով, ընդհանուր հանդիսավոր տեսքով, երկթեք տանիք ունեցող ուղղանկյուն ճակատամուտքով:

Գրույնու հայկական եկեղեցին մոնումենտալ կառույց էր ծավալատարածական հետաքրքիր լուծումով, ազգային ճարտարապետության գծերով, որ լիովին համապատասխանում էր Հայ Առաքելական եկեղեցու ավանդներին և տեղի հայ բնակչության հոգեվոր պահանջմունքներին: Այն Ռուսաստանում եղած հայկական մոնումենտալ ճարտարապետության լավագույն նմուշներից էր²³:

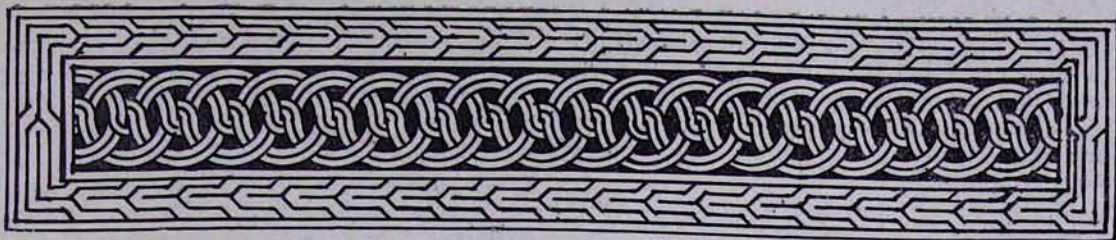
²⁰ «Արարատ», հանդես, էջմիածին, 1910, հոկտեմբեր, էջ 907:

²¹ Գրույնու հայկական եկեղեցու ամրոց համակառույցի մասին տես նաև՝ Ք. 3. Багдасарян, Об армянской церкви в Грозном. «Историко-филологический журнал», 1985, № 1(108), сс. 331—334.

²⁰ Տես ՀՍՍՀ ԿՊԱ, ֆ. 52, ց. 2, գ. 672, էջ 36—38, 60, 61, 63, 66, 74:

²¹ Տես նույն տեղում, գ. 375, էջ 43:

Լ. Հ. ՀԱԿՈԲՅԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ՏԱՂԱՉԱՓՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հին հայկական տաղաչափության խնդիրը բավիցս հանդիսացել է տարբեր գիտնականների ուսումնասիրության նյութը: Հայկական ոտանավորը դասակարգվել է որպես՝ ա) մետրական, այսինքն երկար և կարճ վանկերի կանոնավոր հերթականության վրա հիմնված (Ա. Բագրատունի), բ) շեշտական (Մ. Աբեղյան և նրա հետևորդները) կամ գ) վանկական (Ա. Բահաթրյան, Ա. Տիրոյան, Գ. Սահակյան)¹: Այդ տեսություններից ոչ մեկը սակայն չի կարողացել ամբողջապես ընդգրկել հին հայկական բանաստեղծության բազմազան ձևերը. ինչ վերաբերվում է մետրական տեսությանը, ապա հին հայերենում երկար և կարճ ձայնավորների հակադրման բացակայության փաստն անհերքելիորեն ապացուցելուց հետո այն վերջնականապես կորցրել է իր նշանակությունը: Ըստ Կոմիտասի գնահատականի, շարականների մեջ ի հայտ են գալիս և՛ շեշտական, և՛ վանկական տաղաչափության տարրեր. շարականների մեծամասնությունը, սակայն, տաղաչափության առումով ազատ է (Կոմիտասի տերմինաբանությամբ՝ «արձակ բանաստեղծություն» է)²:

Ինչպես հայտնի է, շարականի ժանրը ունի բազմադարյան պատմություն. առաջին

շարականները, ըստ ընդունված ավանդույթի, վերագրվում են Սահակ Պարթևին, Մեսրոպ Մաշտոցին, Մովսես Խորենացուն և V դարի այլ հեղինակների, մինչդեռ ժանրի զարգացման վերջին փուլը՝ համընկնում է XIII դարի հետ, որից հետո ժամերգության մեջ նոր շարականներ չեն ընդգրկվում³: Շարականների տաղաչափությունը, ըստ ամենայնի, այդ բոլոր հարյուրամյակների ընթացքում չէր կարող հիմնված լինել անփոփոխ մկբունքների վրա. ժամանակները պետք է առաջ մղեին բնագրի կշռության լայն կառուցման տարբեր միտումներ այնքան ժամանակ, մինչև որ զարգացան եզրափակիչ փուլում առաջանալու ժամանակակից ընթերցողի կողմից հեշտորեն ընկալելի շեշտա-վանկական հանգավորված ոտանավորի ձևը: Ավելի վաղ ծագում ունեցող տաղաչափական ձևերը, լսողությանը հատուկ «շեշտա-վանկական» զգացողության հետևանքով այսօր ըմբռնվում են մեծ դժվարությամբ (այս առումով լրացուցիչ դժվարություններ է ստեղծում այն փաստը, որ շարականները գրչագիր աղբյուրներում ներկայացված են որպես արձակ, առանձին տողերի չբաժանված բնագրեր): Ըստ էության, հենց այստեղից են ծագում շարականների տաղաչափությանը նախորդած գրականության մեջ հանդիպող տարաձայնություններ:

¹ Եղած տեսությունների համառոտ, բայց բովանդակալից ամփոփումը տես՝ Русская и армянская средневековые литературы, — 1982. с. 185—188.

² Կոմիտաս. Հոգիածներ և ուսումնասիրություններ. Երևան, 1941, էջ 109—111:

³ Ժանրի պատմական զարգացման մասին տես հատկապես՝ Գ. Հակոբյան, Շարականների ժանրը հայ միջնադարյան գրականության մեջ, Երևան, 1980:

ընդհանուր շնորհակալություն և պատվանշաններով ծանրի պատմական պարզագույն, փորձենք ինչ-որ չափով հաղթահարել եղած առարկայական դժվարությունները և պարզաբանել բնագրերի կրթության կառուցման հիմքում ընկած որոշ էական օրինաչափություններ:

Որպես շարականների բնագրերի բաժանման միավոր ընդունում ենք հատված, որը ձեռագրերում ձախից (և կամ աջից) սահմանափակված է միջակետ տրոհության նշանով: Յուրաքանչյուր տան սկիզբը ցույց է տրվում մեծատառով, ավարտը՝ վերջակետով: Բնագրերի բաժանման մեր ընդունած չափանիշը, այսպիսով, ենթադրում է որոշակի տրոհության նշանների առկայություն: Խմատի փոխանցումը (enjambement) մի հատվածից մյուսը չի թույլատրվում: Շարականի բնագրի տրոհության երկու նշանների միջև ընկած հատվածը պայմանականորեն կանխանք տող:

Մեր դիտումները ցույց են տալիս, որ Շարակնոցի երգերի ճնշող մեծամասնությանը բնորոշ է հետևյալ ընդհանրացված տաղաչափական գծագիրը՝ անկախ վանկերի և սովորական բառային շեշտերի քանակից, շարականի ամեն մի տողը պարունակում է երկու խմբական (տրամախոսական, տրամաբանական) շեշտ, որոնց միջոցով ընդգծվում են խոսքի առավել իմաստակիր բառերը⁴: Խմբական շեշտերից առաջինը գրունդվում է մոտավորապես տողի մեջտեղում և անմիջապես նախորդում է երկրորդային (տրոհության նշանով չընդգծված) իմաստաշարահյուսական դադարին (ցեպուրային), իսկ երկրորդը համընկնում է տողի վերջին վանկի հետ: Այսպիսով, շարականների տողերը երկրորդային դադարի միջոցով բաժանվում են երկու ամփոփ չափահնչական մասերի՝ կիսատողերի: Հետագայում կհամոզվենք, որ այն մասնավոր դեպքում, երբ կիսատողերում դիտվում է վանկերի կամ բառային շեշտերի քանակի հաստատունություն, կարելի է խոսել վանկային կամ շեշտային տիպի տաղաչափության մասին⁵:

⁴ Զ. Բ. Русская и армянская средневековые литературы, с. 187—188.

⁵ Հմտ. Մ. Արեղյանի կողմից առաջարկված «խոսքի շեշտ» տերմինը. խոսքի շեշտն ընդգծում է ֆրակի գլխավոր իմաստն արտահայտող «հոգեբանական ստորոգյալը», Մ. Արեղյան, Երկեր, Ե, Երևան, 1971, էջ 21—24:

⁶ Այս ընդհանուր օրենքից բացառություն են կազմում գլխավորապես շարականների առանձին տները եկրափակող տողերը, որոնց կառուցվածքը պայմանավորված է բառային կարճ բանաձևի առկայու-

Հայտնի է, որ շարականները նախատեսված էին ոչ թե արտասանվելու, այլ երգվելու համար: Առանց տաղաչափության և երաժշտության փոխադարձ կապին՝ մանրամասնորեն անդրադառնալու, այստեղ նշենք միայն, որ ամենաբնորոշ դեպքում շարականի տողերը երգեցողության մեջ ստանում են աղեղնաձև հնչական կառուցվածք, որտեղ առաջին խմբական շեշտը ավելի բարձր հնչյուն է, քան երկրորդը. առաջին կիսատողը համապատասխանում է անտիկ մետրիկայից հայտնի արսիս (բարձրացում), իսկ երկրորդը՝ թեպիս (ցածրացում) հասկացողությանը: Հենց արսիսի և թեպիսի պարբերական հաջորդականությունն է, որ մեր կարծիքով կապում է միջնադարյան շարականների կրթության կառուցման գլխավոր սկզբունքը⁶:

Մի քանի օրինակով ցույց տանք, որ չկարգավորված վանկային ծավալով և խմբական շեշտերի կայուն քանակով բնորոշվող ուտանավորը լայն տարածում է գտել շարականի պարզագույն բոլոր էտապներում: Մեր օրինակներում առաջին խմբական շեշտերն արտահայտված են «շեշտ» նշանով, իսկ երկրորդ խմբական շեշտերը՝ «բութ»-ով: Երկրորդային դադարները նշված են / նշանով: «Ը» հնչյունը Շարակնոցում դիտվում է իբրև ոչ պարտադիր վանկակազմիչ, այն երբեմն գրի է առնվում, իսկ երբեմն՝ սղվում: Բոլոր մասնավոր դեպքերում մենք հետևում ենք մեկ հայտնի գրչագիր և տպագիր Շարակնոցների ուղղագրու-

թյամբ. վերջինս սովորաբար խաղում է կրկներգի դեր, որոշելով երգի տեղը համապատասխան օրվա կանոնի սահմաններում (այդ բանաձևերը որպես օրենք քաղված են լինում Աստվածաշնչից), այս եկրափակող տողերում սովորաբար երկրորդային դադար չի լինում:

⁷ Այս հարցի մասին տես մեր հոդվածը՝ Л. Акопян. Взаимосвязь стихосложения и музыки в средневековой армянской гимнодии. — Рукопись депонирована в НПО Информкультура, Москва, 1985, № 957.

⁸ Նշենք, որ շարականների երաժշտական բաղադրիչը հաշվի չառնելը Ա. Բախարյանի «Հին հայոց տաղաչափական արվեստը» (Երևան, 1891, Երևան, 1984) հետաքրքրական ուսումնասիրության ամենաթույլ կողմն է. հեղինակի պատկերացմամբ, միջնադարյան չափածոյի ռիթմը կիմված է տարբեր ծավալ ունեցող և տարբեր արագությամբ արտասանվող անդամների հերթականության վրա (ենթադրվում է, որ բոլոր անդամները արտաբերվում են մոտավորապես նույն ժամանակահատվածում): Այս դրույթը շարականների նոտագրված տեքստերի ռիթմը բնեկիս չի հաստատվում:

թյանը. Շարակնոցների միջև եղած տարբերություններն այս առումով այնքան աննշան են, որ դրանք կարելի է անտեսել:

Այսպիսի դիտարկենք մի հատված «Վարագայ խաչին» կանոնից (վերագրվում է Սահակ Զորադորեցուն, VII դ.)՝

- 1) Հրաշափառ տեսութիւն / ի կաթուղիկէ եկեղեցւոջ տեսանի՝
գործարան մահո՛ւ / մահուամբ առիթ գոյ կենաց՝
և մահացուցիչ նախաստեղծի՛ն / մահուամբ գոյ շնորհող յարութեանն:
- 2) Պարգև գերագո՛յն / պարգևի այսօր հաւատացելո՛ց.
և մահացուն ի կենա՛ց / առնու իւր զօրըս վերելեա՛կս.
և թռուցեալ վերագալի՛ / բնակիլ ի տեղւոջն սրբութեանն:
- 3) Եկայք ժողովո՛ւրդք / ընդ հոգեղինացն սպասաւորեսցո՛ւք.
երկըրպագեսցո՛ւք / աստուածային սուրբ նըշանի՛ս.
փառաւորեսցո՛ւք / ըվիրաշագործ պարգևաց տուո՛ղն:

Կիսատողերի վանկային ծավալը՝ 1) 6+12, 5+7, 9+8. 2) 5+10, 7+8, 7+9. 3) 5+11, 5+8, 5+9: Կիսատողի միջին ծավալը հավասար է 7,5 վանկի, փոքրագույնը՝ 5 վանկի՝ մեծագույնը՝ 12 վանկի, այսինքն, շեղումները միջին արժեքից կապվում են 33 և 60 տոկոս: Կիսատողերի անհավասարությունն այսպիսի ցրման դեպքում, բնականաբար, չի կարելի մեկնաբանել իբրև ելակետային մետրի կշռության փոփոխությունների արդյունք. ավելի հավաստի է ընդունել, որ վանկային ծավալների հարաբերակցությունը պարզապես կարգավորված է: Նույնը կարելի է ասել շեշտված և անշեշտ վանկերի փոխադարձ կապի մասին. հատվածի մետրական պատկերը ունի անկախ, ցանկացած արձակ տեքստի սահմաններում հնարավոր ոտրքերի (գլխավորապես՝ յամբերի, անապետների և պիոնիքոսների) հաջորդականության տեսք՝

- 1) VV—VV— / VVVV—VXV—VV—
VV—V— / V—V——V—
VVVV—VVV— / V——V—VV—,
- 2) V—VV— / VV—V—VVVV—
VVV—VV— / V———VVV—
VV—VVV— / V—VV—VVV—,
- 3) V—VV— / VVVV—VVVVV—
VVVV— / VVV——VV—
VVVV— / VVV—VV—V—,

Այնպիսի տաղաչափությունը, որում կշռության կառուցման գլխավոր սկզբունքը կիսատողերի վերջին վանկերի հետ համընկնող բարձր և ցածր խմբական շեշտերի պարբերական հաջորդումն է, հատուկ է հայկական հոգևոր հիմններգության վաղ, հնագույն շերտի (V—XI դ.) շարականների ճնշող մեծամասնությանը, ինչպես նաև ավելի ուշ շրջանի երգերի զգալի մասին. բազմաթիվ օրինակներից բերենք հետևյալները՝

- ա) հատված **Յարութեան** շարքից (վերագրվում է Մ. Խորենացուն կամ Ա. Շիրակացուն, V կամ VII դ.)՝
- 1) Լոյս ճշմարիտ / որ ի հօրէ առաքեցա՛ր.
առեր մարմին պարագրիլ ի կուսէ՛ն. / ոչ մեկնելով յանքընսին յեպենէ՛.
բանդ աստուած ողորմեա:
- 2) Որ անհաղ ես յարարածո՛ց / և քան զամենայն միտըս գերապա՛նց.
վոր երկինք ոչ բաւէին տանի՛լ / յարգանդի կուսին կրեցա՛ր.
բանդ աստուած ողորմեա:
- 3) Չչարչարանս յանձն առե՛ր / ախտակիր հողեղինացս եղե՛ր.
վասըն մերոյ փըրկութեան ի գերեզմանի եղա՛ր/
անկորուստ պահելով զարարածը՛ս.
բանդ աստուած ողորմեա:

Կարճ, դադար չպարունակող և, այսպիսով, **արսիս-թեզիս** հերթականությունը խախտող կրկներգը հանդիսանում է համապատասխան կանոնի մեջ տվյալ հատվածի տեղը որոշող կայուն բառային բանաձև: Մնացած տողերը բաժանվում են հետևյալ ծավալն ունեցող կիսատողերի՝ 1) 4+8, 10+11. 2) 8+10, 9+7. 3) 7+9, 14+10: Կիսատողի

դի միջին ծավալը մոտավորապես 9 վանկ է, իսկ շեղումները դեպի նվազագույնն ու առավելագույնը կազմում են այդ ծավալի 55 տոկոսը (փոքրագույնը՝ 4 վանկ, մեծագույնը՝ 14 վանկ):

բ) Հատված **Համօրեն ննջեցեղոց** կանոնից (Պետրոս Գետադարձ, XI դ.)՝

- 1) Օրինեմք ըսքեպ հայր անըսկի'պեն / ստեղծիչ ամենայն եղերո'ց.
վխոստովանողս սուրբ անուանըդ քո' / ըզնընջեցեալսն
հանգո յարքայութեան քո'ւմ.
Աստուած հարցն մերոց:
- 2) Գովեմք ըսքեպ անճառ ծնունդ հօ'ր / անըսկըպենակից որդ'ի.
որ մահու խաչի' / համբերեցեր վասն մե'ր.
ըզնընջեցեալսն ի քեպ ուղիղ հաւատո'վ / պայծառացո ընդ սուրբքս քո'.
Աստուած հարցն մերոց:
- 3) Բարեխնամ սուրբ հոգի' / փառակից հօր և որդւոյ'.
հայցեմք ի քեն ըզնընջեցեա'լ / սըն ճըշմարիտ հաւատով
սուրբ երրորդութեա'ն.
ի միւսանգամ նորոգմանն դասեա' / ի դասս ընտրեղոց քո'ց.
Աստուած հարցն մերոց:

Այստեղ կայուն կրկներգը դարձյալ խախտում է կիսատողերի հաջորդման կշռույթը: Կիսատողերի ծավալը՝ 1) 8+8, 9+12. 2) 8+7, 5+7, 11+8. 3) 6+7, 8+12, 10+6:

Միջին ծավալը=8 վանկ, փոքրագույնը՝ 5 վանկ, մեծագույնը՝ 12 վանկ:

գ) Հատված **Մարգարեից** կանոնից (Ներսես Շնորհալի, XII դ.)՝

- 1) Որ պառաջագոյն ընտրեա'լսն / առաքեցեր յաշխարհս սուրբ
զմարգարե'սն.
աւետարանել ըզքո գալո'ւստդ / անթարգմանելի տեսիլութե'ամբ.
սքօք շընորհեա հաստատութի'ն / եկեղեցւոյ քում սըրբո'յ:
- 2) Որոց ետուր իշխանութի'ն / բացատրել պիջումն քո յաշխարհ.
աստանօր կատարեցե'ր / զմարգարեիցն ըզտեսութի'ն.
սքօք շընորհեա հաստատութի'ն / եկեղեցւոյ քում սըրբո'յ:
- 3) Որ ըզմահ գերի առեա'լ / մահուամբ ըզմահ կոխեցե'ր.
արձակելով վերամըս մարգարեի' / ցըն յանըստուեր քո հանգի'ստդ.
սքօք շընորհեա հաստատութի'ն / եկեղեցւոյ քում սըրբո'յ:

Կիսատողերի ծավալը՝ 1) 7+10, 9+9, 9+7. 2) 8+9, 7+8, 9+7. 3) 7+7, 11+7, 9+7: Միջին ծավալն է 8 վանկ, փոքրագույնը՝ 7, այսինքն, շեղումը կազմում է ընդամենը 12,5 տոկոս: Ճիշտ է, մեծագույն ծավալը (11 վանկ) տալիս է ավելի էական շեղում (40 տոկոս), որի հետևանքով այդ հատվածը դեռ չի կարելի դիտել որպես ելակետային մետրի փոփոխումներով զրկված վանկական ոտանավոր:

Այսուհանդերձ, Ներսես Շնորհալու և վարգաշած ավատատիրության շրջանի մյուս

հեղինակների անկանոն վանկային ծավալով բնութագրվող ստեղծագործությունների կողքին ներկայացված են բազմաթիվ անցումային ձևեր, որոնք կիսատողերի մեծագույն և փոքրագույն ծավալների միջև եղած տարբերությունների կրճատման շնորհիվ աստիճանաբար մոտենում են վանկական տաղաչափությանը: Այսպես, Շնորհալու նույն Մարգարեից կանոնին պատկանող այլ երգում շեղումները միջին արժեքից կազմում են ընդամենը 20 տոկոս՝

- 1) Ճառագայթ անճառ լուսո՛ր / անքընենելի տէրութիւն՝ն.
յառաջագոյն հրաշագուցե՛ր / Կտեսողութիւն մարգարեի՛ցն.
իջանելով ի ստորի՛նս / աստուածային տնօրէնութեա՛մբ:
- 2) Որք ըկտաճար հաւատո՛ր / հիմնեցուցին շնորհօք սուրբ հոգւո՛յն.
յոր եմուտ բանն Աստուա՛ծ / եօթնարփեան ճառագայթի՛ւք.
իջանելով ի ստորի՛նս / աստուածային տնօրէնութեա՛մբ:
- 3) Երևեցաւ յաշխարհի՛ / ճըշմարիտ մարդեղութեա՛մբ.
վոր քարոզեցին մեկ հրապիրո՛ղ / քըն համագոյ հօր և հոգւո՛յն.
յուսաւորելով ըպտիեզե՛րս / աստուածային տնօրէնութեա՛մբ:

(Կիսատողերի ծավալը՝ 1) 7+7, 8+8, 7+8. Նույն բանն ենք նկատում Ներսէս Լամբրոնացու (XII դ.) Չատկի կանոնից քաղված հետևյալ հատվածում՝

2) 7+9, 6+7, 7+8. 3) 7+7, 9+8, 9+8):

- 1) Այսօր հրեշտակք ի բարձո՛ւնս / ուրախանան ընդ մարդկա՛ն.
որք իջեալ ի յերկե՛ց / տան Կաւետիս աշխարհի՛.
ցընծացէք այսօր Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց:
- 2) Այսօր Կուարթունն ի վիմի՛ն / խընկաբերից սուրբ կանա՛նցն.
փողեր ձայնիւ ցընծութեա՛մբ / պատմել աշակերտացն ասելով.
ցընծացէք այսօր Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց:
- 3) Այսօր վիմին հաւատո՛ր / և Յովհաննու սիրելւո՛յ.
ընդ հակառու՝ կս ընթացեա՛լ / փ գերեպման յարուցելո՛յն.
վոր տեսեալ պատմէի՛ն / Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց:

(Կիսատողերի ծավալը առանց կրկնեցող հաշվի առնելու՝ 1) 7+7, 6+7, 2) 7+7, 7+9. 3) 7+7, 7+8, 6+8):

Այսպիսով, դեպի վանկական տաղաչափությունը տանող ճանապարհներից մեկը իրար հաջորդող կիսատողերի վանկային ծավալի աստիճանական հավասարեցումն է: Հայկական հոգևոր բանաստեղծության բարեփոխման մյուս ուղին այն է, որ առաջ են գալիս երկրորդ կիսատողերի վանկային ծա-

վալի հավասարության վրա հիմնված անցումնային ձևեր, մինչդեռ առաջին կիսատողերի ծավալը մնում է չկարգավորված: Հիմնեցողության մեջ այս ձևերի հաստատման նախապատվությունը, ըստ երևույթին, պատկանում է Ներսէս Շնորհալուն, որի նախասիրած չափերից մեկը ենթադրում է բոլոր երկրորդ կիսատողերի պարտադիր հնգավանկ ծավալ, ինչպես, օրինակ, աղուհացից երրորդ կիրակիի հետևյալ հատվածում՝

- 7) Ընդ անառակին որդւոյ գոչե՛մք / առ հայրըզ գըթա՛ծ. (9+5)
մեղաք յերկինս և առաջի քո՛ / քափչ յանցանա՛ց. (9+5)
ել ընդ առաջ սիրո՛ւ / գըրկեա համբուրի՛ւ. (6+5)
մաքրեա ըզմե՛կ / ի մեղաց մերո՛ց: (4+5)
- 8) Աղբիւր կենաց բըղխեալ լ՛եղեմա՛լ / սուրբ աստուածածի՛ն. (9+5)
որով արբեցաւ երկիր ծարաւո՛ւտ / հոգւոյն իմաստի՛ւք. (10+5)
տալ մեկ մաղթեա՛ / աղբիւրս արտասուա՛ց. (4+5)
մաքրել ըզմե՛կ / ի մեղաց մերո՛ց: (4+5)

Նույնը տեսնում ենք Վարդափառի երկրորդ օրվա կանոնի հատվածում՝

- 1) Ճառագայթ փառաց հօ՛ր / որդիդ միածի՛ն. (6+5)
որ ըկոյտդ անվայրափա՛կ / տարմնով պարագրե՛ալ. (7+5)
այսօր ի Թաքօ՛ր / փառօք փալկեցե՛ր: (5+5)
- 2) Որ անտես սրովբեիցն անհա՛ս / ի վեր քան ըպբա՛ն. (8+5)

- ծառայի կերպիւ պարածածկեալ / ըզոյսդ անըստուե՛ր. (9+5)
այսօր ի Թաթօ՛ր / փառօք փայլեցե՛ր: (5+5)
3) Որ հրեղինացն անմերձենալի՛ / հուր աստուածութեա՛նդ. (9+5)
ի հողեղէնս խոնարհեա՛լ / լոյսդ արփիակա՛ն. (7+5)
այսօր ի Թաթօ՛ր / փառօք փայլեցե՛ր: (5+5)

Նույն «շնորհալիական» չափով է գրված Հարություն «Ավագ օրհնությունների» վառ ձայն շարքի որոշ մասը: «Ավագ օրհնությունները» հայկական հոգևոր երաժշտության ձայնեղանակների քանակի համապատասխան բաժանվում են 8 շարքի, որոնցից յոթը, ըստ XII—XIII դդ. ավանդության, վերագրվում են Ստեփանոս Սյունեցուն (V կամ VIII դ.)⁹, իսկ մեկը՝ վառ ձայն շարքը՝ Ներսես Շնորհալուն¹⁰: Գր. Ավետիքյանը¹¹ և հետագա հետազոտողները¹², մի կողմից վառ ձայն շարքի և մյուս կողմից մնացած յոթ շարքերի միջև սկզբունքային ոճական տարբերություններ չգտնելով, կասկածի էին ենթարկում կամ հերքում էին Ներսես Շնորհալու մասնակցությունը «Ավագ օրհնությունների» ստեղծման գործին: Այդ տեսակետն «Ավագ օրհնությունների» հորինվածքի և բովանդակության առումով¹³, իսկապես, առարկություններ չի հարուցում. ինչ վերաբերում է «Ավագ օրհնությունների»

տաղաչափությանը, ապա մեր դիտումները լուրջ հիմք են տալիս վառ ձայն շարքը մյուսներից զատելու և միջնադարյան գրիչների կարծիքը հավաստի համարելու: Բանն այն է, որ «Ավագ օրհնությունների» հիմնական բազմությունը համապատասխանում է վերը նկարագրված անկանոն ծավալով կիսատողերի պատկերին, որը, ինչպես ասացինք, բնորոշ է գլխավորապես վաղ միջնադարյան հոգևոր երգերին, մինչդեռ վառ ձայն շարքի երգերի զգալի մասում նկատում ենք երկրորդ կիսատողերի պարտադիր «շնորհալիական» հնգավանկ չափ. այս օրինաչափությունը իրավունք է տալիս պնդել, որ այս շարքը ձևի իմաստով սկզբունքորեն տարբերվում է մյուսներից: Հավանաբար, կանոնի առանձին պակասող մասերը Ստ. Սյունեցու ոգով հորինելիս, կամ մի քանի հին տեքստերը նորերով փոխարինելիս, Շնորհալին չի ուզել կամ չի կարողացել հրաժարվել Ստեփանոս Սյունեցու ժամանակներում դեռևս չյուրացված վանկական տաղաչափության տարրերից: Այդ տարրերը, շարքի ընդհանուր ոճական մթնոլորտի վրա որոշակի «արդիականացնող» ազդեցություն թողնելով, աննկատ չէին մընացել XII—XIII դարերում, մինչդեռ ավելի ուշ ժամանակներում, երբ միջնադարյան տաղաչափական ձևերը կորցրել էին իրենց նշանակությունը, «շնորհալիական» չափի առկաությունը արդեն չէր ընկալվում որպես վառ ձայն շարքի էական ոճական առանձնահատկություն:

«Շնորհալիական» չափով գրված վառ ձայն շարքի Ավագ օրհնություններից բերենք հետևյալ օրինակը (հմմտ. նաև նույն շարքի «Նայեցարութ», «Հաստատեցալ», «Ի գիշերաց», «Ես ասացի» մասերը)՝

⁹ Տես՝ Ն. Թահմիզյան, Սյունեցի համանուն երկու երաժիշտներ և Հարության ավագ օրհնությունները, Էջմիածին, 1973, № 2:

¹⁰ Տես՝ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռագիր № 2092, էջ 223, Չալսագրեալ Շարական հոգևոր երգոց, Վաղարշապատ, 1875, էջ 2:

¹¹ Գ. Ավետիքյան, Բացատրություն շարականաց. Վենետիկ, 1819, էջ 671—672:

¹² Հմմտ. օրինակ՝ Ղ. Ալիշան, Շնորհալին և պարագայ իւր. Վենետիկ, 1873, էջ 445, Ն. Թահմիզյան, Սյունեցի համանուն երկու երաժիշտներ, էջ 29—32:

¹³ «Ավագ օրհնությունների» հորինվածքի և բովանդակության մասին տե՛ս Գ. Ավետիքյան, նշվ. աշխ., էջ 671—702, Մ. Աբեղյան, Շարականների մասին, Արարատ, 1912, էջ 823—836:

- 1) Երգեցէք տեառն երգ նո՛ր / ձայնիւ ցընծութեա՛նք. (6+5)
որ խոնարհեցաւ ի հայրական ծոցո՛յ / փըրկել վարարա՛ծս. (11+5)
օրհնութիւնք նըմա՛ / յաղթական երգո՛վ: (5+5)
- 2) Որ բաժանեաց ըզծով աշխարհի՛ / խաչին խորհրդոյ՛վ. (9+5)
և ազատեաց յանմարմին փարաօսե՛ / ըզնորս Իսրայէ՛լ. (11+5)
օրհնութիւնք նըմա՛ / յաղթական երգո՛վ: (5+5)
- 3) Աստուածածին սին լուսո՛յ / ամպ հովանաւո՛ր. (7+5)
և բնակարան բանին որ բանի՛ւ / հովուէր զԻսրայէ՛լ. (9+5)
բարեխօսեա նըմա՛ / վասն անձանց մերո՛ց: (6+5)

Ներսես Շնորհալու մոտ գտնում ենք երկրորդ կիսատողերի վանկային ծավալի կալուկություն ենթադրող այլ ձևեր ևս: Այսպես, Ծաղկապարդի կիրակիի կանոնի հետևյալ հատվածում իրար են հաջորդում յոթ և հինգ վանկանի երկրորդ կիսատողերը (հատկանշական է, որ այս հատվածը, վանկական տաղաչափության տարրերի առկա-

յության շնորհիվ ընդգծված կերպով առանձնանում է Ծաղկապարդի կանոնի ընդհանուր ոճական բնույթից. կանոնի մնացած երգերը վերագրվում են Սահակ Պարթևին և, ինչպես վաղ միջնադարյան համարյա բոլոր շարականները, գրված են անկանոն տաղաչափությամբ):

- 1) Որ ի քրովբէական աթոռ ընդ հօ՛ր / նըստէիր բանդ Աստղուած. (10+7)
այսօր խոնարհութեամբ նըստար մարմնո՛վ / նոր խաւանակի՛. (10+5)
ըպքե՛վ բարեբանե՛մք / Աստղուած հարցըն մերո՛ց: (6+7)
- 2) Որ ի սրովբէիցըն սըրբասաց ձայնի՛ւ / անդադար օրինաբանի՛ս. (11+7)
այսօր ի դասուց եբրայեցուց որդի Դապթի՛ / փառաբանեցա՛ր. (13+5)
ըպքե՛վ բարեբանե՛մք / Աստղուած հարցըն մերո՛ց: (6+7)
- 3) Որ ի հրակերպիցն երգաբանեալ հընչմա՛մք / ի բարձունս
օրինաբանի՛ս. (11+7)
այսօր ի ծերոց և ի տղայոց գովեցա՛ր / ովսաննա երգո՛վ. (12+5)
ըպքե՛վ բարեբանե՛մք / Աստղուած հարցըն մերո՛ց: (6+5)

Շնորհալու մոտ հայտնի կիրառություն է գտել նաև մի այլ չափ, որի գլխավոր առանձնահատկությունն է՝ երկրորդ կիսատողերի յոթ վանկանի ծավալը: Ընդգծենք, որ եթե մինչև այժմ նկարագրված անցումնային ձևերում շեշտական տաղաչափության տարրերի մասին խոսք չկար (կշռույթը դարձյալ կառուցվում է բարձր և ցածր խլմբական շեշտերի կանոնավոր հաջորդականության շնորհիվ, մինչդեռ սովորական բառային շեշտերի մակարդակով բոլոր կապերը, ըստ էության, պատահական բնույթ են

կրում), ապա «շնորհալիական» յոթ վանկանի կիսատողերում վերջին վանկի խմբական շեշտից բացի կա նաև լրացուցիչ պարտադիր շեշտ՝ կիսատողի չորրորդ վանկի վրա: Այս փաստը արդեն թույլ է տալիս խոսել ոչ միայն վանկական, այլև վանկաշեշտական տաղաչափության տարրերի մասին:

Տվյալ չափի լավ օրինակ է ծառայում Աստվածածնի Վերափոխման երկրորդ օրվա կանոնի հետևյալ հատվածը՝

- 1) Այսօր զանճառեի ծնընդեան քո Տէ՛ր / ըզսպասաւո՛ր խորհըրդո՛յ. (10+7)
ի հողանիւթ գուացութեանց / փոխադրեցե՛ր ի լերկի՛սս. 8+7)
- 2) Այսօր զանտանեի բանիդ բարձօ՛ղն / ըպքերովբէ՛ն հողեղէ՛ն. (10+7)
բարձրացուցեր ի ստորայնո՛ցս / գերակայի՛ցըն կայա՛սս: (8+7)
- 3) Այսօր զանապական կոյսն որ ըպքե՛վ / մաքուր կաթա՛մք կերակրեա՛ց.
(10+7)
ի զգայական փոխեալ բնութեա՛նց / իմանալեա՛ցըն խորա՛սս: (8+7)

Բերված օրինակները վկայում են, որ վանկական, առավել ևս, վանկաշեշտական տաղաչափության տարրերը յուրացվել են հայկական հոգևոր հիմներգության զարգացման միայն եզրափակող փուլում: Վաղ ծագում ունեցող շարականներում նման տարրերը ծայրահեղ հավաքյալ են հանդիպում: Այդպիսի բացառություններից է XIII դարից ի վեր խորենացուն վերագրվող ծննդյան շարքի հետևյալ հանրաճանաչ հատվածը, որը նույն շարքի մնացած երգերից առանձնանում է յուրօրինակ «շնոր-

հալիական» չորրորդ վանկի վրա շեշտը կրող յոթ վանկանի երկրորդ կիսատողերով, որը ինքնին հիմք է տալիս ենթադրելու, որ այստեղ գործ ունենք ավելի ուշ շրջանի ընդմիջարկման հետ՝*

* Հոդվածագրի ենթադրությունը ունի զուտ անձնական տեսակետի արժեք: Խմբագրությունը հավանական չի գտնում, որ տաղաչափական վերոգրյալ հատկանիշը բավարար հիմք է նման ենթադրության համար:

- 1) Խորհուրդ մեծ և սքանչելի / որ յայսմ առո՛ւր յայտնեցա՛ն. (7+7)
 հովիւքն երգեն ընդ հրեշտա՛կս / տան աւետի՛ս աշխարհի՛. (7+7)
- 2) Ծընաւ նոր արքա՛յ / ի Բեթղեհէ՛մ քաղաքի՛. (5+7)
 որդիք մարդկան օրինեցէ՛ք / զի վասըն մե՛ր մարմնացա՛ն. (7+7)
- 3) Անբաւելին երկնի և երկրի՛ / ի խանձարո՛րքս պատեցա՛ն. (9+7)
 ոչ մեկնելով ի հօրէ՛ / ի սուրբ այրի՛ն բազմեցա՛ն. (7+7)

Քանի որ խոսք գնաց շեշտական տաղաչափության մասին, ասենք, որ ամբողջ կանոնական Շարականոցում կա միայն մի երգ՝ գրված պոետ շեշտական տաղաչափությամբ, առանց կիսատողերի վանկային ծավալը հաշվի առնելու։ Դա Կոմիտաս Աղցեցու (VII դ.) «Հոփախմանց կանոնի հանրաճանաչ «Ան-

ձինք» հատվածն է։ Այդ շարականի յուրաքանչյուր կիսատողը, վանկերի ընդհանուր քանակից անկախ, պարունակում է երկու ուժեղ մաս, որոնցից մեկը, բնականաբար, համընկնում է կիսատողի վերջին վանկի հետ, իսկ մյուսի դիրքին հատուկ է նշանակալից փոփոխականություն՝

- 1) Անձի՛նք նըրբիեա՛ / լըք սիրո՛յն Քրիստոսի՛. V—VV—/VV—VV—
 երկնաւո՛ր նահատա՛կք / և կուսա՛նք իմաստո՛ւնք VV—VV—/VV—VV—
 ի պարծա՛նըս ձե՛ր / բարձրացեա՛լ տօնէ՛. VV—V—/VV—V—
 մա՛յր Սիօ՛ն / ղըստերօ՛քն իւրո՛վք։ —V—/VV—V—
- 2) Բարբա՛ոք երկնաւո՛ / ըրք լըցի՛ն զերկի՛ր. V—VV—/VV—V—
 քանկի՛ հոր անուշի՛ց / բուրեցա՛յք ի Քրիստո՛ւ. V—VVV—/VV—VV—
 ողջակէ՛պք բանաւո՛րք / և զո՛հք փըրկութեա՛ն. VV—VV—/V—VV—
 և որո՛շք անարա՛տք / ընծայեա՛լք աստուծո՛յ։ VV—VV—/VV—VV—

Հայտնի է, որ «Անձինք»-ը, ի տարբերություն Շարականցի այլ երգերի, հորինված է բյուզանդական կոնդակ ժանրի օրենքներով¹⁴։ Կարելի է ենթադրել, որ կոնդակի ժանրային հատկանիշների պատվաստումը հայկական հողի վրա առաջ է բերել վաղ բյուզանդական տաղաչափության որոշ առանձնահատկությունների ստեղծագործական յուրացում (հայտնի է, որ վաղ բյուզանդական բանաստեղծական արվեստում շեշտաչին սկզբունքները լայն կիրառություն ունեին)։ VII դարից հետո կոնդակի ժանրի աստիճանական մահացումը¹⁵ հանգեցրել է նաև շեշտական տաղաչափական արվեստի մոռացմանը. Կոմիտաս Աղցեցու հիշյալ շարականը տաղաչափության առումով հետագայի հոգևոր երգարվեստի վրա ոչ մի ազդեցություն չի թողել, և շեշտական սկզբունքները XII—XIII դարերում վերականգնվել են միանգամայն այլ հիմքի վրա։

Վերադառնալով XII—XIII դարերի հայկական հիմններգության վանկական և վանկա-

շեշտական կառուցվածքներին, քննարկենք այն ձևերը, որոնք վերը նկարագրված ձևերի համեմատ գտնվում են զարգացման ավելի բարձր աստիճանի վրա և բնորոշվում են ոչ միայն երկրորդ, այլև առաջին կիսատողերի հաստատուն վանկային ծավալով։ Բոլոր այս ձևերի մշակման և զարգացման գործում որոշիչ դեր է պատկանում Հնորհայուն։ Այս հեղինակի ոճին հատուկ կառուցվածքներից մեկը երկու հավասար յոթվանկանի հատվածների բաժանված ոտանավորն է, որի յուրաքանչյուր յոթ վանկանի կիսատողում չորրորդ և յոթերորդ վանկերը պարտադիր կերպով շեշտված են։ Այսպիսի չափը անմիջական ժառանգական կապի մեջ է գտնվում վերը նկարագրված երկրորդ կիսատողերի պարտադիր յոթվանկանի ծավալ և կայուն ուժեղ չորրորդ վանկ ենթադրող պատկերի հետ, միայն թե այստեղ անկանոն առաջին կիսատողերի փոխարեն ներկայացված են նույնատիպ յոթ վանկանի կառուցվածքներ։ Վանկական, իսկ սրանց հետ նաև շեշտական տաղաչափության տարրերը, այսպիսով, դուրս են գալիս ավանդաբար ավելի բարձր կազմակերպված երկրորդ կիսատողերի սահմաններից և ընդգրկում են ամբողջ ոտանավորը. շեշտական տաղաչափության տարրերը այս զարգացման ընթացքի մեջ անխափանորեն կապված են փոսկական սկզբունքների հետ և այդ իսկ պատճառով

¹⁴ Шу' < Սիրույան, Շարականախոսություն. Լոյս, 1905, № 42, էջ 1003. Н. К. Тагмизян, Теория музыки в древней Армении.—Ереван, 1977, с. 51.

¹⁵ Տե՛ս С. С. Аверинцев. Поэтика ранневизантийской литературы.—Москва, 1977, с. 102—104.

պարպորոշ կերպով տարբերվում են Կոմի-
տաս Աղցեցու պուտ շեշտական տաղաչա-
փությունից: Երկու պարտադիր ուժեղ վան-
կերի առկայությունը չի հակասում այն բա-
նին, որ կիսատողերի մնացած հինգ վան-
կերի վրա շեշտերն անկանոն են հայտնը-

վում: Այս հաստատված փանկական և դեռևս
մինչև վերջ չհաստատված շեշտական տա-
ղաչափության լավ օրինակներից է Պենտե-
կոստեի յոթերորդ օրվա կանոնի հետևյալ
հատվածը՝

- 1) Ի հարաշա՛րժ աղբերե՛ն / ա՛նհատահո՛ւնդ վըտա՛կ.
V V V — V V — / V V V — V V —
կենդանարա՛ր սուրբ հոգի՛ / օրհնեալ ես լո՛յս ճըշմարի՛տ:
V V V — V — / V — V — V V —
- 2) Այսօր ի սո՛ւրբ վերնատո՛ւնն / եկեալ Աստուա՛ծ ճըշմարի՛տ.
V — V — V V — / V — V — V V —
հրաշապարդեա՛ց վառաքեա՛լսն / ի լոյս փառա՛ց քոց հոգի՛:
V V V — V V — / V — V — — V —
- 3) Հըրճուողակա՛ն խընդութեա՛մբ / աշակերտա՛ցըն լըցեա՛լ.
V V V — V V — / V V V — V V —
փառատրելո՛ւլ երգեի՛ն / օրհնեալ ես լո՛յս գերապա՛նց:
V V V — V V — / V — V — V V —

Ներսես Շնորհալու շարականների համե-
մատ, իր հետևորդ Հակոբ Կլայեցու (XIII դ.)
Աստվածածնի ծննդյան կանոնի հետևյալ
երգը շեշտական օրինաչափությունների

պահպանման առումով մի քաղ դեպի ետ է.
այստեղ յոթ վանկանի կիսատողերում շեշտ-
ված է ոչ միայն չորրորդ, այլև երրորդ վան-
կը՝

- 1) Այսօր ցընծա՛ն երկնադի՛նքն / և պարառեա՛լ ի բարձ՛ունս.
V — V — V V — / V V V — V V —
երգեն վե՛րգըս հոգևո՛րս / յաւուր ծնընդեա՛ն սըրբուհու՛յն:
V — — V V V — / V — V — V V —
- 2) Այսօր վերի՛նըն Սիօ՛ւն / գոչե վե՛րգըս սրովբեի՛ց.
V — V — V V — / V — — V V V —
վերեքսըրբեա՛նն ասելո՛ւլ / յաւուր ծնընդեա՛ն սըրբուհու՛յն:
V V V — V V — / V — V — V V —

Շնորհալու և նրա հետևորդների մոտ
հանդիպում ենք յոթ և ութ վանկանի կի-
սատողերի հաջորդման վրա հիմնված չա-
փերի, ընդ որում և՛ յոթ, և՛ ութ վանկանի

կիսատողերում չորրորդ վանկը սովորաբար
շեշտված է լինում: 8+7 չափի օրինակ
(Պենտեկոստեի չորրորդ օրվա կանոնից)՝

- 1) Աղբիւր կենա՛ց բաշխող շնորհա՛ց / հոգիդ իջեա՛լ ի բարձանց.
V — V — V — V — = / V — V — V V —
պանապակա՛ն պարգևըս քո՛ / բաժանեցե՛ր յառաքեա՛լսն:
V V V — V — V — / V V V — V V —
- 2) Որ ի վերա՛յ ջուրցըն գոլո՛ւլ / ստեղծանեի՛ր պարարա՛ծս.
V V V — — V V — / V V V — V V —
իջեալ ի ջո՛ւրս աւապանի՛ն / ծնանիս որդի՛ս Աստուծո՛յ:
V — V — V V V — / V — V — V V —
- 3) Որ վարդարեա՛լ նորոգես մի՛շտ / ըվնոր քո՛ վեկեղեցի՛.
V V V — V V — — / V — — V V V —
պէսպէս շնորհա՛ց քոց պարգևօ՛ք / փալլին մանկունըք սորա՛:
— — V — — V V — / V — V — V V —

7+8 չափի օրինակ, առանձին տողերում աննշան շեղումներով (Աղուհացից չորրորդ կիրակիի կանոնից)¹⁶

1) Անտանելուն տաղաւ'ր / բարձող էի'ցըս բարձողի'ն.

VVV—VV— / V—V / VVV—

որ ծընա'ր վԱստուած մարմնով / վանմարմնաբա'ր ծընունդըն Հօ'ր.

VV—V—V— / VVV—V—

բարեխօսեա'՞վասըն մե'ր / աստուածածի'ն Մարիա'մ:

VVV——V— / VVV—VV—

2) Որ տիրակա'նս առ ի քէ'ն / կարգեալ տընտե'ս բնութեան մերո'յ.

VVV—VV— / V—V—V—V—

խմաստութեա'մբ ըզպարտի'ս / եթող քոյո'ց պարտապանա'ց.

VVV—VV— / V—V—VVV—

թող և ըզմե'ր ըզանցա'նս / ողորմութեա'մբըդ քո Քրիստո'ն:

—VV—VV— / VVV—V—V—

Այսպիսով, XII—XIII դարերի շարականների տաղաչափությանը հայտնի են հետևյալ կայուն վանկական կառուցվածքներ.

ա) հնգավանկ հատվածներ՝ միակ պարտադիր շեշտված հինգերորդ վանկով.

բ) յոթ վանկանի հատվածներ, որտեղ յոթերորդ պարտադիր շեշտված վանկի կողքին ուրվագծվում է լրացուցիչ ուժեղ վանկ՝ չորրորդը (սրա շնորհիվ ոտանավորի մեջ են մտցվում շեշտական տաղաչափության սկզբնական տարրերը),

գ) ութ վանկանի հատվածներ՝ պարտադիր շեշտված չորրորդ և ութերորդ վանկերով: Վերջիններս, ինչպես տեսանք, հաճախ օգտագործվում են 7+8 և 8+7 չափերի կազմում, սակայն դրանք կարող են ծառա-

լել նաև ամբողջ երգեր կառուցելու հենք: Յուրաքանչյուր չորրորդ վանկից հետո պարտադիր դադար ենթադրող այսպիսի կառուցվածքները հայկական հիմներգության մեջ են մտցվել Ներսես Շնորհալու կողմից, որոշ տարածում ստանալով նրա հետևորդներ Ներսես Լամբրոնացու, Հակոբ Կայեցու և ուրիշների մոտ: Շեշտերի բաշխումը այդպիսի «քառակուսի», դադարների միջոցով երկու հավասար մասերի բաժանված ութվանկանի կիսատողերում կարող է լինել անկանոն, ինչպես, օրինակ Շնորհալու Պենտեկոստի երկրորդ օրվա կանոնի հետևյալ հատվածում, որտեղ լամբերի կողքին առկա են քորեյներ՝

Նոյն և նըմա'ն / հօր և որդւո'յ // հոգիդ անե'ղ / և համագո'յ.

—VV— / —VV— / ~~VVV~~V—V— / VVV—

բըղխումըն հօ'ր / անքըննաբա'ր // առող յորդւո'յ / անճառաբա'ր.

V—V— / VVV— / V—V— / VVV—

ի վերնատո'ւնն / այսօր իջե'ր' // Վհոգիդ շնորհա'ց / քոց արբուցե'ր.

VVV— / V—V— / V—V— / —VV—

արբո և մե'զ / ողորմութեամբ' // ի բաժակե'ղ / իմաստութեա'ն:

V—V— / VVV— / VVV— / —VV—

Ավելի հաճախ են հանդիպում, սակայն, ութվանկանի կիսատողեր, որտեղ շեշտերը

¹⁶ Հեշտ է համոզվել, որ «շնորհակալական» 7+8 չափը պարզորոշ կերպով տարբերվում է Մ. Աբեղյանի կողմից նկարագրված «հայրենի կարգից», որի պատկերն մետրական է՝ V—VV—V— / VV—V—VV— տես՝ Մ. Աբեղյան, երկեր, Ե, էջ 226:

համընկնում են միայն չույց վանկերի հետ: Այստեղ մենք առաջին անգամ առնչվում ենք լիակատար վանկա-շեշտական տաղաչափության հետ, վերջինս արմատավորվել է հայ բանաստեղծական արվեստում Շնորհալու բարենորոգչական գործունեության շնորհիվ: Զարգացման բարձր աստիճանի վրա գտնվող այսպիսի տաղաչափության լավ օրինակ է հետևյալ հատվածը

Աղուհացից վեցերորդ կիրակիի կանոնից՝

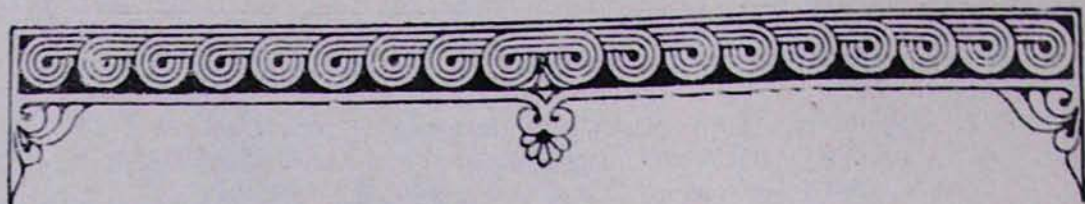
- 1) Որ ըպխորիտ'արդ / քո գալըստեա'նդ // յառաջագո'յն / գուշակեցե'ր.
մարգարեի'ւքն / Իսրայելի' // զորս ընտրեցե'ր / յետ Մովսէսի.
որք խօսեցա'ն / հոգւով սըրբո'վ // բազմապատի'կ / օրինակօ'ք.
տուր մեզ փրկի'չ / ողորմութի'ւն // և ըզմեղա'ց / ըպթողութի'ւն:
- 2) Ի մերձենա'լ / ամաց վերջի'ն // զոր տեսանո'ղ / քըն ծանուցի'ն.
ըզհասանի'լ / մեր փրկողի'դ // առ ի վախճա'ն / ժամանակի'ն.
երևեցա'ր / ի մէջ մարդկա'ն // զգեցեալ ընկե'րպ / ծառայակա'ն.
տուր մեզ փրկի'չ / ողորմութի'ւն // և ըզմեղա'ց / ըպթողութի'ւն:

Ասվածը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ հին հայկական շարականների տաղաչափության հիմքում ընկած ելակետային գծապատկերը ենթադրում է կիսատողերի վերջին վանկերի հետ համընկնող խմբական շեշտերի պարբերական հաջորդում: Այդ գծապատկերի սկզբնական տարբերակում սովորական բառալին շեշտերի և վանկերի քանակը կարգավորված չէր: Հետագայում շարականների տաղաչափության պարզացումն ընթանում էր վանկական և (նվազ չափով) շեշտական տաղաչափության տարրերի դերի աճման ճանապարհով: Ելակետային գծապատկերը, սակայն, չէր կորցրել իր նշանա-

կությունը մինչև XII—XIII դարերը: Նույնիսկ Շնորհալու և նրա հետևորդների մոտ բարձր պարզացած վանկական և վանկա-շեշտական տաղաչափության նմուշներին զուգահեռ հանդիպում են հնագույն ձևերին հետևող ստեղծագործություններ¹⁷:

¹⁷ Հեղինակն իր հաճելի պարտքն է համարում շնորհակալություն հայտնել բաղասիրական գիտությունների թեկնածու Վ. Ներսիսյանին, ինչպես նաև Ա. Մելքոնյանին, որոնք ծանոթացել են ներկա հոդվածի ձեռագրին: Նրանց արժեքավոր դիտողությունների շնորհիվ հոդվածն ստացել է այն տեսքը, որով ներկայացվում է ընթերցողին:

ՄԱՐԿ ՌԻԺԿՈՎ

(Ռուսաստան)

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻՆ

Ապրում եմ ես հեռվում, Ուրալ լեռնաստանում,
Խոհուն Եվրոպայի և Ասիայի ափին
Եվ իմ հեռու-հեռվից Արարատն եմ տեսնում,
Ու տեսնում եմ նրան՝ Սուրբ Մեսրոպին:

Հաճախ անկարող եմ տարածություն ու դար,
Երբ որ սիրտն է ձգտում հասնել ուրիշ սրտի...
Ոչ-հայկական մի ձեռք՝ հայերենով անվարժ
«Մեսրոպ» գծագրում է ձերմակ թղթին...

Նա ճառագեց, երբ դեռ չկար լույսի երիզ,
Նա առաքեց երկրին արև, գիր ու ոգի.
Անցան դարեր, և արդ, ինձ էլ, հեռավորիս,
Լույս է տալիս ջախը Սուրբ Մաշտոցի:

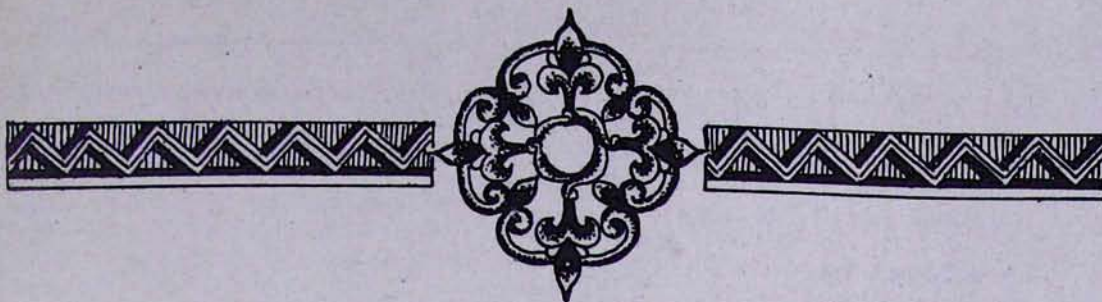
Ժամանակի հողմը փշրեց նավը հայոց,
Պատռեց առագաստը փոթորկանոժ ճամփին,
Կտրատվել է հողը սահմանների սրով,
Սահման չկա, սակայն, Սուրբ Մեսրոպին:

Տողը ամրոց է մի, որ չեն կարող առնել,
Տողը՝ մոխրից անգամ կելնի, կտրուփի.
Մոխիրների միջից հազար անգամ հառնել
Եվ ապրում է գիրը Սուրբ Մեսրոպի:

Նա գրերը ցանեց ճիշտ սերմերի նման,
Բարձրացել է բերքը ու դեռ ծփա պիտի,
Ոչ-հայկական մի սիրտ՝ ոռոս հասարակ
մի մարդ
Օրհներգում է լույսը Սուրբ Մեսրոպի...

Թարգմանությունը՝ Ս. ԿԱՊՈՒՏԻԿՅԱՆԻ

ՀԱՅՐ ՄԻՇԵԼ ՔԵՆԵԼ

(Աստվածաբանության դասախոս)

ԻՆՉՊԵՍ ԿԱՐԴԱԼ ԱՎԵՏԱՐԱՆԸ*

ՍՈՒՐԲ ՄԱՐԿՈՍ

33. ՏԱՍՆԵՐԿՈՒՄԻ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ (Մարկ. 2 7—13)

- 2 7 Նա իր մոտ կանչեց Տասներկուսին և սկսեց ուղարկել նրանց երկու-երկու ու նրանց իշխանություն տվեց պիղծ ոգիների վրա:
- 8 Նրանց պատվիրեց, որ ճանապարհի համար գավազանից բացի այլ բան չը վերցնեն. ո՛չ պարկ, ո՛չ հաց, ո՛չ դրամ գոտիների մեջ,
- 9 այլ հագնեն հողաթափներ. և ասաց նրանց. «Երկու պարեգոտ մի՛ հագեք»:
- 10 Եվ ասում էր նրանց. «Ինչ տուն որ մտնեք, այնտեղ օթևանեցեք, մինչև որ այնտեղից ելնեք:
- 11 Եվ ուր որ ձեզ չեն ընդունի ու ձեզ չեն լսի, երբ որ այնտեղից ելնեք, ձեր ոտքերի փոշին թա՛փ թվեք՝ իբրև վկայություն նրանց համար»:
- 12 Եվ նրանք ելան ու քարոզում էին, որպեսզի մարդիկ ապաշխարեն:
- 13 Եվ բազում դևեր էին հանում, բազում հիվանդների օծում էին յուղով ու նրանց բժշկում:

Հիսուս նշանակեց տասներկու առաքյալներին, «որ իր շուրջը լինեն, և նրանց քարոզելու ուղարկի» (Մարկ. 9 14): Մինչև այստեղ ընթերցողը նրանց գլխավորապես տեսավ Հիսուսի հետ միասին, նրա խնամքի

տակ պատրաստված, նրա կյանքին բաժնեկից: Այժմ թվում է, թե նրանք հասունացել են՝ նվիրվելու համար քարոզության, որը նրանց կոչումի երկրորդ կողմն է և միաժամանակ ամենահիմնականը: «Առաքյալ» նըշանակում է «ուղարկված»:

Հիսուս նրանց մի կարճ ճառ է ուղղում անկապակից ոճով, բայց շատ կենդանի: Այդ ճառը հանդիսանում է կատարյալ քարոզչի մի տեսակ առձեռն գրքույկ, այնպես, ինչպես սուրբ Մարկոսն է հասկանում այն: Հիսուսի այդ ճառը հատկանշվում է բավաբերիվ գծերով.

— Լինել երկու-երկու: Դա թույլ է տալիս օգնել մեկը մյուսին, փոխադարձաբար հսկել միմյանց վրա՝ տրված վկայության որակի կապակցությամբ, պարզել ստեղծված կացությունը և այլն: Գործք Առաքելոց գրքում աշակերտները ճանապարհորդում են միշտ երկուական խմբերով՝ հարուցյալ Հիսուսի Ավետիսը տանելու համար:

— Ունենալ միայն նվազագույն ուղեբեռը: Գավազանն ու հողաթափները այն միակ իրերն են, որ Մարկոսը արտոնում է վերցնել: Այդ իսկ շատ է մի երկրի համար, որտեղ մարդկանց մեծ մասը ման է գալիս ուտաբոբիկ: Դա զգեստավորումն է այն ուղևորների, որոնք երկար ճանապարհ ունեն անցնելու: Դա նաև հրեաների Չատկի ծիսարանում նախատեսված զգեստավորումն է ի հիշատակ այն ճաշի, որ երրայեցիները կերան շտապով, Մովսեսի ժամանակ, Եգիպտոսից հեռաձախ: «Դուք այսպես պիտի ուտեք. գոտիները կապած ձեր մեջքին, կո-

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1986 թվականի № 6 Բ—Զ-ից:

շիկները՝ ձեր ոտքերին, ցուպը՝ ձեր ձեռքին» (Ելից ԺԲ 11): Մեկնել այսպիսի պզեստավորումով՝ նշանակում է ձեռնարկել խոստումներով հարուստ մի ճանապարհորդություն:

— Ունենալ միայն մի օթևան այն քաղաքում, որտեղ պետք է կանգ առնել: Չգրվել բնավ: Նույն ձևով, երբ Հիսուս կանգ է առնում Կափառնալումում, միշտ բնակվում է նույն տեղում, հավանաբար Սիմոն-Պետրոսի տանը: Քարույիչներին ընդունող հյուրընկալը կարող է վճռական դեր խաղալ Ավետարանի տարածման գործում:

— Բնավ չմիաբանել մերժողների հետ: Երբ մի քաղաքի բնակիչների հոգիները բաց չեն ավետարանական պատգամին, այդ քաղաքից մեկնելիս ներբաններիդ կպած փոշին թափ տալը բավականին խոսում է այդպիսի մարդկանց մոտից մարդ ոչինչ չի ուզում տանել. ոչ իսկ ցեխը կամ ավելադրել: Դա նկարագրված է նաև Գործք Առաքելոցի մեջ:

Նման պատմերներով պինված՝ տասներկու առաքյալները մեկնում են առաքելական գործունեության: ձիւտ ինչպես Հիսուսն ու Հովհաննես Սկրտիչը, նրանք քարոզում են ապաշխարություն (Մարկ. Ա 2—8 և Ա 14—15): Սակայն նրանք չեն խոսում Աստուծո թագավորության մասին: Թվում է, թե դա չափազանց նուրբ մի նյութ է, որ Հիսուս վերապահում է իրեն:

Նրանք ի վիճակի են դնել հանելու և բռնաբերումներ կատարելու: Հիսուս նրանց տրվել է անհրաժեշտ իշխանությունը: Ի տարբերություն Աստուծո թագավորության քարոզության, դա Տիրոջը վերապահված մի առանձնաշնորհում չէ: Մեզ՝ 20-րդ դարի ընթերցողներին համար, դներ խանելը կամ նման բռնաբերումներ կատարելը արդյունք է բացառիկ մի կարողության, որից մենք ամբողջապես զուրկ ենք: Բայց Մարկոսի համար դա մաս է կազմում Հիսուսի օգնականներին վստահված պարտականություններին: Հրաշքների աշխարհը շատ ավելի հարապատ է հնադարին, քան մեր ժամանակաշրջանին:

Վերջապես, այն պատգամը, որ Մարկոսը տալիս է Եկեղեցուն առաքելական գործունեության համար աշակերտների մեկնումը նկարագրելիս, կրկնակի է:

Նախ նա տալիս է առաքելական կյանքի մի տեսակ կանոնադրություն, որ մշտապես արժեք է ներկայացնում ետ-Հարության շրջանի քրիստոնյաների համար. տասներկու առաքյալների նյութական միջոցների աղքատությունը մի դաս է բոլոր նրանց համար, ովքեր առաքելական գործունեություն չեն

պատկերացնում առանց տեխնիկական ամենալայն միջոցների օգտագործման:

Այնուհետև նա ցույց է տալիս, որ Հիսուս Ավետարանի պատասխանատվությունը չի վարանում վստահել շատ սովորական մարդկանց: Մեր համեստ կարողությունը կամ մեր համոզմունքների տկարությունը պատճառներ չեն, որ մեզ ետ պահեն առաքյալների լինելուց:

Մարդ քարոզելով է առաջ ընթանում հավատի մեջ:

34. ԱՅԼԱԶԱՆ ԿԱՐԾԻՔՆԵՐ

ՀԻՍՈՒՍԻ ՄԼԱՍԻՆ

(Մարկ. 2 14—16)

2 14 Հերովդես արքան լսեց այս բաները, որովհետև Հիսուսի անունը հայտնի էր դարձել. և նա ասաց. «Հովհաննես Մրկբաժնիչը հարյավ մեռելներից, և դրա համար պարտություններ են գործվում նրա միջոցով»:

15 Ուրիշներ ասում էին, թե՝ Եղիան է. իսկ մյուսները, թե՝ մարգարե է կամ թե՝ մարգարեների նման մեկը:

16 Երբ Հերովդեսը այս լսեց, ասաց. «Հովհաննեսը, որի գլուխը կտրել տվեցի ես, սա նա է. մեռելներից հարյավ»:

Մինչ աշակերտները մեկնում են առաքելական գործունեության, Մարկոսը ընթերցողի ուշադրությունը կենտրոնացնում է այն բանի վրա, թե ինչ են ասում Հիսուսի մասին, որի խոսքը և գործերը վարմանք են պատճառում: Շատերը մտածում են, որ նրա մեջ իրենից գերիվեր ինչ-որ բան է բնակվում. և յուրաքանչյուրն իր մտքում մի կարծիք է հորինում՝ եկնելով այն բանից, ինչ ծանոթ է իրեն:

Ոմանց համար Հիսուս Եղիա մարգարեն է՝ երկիր իջած: Արդարև, աստվածաշնչական ավանդությունը վկայում է, որ հին ժամանակների (շուրջ 850 թ. Քրիստոսից առաջ) այդ խստասիրտ մարդը չի մահացել մյուս մարդկանց նման: Թագավորաց չորրորդ գրքում պատմվում է, որ նա մի կառքի վրա նստած տարվել է երկինք (Դ Թագ. Բ 11): Մարդիկ մտածում էին, որ վերջին դատաստանից առաջ նա պիտի վերադառնար՝ վերջին անգամ հորդորելու մեղավոր մարդկանց, որ ապաշխարեն: Մաղաքիա մարգարեի գիրքը այսպես է վերջանում.

Եվ ահա ուղարկում եմ ես ձեզ
Եղիա մարգարեին,
Քանի դեռ չի եկել
Տիրոջ օրը մեծ և երևելի,

Որ նա դարձնի հոր սիրտը դեպի
իր որդին
Եվ սիրտը մարդու՝ դեպի նմանն
իր.

Գուցե գամ ու հարվածեմ
Երկիրը համայն:
(Մաղաքիա Գ 23—24)

Ուրիշների համար Հիսուս մի հավելյալ
մարգարե է: Իսրայելի ժողովուրդն արդեն
ճանաչել էր մեծ թվով մարգարեներ: Հնգա-
մատյանի վերջին գրքի ժամանակներից մեկ
հասած աստվածաշնչական մի ավանդու-
թյուն պատմում է մի մարգարեի մասին, նը-
ման Մովսեսի, որին Աստված առաքելու
է իր ժողովրդին, և երբայցիները, մյուս մար-
գարեների մեծամասնության ուսմունքը դեն
նետեղուց հետո, վերջապես լսելու են նրան:
Մովսեսը հետևյալն էր ասել Իսրայելի ժո-
ղովրդին.

Քո Տեր Աստվածը քո եղբայրների
միջից

Պիտի հարուցի քեզ համար
Ինձ նման մի մարգարե,
Եվ դուք պիտի լսեք նրան:
(Երկրորդումն Օրինաց ԺԸ 15)

Գալով Հերովդես Անտիպասին, որը Գա-
լիլիայի թագավորն էր Հիսուսի քարոզության
ժամանակաշրջանում, նա բոլոր պատճառ-
ներն ունի մտածելու մի երրորդ լուծման
մասին: Մեղապարտ պզավով իրեն Հովհան-
նես Մկրտչի մահվան համար, որին գլխա-
տել էր տվել (նրա մահապատժի մասին
Մարկոսը կատարմի հենց քիչ հետո), նա վա-
խենում է, որ իր փոքր կարող է վերակենդա-
նացած լինել և նորից ներկայանալ ու հան-
դիմանել իրեն իր մեղքերի համար:

Աստված կարող էր հարություն տալ իր
հավատարիմ ծառաներից մեկին: Այդ դարա-
շրջանի հրեաների մտայնությունն այնպիսին
էր, որ նրանք մեծ մասամբ հավատում էին
հարության հնարավորությանը: Հովհաննես
Մկրտչի համար առաջ քաշված ենթադրու-
թյունը նախապատրաստում է այն, ինչ տեղի
պիտի ունենա այնուհետև Հիսուսի համար:

35. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՄԿՐՏՉԻ ԳԼԽԱՏՈՒՄԸ (Մարկ. 2 17—29)

2 17 Արդարև, ինքը՝ Հերովդեսն էր մարդ
ուղարկել, ձեռքալեղ էր Հովհաննե-
սին, կապել նրան ու բանտարկել՝ իր
եղբոր՝ Փիլիպպոսի կնոջ՝ Հերովդիայի
պատճառով, քանի որ Հերովդեսը նրան
իրեն կին էր դարձրել,

18 և քանի որ Հովհաննեսը Հերովդեսին
ասում էր. «Քո եղբոր կնոջը քեզ կին
առնելը օրինավոր չէ»:

19 Եվ Հերովդիան ռյա էր պահել նրա դեմ
և ուզում էր սպանել տալ նրան, բայց
չէր կարողանում,

20 որովհետև Հերովդեսը վախենում էր
Հովհաննեսից, քանի որ նրան գիտեր
որպես արդար և սուրբ մարդու, և նրան
հովանավորում էր ու նրան անսպով՝
շատ բաներ էր անում և քաղցրությամբ
լսում էր նրան:

21 Սակայն մի հարմար օր եկավ, երբ Հե-
րովդեսը իր ծննդյան տարեդարձի ընթե-
րիքն էր տալիս իր նախարարներին,
Գալիլիայի մեծամեծներին և հազարա-
պետներին:

22 Եվ երբ Հերովդիայի դուստրը, ներս
մտնելով ու պարելով, դուր եկավ Հե-
րովդեսին և սեղանակիցներին, թագա-
վորն ասաց աղջկան. «Ուզի՛ր ինձնից,
ինչ որ կամենում ես, և ես կտամ քեզ»:

23 Եվ երովդեսը նրան շատ անգամ, թե՛ դու
ինձնից ինչ էլ որ ուզես, կտամ քեզ,
մինչև իսկ իմ թագավորության կեսը:

24 Աղջիկը դուրս գնալով իր մորն ասաց՝
ի՛նչ ուզեմ: Եվ սա ասաց՝ Հովհաննես
Մկրտչի գլուխը:

25 Եվ աղջիկը շտապով վերստին մտնելով
թագավորի մոտ՝ ասաց. «Ուզում եմ, որ
հիմա, իսկույն, ինձ տաս սկուտեղի վրա
Հովհաննես Մկրտչի գլուխը»:

26 Եվ թագավորը սաստիկ տրամեց, բայց
իր երդումների և հրավիրյալների պատ-
ճառով չուզեց մերժել նրան:

27 Եվ թագավորը իսկույն դահիճ ուղար-
կեց ու հրամայեց բերել նրա գլուխը: Եվ
սա գնաց գլխատեց նրան բանտում.

28 Նրա գլուխը սկուտեղով բերեց ու տվեց
աղջկան, և աղջիկը տարավ տվեց իր
մորը:

29 Երբ նրա աջակերտները լսեցին, եկան-
վերցրին նրա մարմինը և դրեցին գե-
րեզմանի մեջ:

Տասներկու աջակերտների առաքելության
տևողության ընթացքում, շարունակելով ըզ-
բաղեցնել իր ընթերցողներին, Մարկոսն այ-
ժմ մի վերադարձ է կատարում դեպի ետ:
Նա շարադրում է Հովհաննես Մկրտչի մահ-
վան հանգամանքները: Սա բանտարկվել էր,
երբ Հիսուս դեռ չէր սկսել իր քարոզությու-
նը (Մարկ. Ա 14—15):

Այս կենդանի պատմվածքը մեկնաբանու-
թյուն գրեթե չի պահանջում: Այնուամենայ-
նիվ դժվար է որևէ հստակ բան գտնել այն-
տեղ, որովհետև դա վերաբերում է ընտա-

նեկան մի բարդ պատմության, որի գործող անձանց լավ ծանոթ չենք: Ովքե՞ր են այդ բոլոր մարդիկ:

Որոշելու համար նրանց միջև գոյություն ունեցող ազգակցական կապերը՝ հարկավոր է ետ գնալ ու հասնել մինչև նրանց ընդհանուր նախնին՝ Մեծն Հերովդես արքան, որը մահացել էր Հիսուսի քարույրության ըսկրեյուց ավելի քան երեսուն տարի առաջ և որը բազում պավակներ էր ունեցել տալը տարբեր ամուսնություններից: Այն թագավորը, որը գլխատել տվեց Հովհաննես Մկրտչին, և որին Ղուկաս ավետարանիչը մասնակից է դարձնում Հիսուսի դատավարությանը, իր ամբողջական անունով կոչվում է հերովդես Անտիպաս: Սա Մեծն Հերովդեսի որդիներից մեկն է և իշխել է գլխավորապես Գալիլիայում՝ իր հոր թագավորության հյուսիսային մասում:

Փիլիպպոսը նրա խորթ եղբայրն էր և նրա նման որդին էր Մեծն Հերովդեսի: Նա չիշխեց բնավ և քաղաքական ուշագրավ մի պաշտոն չունեցավ:

Գալով Հերովդիային՝ նա թոռնուհին էր Մեծն Հերովդեսի և դուստրը երկու նախորդների մեկ ուրիշ խորթ եղբոր: Նա ամուսնացավ նախ Փիլիպպոսի՝ իր հորեղբոր հետ, որից ունեցավ մի աղջիկ, այն աղջիկը, որը պարեց խնջություն և որը մենք պատմիչներից գիտենք, թե կոչվում էր Սալոմե: Ապա ձանձրացած անկասկած համբավ չունեցող մի մարդու կինը լինելուց՝ նա հրապուրվեց Գալիլիայի թագավոր և իր տագր Հերովդես Անտիպասով, որը նույնպես իր հորեղբայրն էր: Հովհաննես Մկրտիչը Հերովդես Անտիպասին չէր մեղադրում իր եղբոր աղջկա հետ ունեցած արյունապիղծ հարաբերությունների համար (այդ ընտանիքում մարդ թե կին՝ բոլորը քիչ թե շատ մերձավոր ազգականներ էին), այլ՝ շնության համար. Հերովդես Անտիպասը պոռնկանում էր այն կնոջ հետ, որը պաշտոնապես իր եղբոր կինն էր:

Այն մեղադրանքները, որ Մարկոսի ավետարանում Հովհաննես Մկրտիչն ուղղում է նրան, իրոք վայել են մի մարգարեի. նա ամբաստանում է թագավորին նրա հոռի վարքի համար և դրանով իր վրա հրավիրում նրա սիրուհու ատելությունը, որին սաստիկ տհաճություն է պատճառում մեղադրանքի առարկա դառնալը: Հովհաննես Մկրտչի համարձակ խոսքը մեծամեծների առաջ ներկայացվել է որպես գլխավոր շարժառիթ ներառնականաբար առաջացած անվստահության:

Ի վերջո դրա համար նա պոհ է տալիս իր կյանքը:

36. ԲԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՆՑ ՀՈՎԻԹ (Մարկ. 2 30—34)

- 2 30 Առաքյալները հավաքվեցին Հիսուսի մոտ ու նրան պատմեցին այն ամենը, ինչ որ արել էին և ուսուցանել:
- 31 Եվ Հիսուս նրանց ասաց. «Եկե՛ք դուք առանձին մի ամայի տեղ ու մի քիչ հանգստացե՛ք».
- 32 որովհետև եկող-գնացողները շատ էին, և նրանք հաց ուտելու անգամ ժամանակ չունեին:
- 33 Եվ նավակով գնացին մի ամայի տեղ՝ առանձին:
- 34 Սակայն մարդիկ տեսան նրանց, որ զընտում էին, և շատերը ձանաչեցին ու բոլոր քաղաքներից հետիոտն, խուռներամ այնտեղ վազեցին և մոտեցան նրանց:
- 34 Եվ նա նավակից դուրս ելնելով՝ մեծ բազմություն տեսավ ու գթաց նրանց, որովհետև նման էին ոշխարների, որոնք հովիվ չունեն. և սկսեց նրանց ուսուցանել շատ բաներ:

Առաքյալները վերջապես վերադառնում են Հիսուսի մոտ և զեկուցում նրան իրենց արածի մասին: Ինքը Հիսուս, ըստ իր սովորության, ցանկանում է նրանց ընդունել առանձին, որպեսզի ավելի հաճությամբ խոսի նրանց հետ, և նրանք էլ արժանի հանգիստ վայելեն: Ոչինչ ավելի օրինական է և արդար, քան այն հանգիստը, որ տրվում է իր առաքելությունը կատարած քարույշին: Մարկոսն արդեն բավիցա ցույց է տվել, թե Հիսուս ինչպես է ցանկանում մոտենալ պահեր ունենալ իր աշակերտների հետ:

Սակայն Տեղը ձախողվում է: Ամբոխը, որը խոնավում էր այդ փոքրիկ խմբի շուրջը այն աստիճան, որ հնարավորություն չէր տալիս, որ մարդիկ կարողանան հանգիստ ձաշել, կռահում է, որ Հիսուս և իր առաքյալները ուղում են խույս տալ իրենից: Եվ միջոցներ է ձեռք առնում, որպեսզի նրանցից առաջ հասնի այնտեղ, որտեղ նրանք զընտում են: Երբ Հիսուս և իր աշակերտները իջնում են նավակից, նրանք իրենց գտնում են տհաճ մի անակնկալի առջև՝ տեսնելով այդ ամբողջ բազմությունը, որն սպասում էր իրենց:

Առաջ, նման մի կացության մեջ, Հիսուս ինքնապաշտպանության էր դիմում (Մարկ. 9 7—12): Այս անգամ նա տարբեր կերպ է վարվում. մարդիկ, որոնք կիրմետրեր են կտրել իր ետևից հասնելու համար, վատաբարբառ մեծ շփոթմունքի մեջ են: Եթե նրանք այդ աստիճան ծարավի են մի քարույշ խոսքերին, նշանակում է, որ նրանց կրոնապետները չեն տալիս նրանց այն հոգևոր սը-

նուևողը, որի կարիքն ունեն: Իսրայելն այլևս չունի իսկական հովիվներ: Հենց դա էր հաստատում Եզեկիել մարգարեն մոտ վեց դար առաջ.

Ո՛վ հովիվներ Իսրայելի.

Միթե հովիվներն իրենց անձե՛րն են արածացնում.

Զե՛ որ նրանք արածացնում են ոչխարներ...

Մոլորվեցին ոչխարներն իմ Բոլոր լեռների, բոլոր բարձր բլուրների վրա.

Շրկրի ամբողջ երեսին

Ցրիվ եկան ոչխարներն իմ,

Եվ չկա մեկը, որ փնտրի նրանց,

Եվ չկա մեկը, որ դարձնի նրանց:
(Եզեկիել ԼԴ 2. 6)

Մի կարևոր տեղ բաց է մնացել: Հիսուս գրավում է այդ տեղը: Նա սկսում է խոսել: Դա երկար է տևում: Ավետարանիչը հասկացնում է, որ նրա քարոզները հազեցնում են ունկնդիրների ծարավը:

Հիսուս իրապես այն հովիվն է, որին կարիք ունեն մարդիկ:

37. ՀԱՅԻ ԱՌԱՋԻՆ ԲԱԶՄԱՅՈՒՄԸ

(Մարկ. 2 35—44)

2 35 Երբ շատ ժամեր անցան, աշակերտները, մոտենալով, ասացին. «Մա ամալի տեղ է, քանի դեռ օրը չի վերջացել, արձակի՛ր այս ժողովրդին,

36 որպեսզի գնան ու շրջակայքի ագարակներում և գյուղերում իրենց համար ուտելիք գնեն, որովհետև այստեղ ուտելու բան չունեն»:

37 Նա պատասխանեց նրանց և ասաց. «Դո՛ւք նրանց ուտելիք տվե՛ք»: Ասացին նրան. «Գնանք-գնենք երկու հարյուր դահեկանի հաց և նրանց տանք ուտելու»:

38 Նա ասաց նրանց. «Քանի՞ նկանակ ունեք. գնացե՛ք-տեսե՛ք»: Երբ իմացան, նրան ասացին. «Հինգ նկանակ և երկու ձուկ»:

39 Եվ նա հրամայեց նրանց խումբ-խումբ նստել դալար խոտի վրա:

40 Եվ նրանք դաս-դաս նստեցին, տեղ-տեղ՝ հարյուր, տեղ-տեղ՝ հիսուն:

41 Եվ նա վերցնելով հինգ նկանակը և երկու ձկները՝ նայեց դեպի երկինք, օրհնեց, մանրեց նկանակները և տվեց աշակերտներին, որպեսզի դնեն նրանց առաջ: Եվ երկու ձկներն էլ բաժանեց բոլորին:

42 Բոլորը կերան և հագեցան

43 և տասներկու սակառ լիքը կտորտանքները վերցրին, ինչպես նաև՝ ձկներից:

44 Եվ նրանք, որ կերան, մոտ հինգ հազար հոգի էին:

Ավետարանում հացի բազմացման դեպքերը (սա առաջինն է) արմատավորվում են մարգարեական գործերին վերաբերող ավանդության մեջ, գործեր, որոնցով Աստված իր քարիկամեցողությունն ու վեհանձնությունն է արտահայտում մարդկանց նկատմամբ: Հին Կտարականը հիշատակում է համանման մի դեպք, որը կատարվել է Եդիսե մարգարեի կողմից Քրիստոսից առաջ 9-րդ դարում: Կոչնականները թվով ավելի քիչ էին, իսկ ողջերթի կերակուրը՝ ավելի առատ, սակայն պատմությունը ցույց է տալիս, որ, ինչպես ավետարանում, նրանց առաջ դրված կերակրի քանակը բնականաբար չէր թուլատրում, որ նրանցից յուրաքանչյուրը հագնա: Եդիսեն՝ Աստուծո մարդը, իր սպասավորին հայտնում է Տիրոջ կամքը՝ «Թող ուտեն, և թող ավելանա»: Ահա այդ դեպքը.

Մի մարդ եկավ Բեթսարիսայից և Աստուծո մարդուն բերեց առաջնակարգ ալյուրից պատրաստված հացեր, գարե հացեր և առողջ դալար հասկեր՝ իր տուպրակի մեջ դրած: Սա ասաց. «Տվե՛ք այդ ժողովրդին, և թող ուտեն»:

Նրա սպասավորն ասաց. «Այս ի՞նչ է, որ դնեմ հարյուր մարդու առջև»:

Եվ նա ասաց. «Տո՛ւր այդ ժողովրդին, և թող ուտեն. որովհետև այսպես է ասում Տե՛րը՝ թող ուտեն, և թող ավելանա»:

Եվ նա դրեց նրանց խաչ, նրանք կերան և թողին կտորտանքներ, ըստ Տիրոջ խոսքի:

(Դ Թագ. Դ 42—44):

Հիսուսի կատարածը մոտ է սրան. բոլորը կերան հազենալու աստիճան, և դեռ ուտելիք ավելացավ: Այն ձևը, որով պատմվել է այս դեպքը, առանձնակի նշանակություն է տալիս նրան: Եթե իրոք հրաշք կա, սա ավելին է, քան հրաշքը:

Ճաշը, որի հիմնական սնունդը հացն է, շարունակություն է կապում մի ուսուցման: Նախորդ դրվագը և սա ներկայացված են որպես մի պատարագի երկու կարևոր պահերը. խոսքի ծես (Մարկ. 2 30—34), որին հաջորդում է հաղորդության ծեսը: Հացերի օրհնության համար գործածված բառապաշարը (համար 41) շատ մոտ է այն բառապաշարին, որ Մարկոսն օգտագործելու է վերջին ընթրիքի համար, երբ Հիսուս սեղան

է նստելու իր տասներկու աշակերտներին հետ Ավագ հինգշաբթի օրը երեկոյան.

Եվ մինչ դեռ ուտում էին, Հիսուս հաց վերցնելով՝ օրհնեց և կտրեց, տվեց նրանց ու ասաց. «Առե՛ք, այս է իմ մարմինը»:

(Մարկ. ԺԴ 22)

Հացի բազմացման այս դրվագում աշակերտները նույնպես սուրբ հաղորդության մերձեցման ի նպաստ դեր են կատարում: Հիսուս սկզբնաղբյուրն է այն կերակրի, որից օգտվում են ներկա եղող բոլոր անձինք, իսկ աշակերտները միջնորդներն են: Սկզբում նրանք կողմնակից են լինում, որ բազմությունը ետ դառնա, որովհետև չէին պատկերացնում, թե ինչպես կկարողանան կլշտացնել այդքան ժողովրդի (համար 36). ապա նրանց հանձնարարվում է միջնորդել գործնապես, որպեսզի մարդիկ կերակրվեն (համար 37). իսկ դրվագի վերջում իրենք են դնում նրանց առաջ Տիրոջ կողմից ձևափոխված հացերն ու ձկները: Հիսուս նրանց մոտիկից մասնակից է դարձնում իր ձեռնարկած գործին: Եթե նա գլխավոր դերակատարն է հացի բազմացման, և ինչպես և հաղորդության, ապա աշակերտները նրա սպասավորներն են կամ պաշտոնյաները:

Ուրեմն Հիսուս ի հայտ է գալիս որպես մեկը, որ հագեցնում է բազմությունների ծարավը. նյութական սննդի ծարավ, բայց նաև խոսքի ծարավ և, կանխապես, իր մարմնի ծարավ: Նրա կատարած գործը տեղի է ունենում Իսրայելի երկրում, և դրվագում բերված թվերը հաստատում են, որ հացի այս առաջին բազմացման մեջ իրեն ժողովրդի պահանջներն են արտահայտված, որոնց պատասխանում է Հիսուս: Սկզբում աշակերտները իրենց տրամադրության տակ հինգ նկանակ ունեն. հինգը եբրայական Աստվածաշնչի ամենաարքայան մասի՝ Թորայի գրքերի թիվն է: Կերակրվում են նույնպես հինգ հազար հոգի. միևնույն թիվը կրկնվել է դրվագի վերջում: Գալով տասներկու սակառներին, դրանք հիշեցնում են Իսրայելի ցեղերի թիվը՝ Աստվածաշնչի ժողովրդի կազմը (համեմատել այս թվերը հացի երկրորդ բազմացման դրվագի մեջ բերված թվերի հետ. Մարկ. Ը 1—9):

Ավետարանիչը պարզ կերպով ցույց է տալիս, որ Հիսուս նախ եկավ Իսրայելի համար: Տեսնելով, որ իրեն բազմությունները իր ետևից են վազում, նա խորապես հուզվեց (Մարկ. 2 30—34): Հրեա ժողովուրդը այն ժողովուրդն է, որին Աստված հովիվներ ուղեց տալ: Այդպիսիների պակասի պատճառով Աստված նրան տվեց մի նո՛ր հովիվ:

Իսրայելի համար է, որ այդ հովիվը, առաջին անգամ լինելով, կանխանշեց Եկեղեցուն կոտակված հաղորդության խորհուրդը:

38. ՀԻՍՈՒՍ ՔԱՅԼՈՒՄ Է ԾՈՎԻ ՎՐԱՅՈՎ (Մարկ. 2 45—52)

2 45 Իսկույն ևեք Հիսուս շտապեցրեց աշակերտներին, որ նավակ մտնեն և իրենից ավելի առաջ գնան հանդիպակաց կողմը՝ դեպի Բեթսայիդա, մինչև ինքը ժողովրդին արձակեր:

46 Եվ բաժանվելով նրանցից՝ լեռ բարձրացավ աղոթք անելու:

47 Երբ երեկո եղավ, նավակը ծովի մեջ տեղում էր, իսկ ինքը՝ ցամաքի վրա:

48 Եվ տեսավ նրանց, որ հողմակոծ էին լինում թիավարելիս, որովհետև քամին նրանց հակառակ կողմից էր. գիշերվա չորրորդ պահին նա գալիս էր նրանց մոտ, ծովի վրա քայլելով, և ուզում էր նրանցից առաջ անցել-գնալ:

49 Երբ նրանք տեսան, որ քայլում է ծովի վրա, կարծեցին, թե մի ուրվական է, և աղաղակ բարձրացրին.

50 որովհետև ամենքը տեսան նրան և խլոզվեցին: Եվ նա իսկույն խոսեց նրանց հետ ու ասաց. «Քաջալերվեցե՛ք, ե՛ս եմ, մի՛ վախեցե՛ք»:

51 Եվ նա նավակ բարձրացավ նրանց մոտ, և քամին դադարեց: Նրանք առավել ևս ապշել էին իրենց մտքում և սաստիկ զարմանում էին,

52 քանի որ իրենց մտքերը թմրած լինելով՝ չէին հասկացել նաև այն, ինչ վերաբերում էր հացի բազմացմանը:

Բեթսայիդան սահմանամերձ մի քաղաք է հեթանոսների երկրում, Տիբերիական լճի արևելյան ափին, ճիշտ այն տեղում, որտեղ թափվում է Հորդանան գետի վերին մասը: Հրեաներ են բնակվում այնտեղ, բայց քաղաքը գտնվում է անծանոթ երկրամասերի սահմաններին, որտեղ իշխում է անմաքրությունը: Չարմանալու ոչինչ չկա, հետևաբար, որ աշակերտները ցանկություն չեն ունեցել գնալու այնտեղ, և Հիսուս էլ ստիպել է նրանց մեկնել, առավել ևս, որ նա նրանց հրահանգում է գնալ որպես հետախույզներ: Նրանք լավ էին հիշում, թե ինչ էր եղել իրենց նախորդ այցելությունը հեթանոսական երկրում, գերգետացիների մոտ, թե ինչպես իրենցից պահանջել էին, որ մեկնեն այդտեղից, ուստի և հայտնապես չէին ուզում վերանորոգել այդ դառն փորձառությունը (Մարկ. Ե 1—20):

Սակայն ծովի վրա քայլելու այս դեպքը

բաց է անում ավետարանի մի հատված, ուր Հիսուս հաճախ է լինելու հեթանոսների երկրում: Հացի բազմացման դեպքով մի ուրիշ բարձունք նվաճվեց հրեա բազմությունների հետ Հիսուսի ունեցած բարաբերություններում: Հիսուս նրանց տվեց առավելագույնը: Չհաջված նրա մի քանի այցելությունները Գալիլիա, նա այժմ ավելի հաճախ որոշ ժամանակով լինելու է Տիբերիական լճի արևելյան կամ հյուսիսային ափերին, Դեկապոլիսում և Տյուրոսի կամ Սիդոնի կողմերում: Այսպիսով Մարկոսը հայտնում է Ավետարանի քարոզության հետագա տարածումը բազում ազգերի մեջ և միաժամանակ գծում է մի շրջնակ, որտեղ Հիսուս, գալիլիացիների մոլեռանդ բազմություններից հեռու, հեշտությամբ պիտի կարողանա առանձին լինել իր աշակերտների հետ՝ ամբողջացնելու համար նրանց դաստիարակության գործը:

Ծովի վրա քայլելու դրվագը շատ կողմերով հիշեցնում է փոթորկի խաղաղեցումը (Մարկ. Դ 35—41): Աշակերտները դժվար դրության մեջ են ջրի վրա, որը, ինչպես տեսանք, թշնամական մի տարր է, որտեղ չարի կորությունները ավելի կամ պակաս միջոտ ներկա են լինում: Քամին փչում է հակառակ կողմից, նավակը հողմածեծ է լինում ծովի մեջտեղում, և դա տևում է մինչև գիշերվա չորրորդ պահը, այսինքն՝ մոտավորապես առավոտյան ժամը երեքը: Հիսուս լեռը բարձրացած՝ աղոթում է: Աշակերտները մենակ են:

Սակայն նրանց դրությունը նվազ վտանգավոր է թվում, քան այն ժամանակ, երբ փոթորկի էին բռնկվել: Նրանք խուճապի չեն մատնվում այնքան ժամանակ, ինչքան դեռ մենակ են: Ըստ գրվածքի, Հիսուս է լինում նրանց վախի պատճառը: Այն ձևով, ինչ ձևով նա երևում է նրանց, ծովի վրա քայլելիս, ավելի թեթև քան ալիքները՝ նրանցից առաջ անցնելու մտադրությամբ, որպեսզի ապահով տեղ հասցնի նրանց, դա Մարկոսի ընթերցողներին հիշեցնում է հարուցյալ Աստվածորդուն, որն առաջնորդում է իր եկեղեցին և այն պահպանում վտանգից: «Նա ձեզնից առաջ գնում է Գալիլիա», պիտի ասեր Ջատկի առավոտյան բաց գերեզմանի մեջ նստած երիտասարդը այն կանանց, որոնք ապշել-մնացել էին՝ այնտեղ չգտնելով Հիսուսի մարմինը. և Հարության հայտնությունը նրանց մենակ պիտի թողներ իրենց վախի հետ (Մարկ. ԺԶ 1—8):

Ծովի վրա քայլելու տեսարանում Հիսուս մտադրվում է աշակերտների առջևից ընթանալ, որպեսզի օգնի նրանց՝ հասնելու Բեթսայիդայի շրջանը: Բայց նրա ներկա-

յությունը այդ անսովոր ձևի տակ՝ նրանց ավելի է սարսափեցնում, քան նրա բացակայությունը: Մարդիկ միշտ երկյուղով ու դողալով են ընդունում այնպիսի ցնցիչ մի պատգամ, ինչպիսին հարության պատգամն է. և ծովի վրա Հիսուսի քայլելը ուրիշ բան չէ, եթե ոչ մի տեսակ դրա նախապատկերումը:

Վերջապես, աշակերտների վախի առջև, Հիսուս փոխում է իր ծրագիրը: Նա նավակ է բարձրանում նրանց մոտ. քամին հանդարտվում է. հորիզոնը պայծառանում է ու դառնում ավելի վստահեցնող: Փոխանակ Բեթսայիդա գնալու, ինչ որ նախապես Հիսուսի մտադրությունն էր եղել, նավակը վերադառնում է Տիբերիական լճի հրեական ափը և ցամաք է դուրս գալիս Գեննեսարեթում՝ Կափառնայումի հարավում (տե՛ս հաջորդ հատվածը՝ Մարկ. Զ 53—56):

Հայտնապես աշակերտները դեռ պատրաստ չեն մնալու հեթանոսական երկրում, եթե Հիսուս ֆիզիկապես իրենց հետ չէ: Ավետարանիչը բավականին խիստ բառերով է նկարագրում նրանց ներքին տրամադրությունը. «Նրանց միտքը թմրել էր» (համար 52): Դա նույն տիպի թմրություն է, որի մասին խոսում էր Մարկոսը Հիսուսին դավող փարիսեցիների առնչությամբ: Եվ աշակերտները, ասում է գրվածքը, «չէին հասկացել նաև այն, ինչ վերաբերում էր հացի բազմացմանը» (համար 52):

Մարկոսը լայնորեն պարզացնելու է աշակերտների անհասկացողության այս թեման, որի մեկնակետը եղավ հացի առաջին բազմացումը: Ի՞նչ կար հասկանալու այդտեղ. որ Բարի լուրի քարոզությունը կատարված էր, և որ այժմ համարձակությամբ պետք էր ձեռնամու՛խ լինել հեթանոսների մեջ ավետարանը քարոզելու գործին. որ Հիսուս միշտ այդտեղ էր, որպեսզի մարդկանց կարիքները հոգար, որ Հիսուս իր հույսը դրել էր իր աշակերտների վրա, որպեսզի նրանք իր օգնականները լինեն:

Գուցե մի քիչ այս բոլորը միաժամանակ: Մարկոսը հստակ չի ասում այդ: Նրա ավետարանի ընթերցողները, այսպիսով, կարող են աշակերտների անձի մեջ կատարելապես ճանաչել իրենք իրենց: Մեր բոլորի մտքերը մթազնած են: Մենք ապրում ենք հաղորդության խորհուրդներ, որ վատ ենք ընկալում: Մենք լավ չենք գիտակցում, որ Հիսուս իր հույսը դրել է մեզ վրա: Մենք վախենում ենք՝ հենց որ հարցը վերաբերում է մի նոր հանգրվան անցնելուն:

Եվ սակայն հարուցյալ Հիսուս մեր առջևից է գնում՝ քայլելով անհաստատ ջրերի վրա, ուր մենք վախենում ենք ընկղմվել:

39. ԲԱԶՈՒՄ ՓՐԿՎԱԾ ՀԻՎԱՆԴՆԵՐ

(Մարկ. 2 53—56)

- 2 53 Երբ դիմացի կողմն անցան, Գեննե-սարեթի ցամաքը ելան:
- 54 Եվ երբ նավակից դուրս ելան, տեղի մարդիկ իսկույն նեթ ճանաչեցին նրան:
- 55 Եվ ամբողջ զավառում, այս ու այն կողմ վազելով, սկսեցին մահիճներով հիվանդներ բերել այնտեղ, ուր լսում էին, թե նա գտնվում է:
- 56 Եվ ուր որ մտնում էր՝ գյուղեր, քաղաքներ թե ագարակներ, հրապարակներում դնում էին նախտերով տառապողներին և աղաչում նրան, որ գոնե իր զգեստի քղանցքներին դիպչեն: Եվ նրանք, մի անգամ որ դիպան, բժշկվեցին:

Փոխանակ գնալու մինչև Բեթսայիդա՝ նավարկության համար սկզբնապես նախատեսված սահմանը, նավակը ետ է դառնում դեպի լճի արևմտյան ափը, անկասկած ոչ շատ հեռու այն տեղից, որտեղ տեղի էր ունեցել հացի բազմացումը: Հալիվ նավակը ցամաք դուրս ելած՝ խոռոն բազմությամբ ամեն կողմից գրոհում են մարդիկ, որոնցից հավանաբար շատերն էին օգտվել այն վարմանահրաշ կերակրից, որը բաժանվել էր նախորդ օրը ուշ հետմիջօրեին: Նրանք փոխադրում են իրենց հիվանդներին, որպեսզի սրանք ևս օգտվեն այն պորությունից, որը դուրս է գալիս այդ արտասովոր մարդուց: Եվ այն, ինչ տեղի էր ունեցել նախապես արյունահոսությամբ տառապող կնոջ առնչությամբ, ընդհանուր երևույթ է դառնում (Մարկ. Ե 21—43): Բավական էր դիպչել Հիսուսի զգեստի քղանցքներին, որպեսզի մարդիկ փրկվեին:

Երրորդ և վերջին անգամ է, որ Մարկոսը իր ավետարանում նկարագրում է Հիսուսի վրա վապուղ բազմություններին՝ հավաքաբար բժշկվելու համար: Առաջինը (Մարկ. Ա 32—34) Կափառնալուծում էր, առաջին օրվա երեկոյան, երբ Տերը ցույց էր տվել իր պորությունը: Նա այն ժամանակ ընդառաջել էր խնդրանքներին: Երկրորդ անգամ ծովի ափին էր, կոպտության և թըշնամանքի մթնոլորտում (Մարկ. Գ 7—12), երբ նա, ընդհակառակն, խուլս էր տվել խնդրողների ազահոությունից: Դա այն ժամանակ էր, երբ հարկավոր էր կատարել ընտրություն՝ Հիսուսի հետ կամ Հիսուսի դեմ: Նա պետք է պաշտպանվեր ամեն տեսակ հակառակորդներից: Այդ ժամանակից ի վեր կացությունը բարեփոխվել է. կազմակերպվել է աշակերտների խումբը և հետևում է իր սեփական երթուղուն: Այժմ հրեա

բազմությունները ավելի շուտ ներկայանում են որպես չքավոր, իրենց տառապանքների մեջ թողնված և այդ պատճառով էլ շփոթված ու շմորած մի ժողովուրդ, քան մի ժողովուրդ, որ իսկական վտանգ է ներկայացնում Հիսուսի և նրա առաքելության համար: Ուրեմն, քանի որ նրա մեջ եղող պորությունը կարող էր թեթևացնել նրանց դժբախտությունները, նա ընդառաջում և օգնում է նրանց:

40. ԿՐՈՆԸ Ի ՍՊԱՍ ԿՅԱՆՔԻՆ

(Մարկ. Է 1—13)

- Է 1 Նրա մոտ հավաքվեցին փարիսեցիները ու դավիդներից ոմանք, որոնք եկել էին Երուսաղեմից:
- 2 Նրանք տեսնելով, որ նրա աշակերտներից ոմանք անմաքուր ձեռքերով, այսինքն՝ անվաճ հաց էին ուտում, բամբասեցին,
- 3 որովհետև փարիսեցիները և բոլոր հրեաները, եթե ձեռքները մի լավ չլվանան, հաց չեն ուտում, քանի որ հների ավանդությունը պահում են:
- 4 Նաև՝ դրսից տուն մտնելով՝ եթե նախ չլվացվեն, չեն ուտում: Եվ ուրիշ շատ բաներ էլ կան, որ ավանդաբար պահում են. ինչպես՝ բաժակների, սափորների, պղինձների ու մահիճների լվացումներ:
- 5 Ահա ինչու փարիսեցիները և դավիդները հարց տվեցին նրան. «Ինչո՞ւ քո աշակերտները հների ավանդության համաձայն չեն շարժվում, այլ անմաքուր ձեռքերով են հաց ուտում»:
- 6 Նա պատասխանեց և ասաց նրանց. «Ես այն լավ մարգարեացավ ձեր՝ կեղծավորներիդ մասին ասելով. «Այս ժողովուրդը ինձ շրթներով է մեծարում, բայց նրանց սրտերը ինձնից հեռու են. իկուր են ինձ պաշտում. ուսուցանում են վարդապետություններ, որ մարդկանց պատվիրածներն են»:
- 8 Աստուծո պատվիրանը թողած՝ մարդկանց ավանդությունն էք պահում»:
- 9 Ապա ավելացրեց. «Աստուծո պատվիրանը լավ էք անարգում, որպեսզի ձեր ավանդությունը հաստատեք.
- 10 որովհետև Մովսեսն ասում է. «Պատվի՛ր քո հորն ու մորը. և ով որ չարախոսի իր հոր կամ մոր մասին, մահվամբ թող պատժվի»:
- 11 Իսկ դուք ասում եք. «Եթե մեկը հոր կամ մորն ասի՝ ինչ ինձնից պիտի օգտըվես, Կորբան է, այսինքն՝ Աստծուն տալու ընծա»,
- 12 դրանով իսկ այնս թույլ չեք տալիս, որ

նա իր հոր կամ մոր համար որևէ բան անի.

- 13 և այդպես անարգում եք Աստուծո խոսքը նույն ավանդությամբ, որ դուք փոխանցում եք միմյանց: Եվ սրա նման ուրիշ շատ բաներ եք անում»:

Հրեական օրենքի պահպանման շուրջ այս բանավեճը Հիսուսի և փարիսեցիների միջև շատ նման է այն բանավեճերին, որոնք տեղի ունեցան Կափառնայում Ավետարանի քարոզչության սկզբին (Մարկ. Բ 1-ից մինչև Գ՝ 6): Հիսուս հարձակման է ենթարկվում նրա համար, որ իր խումբը խախտում է այն կրոնական սովորությունները, որոնք կիրառվում էին իր ժամանակաշրջանում: Նրա աշակերտները չունեն այն խստակցությունը, որ կարելի էր սպասել խստակրոն մի շարժումից: Այդ ուղղությամբ նրանց տերը առավել ևս կասկածելի է:

Հակառակի է անշուշտ, որ Մարկոսի ընթերցողները շատ հեռու էին այդ կարգի հարցերից, որոնք գերազանցապես հատուկ էին իսրայելացիներին և որոնք առաջադրվում էին նրանց երկրում: Հռոմի քրիստոնյաները մեծ մասամբ ունեին հեթանոսական ծագում: Նրանք բացարձակապես ծանոթ չէին այդ կանոնների նրբություններին, որոնց եռանդուն պաշտպաններն են փարիսեցիները: Ավետարանիչը ստիպված է բացատրել դրանք իր ունկնդիրների համար: Նըրա բացատրությունները բավականին խառնաշփոթ են:

Ինչո՞ւ Մարկոսը հիշատակում է այստեղ այս խիստ բանավեճը: Անտարակույս նրա համար, որ մենք հասնում ենք նրա ավետարանի այն մասին, երբ Հիսուս իր աշակերտների հետ բազում այցելություններ պիտի տա հեթանոսական երկրում: Մաքրության և անմաքրության հարցերը մեծ դեր են խաղում հրեաների և մյուս ժողովուրդների հարաբերություններում: Ավետարանիչն ուզում է ցույց տալ, որ իսկական անմաքրությունը ծիսական չէ, այլ՝ բարոյական (տե՛ս հաջորդ հատվածը՝ Մարկ. Է 14—23): Փարիսեցիները, որոնք խնամքով ի մի են հավաքել մաքրության կանոնները իրենց օրինագրքում, երկրորդ պլանի վրա են թողել կենսական հարաբերությունները մարդկանց միջև: Այդ տեսակետից նրանք անհավատարիմ են Աստուծո ցանկացած Օրենքին: Նըրանք ավելի լավ չեն վարվում, քան իրենց հայրերը, որոնց մասին Եսային ասում էր Քրիստոսից դեռևս յոթ դար առաջ:

Այս ժողովուրդը... պատվում է ինձ իր շրթներով,

Բայց իր սրտով հեռացել է ինձանից:
(Եսայի ԻԹ 13)

Արդարև, փարիսեցիների ավանդությունները առաջին դարում հետաքրքիր մի խառնուրդ էին կազմում խստակրոնության և ժամանակակից աշխարհին պատշաճեցված բարքերի:

Սուրբ Երկիրը լեցուն էր օտարականներով՝ հոռմեացի վավթիչներով և միջերկրականյան ավազանի բոլոր կողմերից եկած վաճառականներով, որոնցից հարկավոր էր պաշտպանվել՝ պահպանելու համար հրեա ժողովրդի ինքնությունը: Այստեղից էլ առաջ է եկել զանազան լվացումների և մաքրման մի ամբողջ բարդ արարողություն, որպեսզի, տուն վերադառնալուց հետո, հրեաները ցույց տան, թե իրենք պատկանում են ընտրյալ ժողովրդին: Ժողովրդական հրապարակները և քաղաքների շուկաները համարվում էին անմաքրության վայրեր, որովհետև այնտեղ նրանք շփվում էին ամեն տեսակ մարդու հետ:

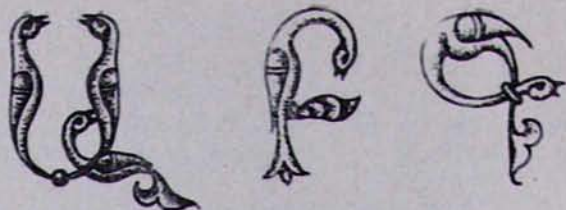
Դրան հակառակ, այն կարևորությունը, որ ստացել էր Երուսաղեմի տաճարը, և այն զոհագործությունները, որ տեղի էին ունենում այնտեղ, նվազեցրել էին հնագույն ժամանակներից եկած բարոյական որոշ պարտավորությունների խստությունը: Մարդիկ փոխանակ իրենց մեծահասակ ծնողների նյութական կարիքները հոգալու, կարող էին տաճարի գանձանակին վերապահել այն դրամը, որով պարտավոր էին օգնել նրանց: Այդ է արամերեն կորբան բառի իմաստը, որ նշանակում է «սրբազան ընծա»:

Բոլոր դարաշրջաններում կրոնական խըմբավորումներին ծանոթ է այդ կարգի շեղումը, որը կայանում է արտաքին, ցուցադրական արարքը արդարության պահանջից նախապատիվ համարելու մեջ: Մեղքերի թողության այդ վաճառքը ունի արմատներ, որոնք գնում են ավելի վաղ, քան 16-րդ դարը: Փախուստը դեպի հոգևորը նույնպես այսօրվա երևույթ չէ:

Հիսուս, հետևաբար, հակապոլում է այդ բոլոր շեղումներին, ինչպես այդ անում է իր քարոզչության սկզբից ի վեր հանուն կյանքի ծառայության: Իմ ծնողների ապրուստը, նըրանց գոյության պահպանումն ավելի կարևոր է, քան տաճարը: Ամեն մարդ իմ եղբայրն է, և ոչ մի պատճառ չկա, որ ես նըրանցից բաժանվեմ մաքրության կանոններով, որոնք մարդկանց պատրոշելու և միմյանցից անջատելու մի ձև են:

Այսպիսով՝ Հիսուս միանում է Արարչի ցանկությանը և նախապատրաստում Ավետարանը աշխարհի բոլոր ժողովուրդներին քարոզելու գործը:

(Շարունակելի)

Յ Ո Ւ Յ Ա Կ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՆՈՐ ՍՏԱՑՎԱԾ ԶԵՌԱԳՐԵՐԻ*

№ 628

ՊԵՏԱՌԹԻՒՆ ԱՇԽԱՐՀԱՐԱՐԻ

ԲՈՎԱՆՊԱՌԻԹՅՈՒՆ

Թերթերը՝ 168:— **Պրակները՝** 6:— **Մեծությունը՝** 20.7×16.7×1.3 սմ.:— **Նյութը՝** դեղնած հասարակ բարակ թուղթ:— **Կազմը՝** հաստ կապույտ թուղթ:— **Պահպանակները՝** սկզբում և վերջում մեկական հաստ կապույտ թուղթ:— **Վիճակը՝** բավարար:— **Գրությունը՝** միասյուն:— **Դատարկ թղթերը՝** 148թ—166թ, 167թ—168թ:— **Տողերը՝** 18:— **Գծումները՝** թուղթի ինքնին գծավոր է:— **Գիրը՝** շեղագիր:— **Զարդագրություն՝** չունի:— **Գրիչը՝** Հայկ սարկավագ Աբրահամյան, հետագայում Հայկազուն արքեպիսկոպոս (1906—1972):— **Ժամանակը՝** 1926—1928 թթ.:— **Վայրը՝** Ս. Երուսաղեմի հայոց վանք:— **Ծանոթագրություն՝** ձեռագիրն անագիլած է Նոր Վեհարանի գրագրարանից 17 նոյեմբերի 1982 թ.:

* Հարուկակված «Էջմիածին» ամսագրի 1964 թվականի № Ռ Ը—Թ-ից, ԺԲ-ից, 1965 թվականի № Ռ Ը—Ժ-ից, 1968 թվականի № Է-ից, 1970 թվականի № Ռ Դ—Ե-ից, Ժ-ից, ԺԲ-ից, 1971 թվականի № Ռ Ե—Ը-ից, ԺԱ—ԺԲ-ից, 1972 թվականի № Ռ Ա—Բ-ից, Դ-ից, 1973 թվականի № Ռ Ա—Գ-ից, Ը-ից, 1974 թվականի № Ռ Գ-ից, Է—Ը-ից, 1975 թվականի № Ռ Ա-ից, Գ-ից, ԺԱ—ԺԲ-ից, 1976 թվականի № Ռ Բ—Ե-ից, Է—Թ-ից, ԺԲ-ից, 1977 թվականի № Ռ Գ—Ժ-ից, 1978 թվականի № Ռ Ա-ից, Դ-ից, 1979 թվականի № Ռ Բ-ից, Դ-ից, Զ—Է-ից, ԺԲ-ից, 1980 թվականի № Ռ Բ—Գ-ից, Ը-ից, Ժ—ԺԲ-ից, 1981 թվականի № Ռ Ա—Դ-ից, Է-ից, Թ—ԺԲ-ից, 1982 թվականի № Ռ Ա-ից, Գ-ից, Ժ—ԺԲ-ից, 1983 թվականի № Ռ Բ—Գ-ից, Է—Ժ-ից, 1984 թվականի № Ռ Բ—Գ-ից, Ե—Զ-ից, ԺԱ—ԺԲ-ից, 1985 թվականի № Ռ Բ—Գ-ից, Է—Ը-ից, ԺԱ—ԺԲ-ից և 1986 թվականի № Ռ Գ—Դ-ից.

Թ. 1ա.— Պատմության աշխարհագրափ մատենագրություն:

Ներածություն:

Թ. 11բ.— Գրաբարի անկումը:

Թ. 15բ.— Հապուկ Բագրատունի:

Թ. 16բ.— Օրինակներ Հապուկ Բագրատունիէ:

Թ. 20ա.— Առակ (հանդուկը)— (այստեղ տրված են 34 հետաքրքիր հանդուկներ, որոնց կողքին գրված է պատմականը—Ն. Մ.):

Թ. 22բ.— Գրիգոր Առաքելցի (1293—1307):

Թ. 34ա.— Կենսագրական Մխիթար Հերացի բժշկին:

Թ. 36ա.— Սմբատ Սպարապետ:

Թ. 49ա.— Սմբատ Սպարապետի (կենսագրական):

Թ. 50ա.— Թուղթ Կոստանդնուպոլսի հայոց վոր գրեաց առ Հեթում թագաւորն ի յԱտուածապատի դղնկէս ի Հայրապետական Աթոռոյս Հռոմկաէս ի Մայրաքաղաքն Սիս

Թ. 58բ.— Պատմության աշխարհագրափ ԺԷ-րդ դար:

Թ. 74ա.— ԺԸ. դարուն սկիզբը:

Թ. 90ա.— Աղօթքներ:

Թ. 91ա.— Դարապատում:

Թ. 108ա.— Նախան Յակոբ պատրիարք:

Թ. 136ա.— Հ. Յովհաննէս Վ. Զօհրապեան:

Թ. 141բ.— Նոր Կտակարան Տեսան Մերոյ Յիսուսի Բրիտանի:

Թ. 167ա.— Յանկ

(Զեռագրում կա անշատ չորս էջանոց մի թուղթ, որ մի շարք բայերի խոնարհման մասին է):

ՀԻՇԱՏԱՎԱՐԱՆՆԵՐ

Թ. 16ա.— 19 հուլ. 1926, Ս. Աթոռ, Երուսղ.:

Թ. 34ա.— Ս. Աթոռ, 8 նոյ. 1926, Երուսաղեմ:

- Թ. 48բ.— 30 նոյեմբեր 1926, Ս. Աթոռ,
Հայկ Սարկ:
Թ. 58ա.— 4 դեկ. 1926 ջբթ երկյ. Ընծայման օրը,
յերեկոյի 8 1/4 անց ժամ:
Հայկ Սարկ, Երուսաղէմ:
Թ. 73բ.— Եջբ. 13 հոկ. 1927, Եղմ.
Հայկ Սրկ. Աբրահամյան:
Թ. 89բ.— Եաբթթ 29 հոկ. 1927, Երուսաղէմ:
Թ. 107բ.— Եջբթ. 3 նոյեմբեր 1927, Երուսաղէմ:
Թ. 128ա.— Եջբ. 12 յունուար 1928:
Թ. 148ա.— Եբթ. 19 մայիս 1928, Երուսաղէմ:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(Կազմի առաջին երեսի վրա գրված է)

7 հոկ. 1926—1928. 19 մայիս
Գ

Պատմութեան Աշխարհաբարի

Հայկ Սարկաւագ

4 դեկտ. 1926:

(Վերջում գտնվող պահպանակի վրա գրված է)
Բ.

Պատմութեան Աշխարհաբարի

Հայկ Սարկաւագ

1926 հոկտ.

(Չնագրում գտնվող չորս էջանոց անջատ

թղթի վրա գրված է)

Բամկօրէնի քննութիւնը

պատրաստեցի Եջբթի

23 յունիսի 1927 ամի

Հայկ Սրկգ:

№ 629

ՃԱՄԲԻ ՆՈԹԵՐ

Թերթերը՝ 46:— Պրակները՝ 1:— Մեծութիւնը՝
20.3×14.3×0.5 սմ.:— Նյութը՝ սպիտակ հասարակ
թուղթ:— Կազմը՝ կապույտ հաստ թուղթ:— Պահ-
պանակներ՝ չկան:— Վիճակը՝ լավ:— Գրութիւնը՝
միասյուն:— Դատարկ թղթերը՝ 1ա—1բ, 27բ—46ա:—
Տողերը՝ 37:— Գծումները՝ թուղթի ինքնին գծավոր
է:— Գիրը՝ շեղագիր:— Զարդագրութիւն՝ չունի:—
Գրիչը՝ Հայկազուն արքեպիսկոպոս Աբրահամյան
(1906—1972):— Ժամանակը՝ 1961 թ.:— Վայրը՝
Հնդկաստան (Դեկի, Կակլաթա և այլ քաղաքներ)
Տաշքենտ ու Բեյրութ):— Ծանոթագրութիւն՝ ձեռա-
գիրն ստացված է Նոր Վեհարանի գրադարանից 17
նոյեմբերի 1982 թ.:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

- Թ. 2ա.— Տաշկենտյան օրագրութիւն կամ
Նօթեր Տաշկենտից:
Թ. 9ա.— Մեկնում Տաշկենտից 16/4/61 թ. կես-
օրվա ժամը 12-ին: Դեկիյում:
Թ. 15ա.— Կակլաթայում:
Թ. 21բ.— ա. Կակլաթա քաղաքը:

Թ. 22ա.— ք. Բնակչութիւն:

Թ. 22բ.— գ. Սովորոթիւներ:

1. Կրոնական:

Թ. 23բ.— 2. Ողորմութիւն:

3. Ամուսնութիւն:

Թ. 25ա.— Բեյրութում:

Թ. 46բ.— Պէյրութի Ս. Էջմիածնի օմանդակող հանձ-
նախումբ (այստեղ տրվում է յոթ ազգայինների ան-
վանացանկը):

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

(Կազմի շապիկի վրա գրված է հետևյալը)

Հայկազուն Արքեպ. Աբրահամյան

Ճամբու Նօթեր

1961 ապրիլի 4—1961 (մայիսի 12):

№ 630

ՏԵՏՐ ԽՈՐՀՐԴԱՎԱՏԱՐՈՒԹԵԱՆՑ

Թերթերը՝ 96:— Պրակները՝ 6, յուրաքանչյուրը
16-ական թերթից:— Մեծութիւնը՝ 17.1×10.5×1.3
սմ.:— Նյութը՝ դեղնած թուղթ:— Կազմը՝ սև թղթով
ծածկված հաստ ստվարաթուղթ:— Պահպանակները՝
սկզբում չկան, մեկական սպիտակ թուղթ:— Վիճա-
կը՝ լավ:— Գրութիւնը՝ միասյուն:— Դատարկ թղթերը՝
1ա—1բ, 36ա, 37ա—56բ, 71բ—72բ, 96բ:— Տողերը՝ 16:
— Գծումները՝ թուղթի ինքնին գծավոր է:— Գիրը՝
շղագիր:— Զարդագրութիւն՝ չունի:— Գրիչը՝ Հայ-
կազուն վարդապետ Աբրահամյան, հետագայում արք-
եպիսկոպոս (1906—1972):— Ժամանակը՝ 1930—
1955 թթ.:— Վայրը՝ Ս. Երուսաղէմի հայոց վանք:—
Ծանոթագրութիւն՝ ձեռագիրն ստացված է Նոր Վե-
հարանի գրադարանից 17 նոյեմբերի 1982 թ.:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

(Սկզբի պահպանակի վրա գրված է)

Ս. Պատարագք էջ 1—111 (սկզբնական համարակա-
լումով)

Ամուսնութիւնք էջ 111—143

Մկրտութիւնք էջ 143—190

Թ. 2ա.— Թիւք Ս. Պատարագաց:

Թ. 57ա.— Ամուսնութիւնք:

Թ. 73ա.— Մկրտութիւնք:

Ս. Տրված է կատարված Ս. Պատարագի օրը, ամ-
սաթիվը, ամիսը և տարին, նաև եկեղեցին, վանքը և
նույնիսկ քաղաքը, եթե Երուսաղէմից դուրս է: 15
հոկտի 1930-ից մինչև 6 մայիսի 1955 թ. կատարել
է 1.082 Ս. Պատարագ, որոնք արձանագրված են
կանոնավոր ճշտությամբ: Չորս պատարագ էլ կատա-
րել է 958—59 թթ. Մոսկվայում և Ս. Էջմիածնում,
տեսնել թ. 36բ:

Բ. Տրված է կատարված 45 հարսանիքների ցու-
ցակը, 23 նոյեմբերի 1930-ից մինչև 9 սեպտեմբերի
1951 թ.: Այստեղ նշված են փեսայի և հարսի անուն-
ները, տարիքն ու ծննդավայրը, երկուսի ծնողների

անունները, բնակավայրը, պատմությունը, հարսանիքի թվականը և ամուսնացողների կուտակությունը:

Գ. Տրված է 142 մկրտվողների ցուցակը: Այս մկրտությունները տեղի են ունեցել 5 հոկտեմբերի 1930 թ. մինչև 7 հուլիսի 1935 թ.: Այստեղ տրված են մկրտվողի անունը, ծննդյան թվականը և վայրը, ծննդողների և կնքահոր անունները, ինչպես նաև մկրտության թվականը:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

(Սկզբի պահպանակի վրա գրված է)

Հայկազուն Վրդպ. Աբրահամյան Վանեցի:

Թ. 2ա.— (Թիվը Ս. Պատարագաց) Մատուցեալ ի ձեռն Տ. Հայկազուն վարդապետի Աբրահամյան Վանեցու:

Թ. 57ա.— (Ամուսնութիւնը) Ձեռամբ Տ. Հայկազուն Վարդապետի:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(Կապի վրա գրված է)

Տնոր հորիցդակատարութեանց (Պտրգ., Մկրտ., Պսակ) Հ. Վ. Ա. ի:

Թ. 73ա.— (Մկրտութիւնը) ի ձեռն Տ. Հայկազուն վարդապետի Աբրահամյան, Վանեցու:

№ 631

ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Թերթերը՝ 580:— Պրակները՝ 48, յուրաքանչյուրը 12 թերթից:— Մեծությունը՝ 26×20.6×7.8 սմ:— Նյութը՝ դիմացկուն սպիտակ թուղթ:— Կապը՝ կապույտ և սրճագույն լիտերիով ծածկված բարակ ստվարաթուղթ:— Պահպանակները՝ սկզբում և վերջում երկուական հաստ սպիտակ թուղթ:— Վիճակը՝ լավ:— Գրությունը՝ միասյուն:— Դատարկ թղթերը՝ 196թ. 574ա—577թ. 580ա—580թ:— Տողերը՝ 32:— Գծումները՝ թուղթի ինքնին գծավոր է:— Գիրը՝ մալեր շղագիր:— Զարդագրություն՝ կան մի շարք կապերով բառեր, այսպես օրինակի համար՝ սկզբի սրահայանակի վրա «Օրագրութիւն», հաջորդ թղթի վերջում «Զանգակ», կան նաև Հնդկաստանի և Ճայրագույն Արևելքի հայոց գերեզմանատներում գտնվող տապա-նաքարերի ճշգրիտ արտագրությունը: Հեղինակը մատյանում գծագրել է իր հանդիպած հնատիպ հայերեն գրքերի շապիկը, ինչպես նաև հայկական եկեղեցիների, հայապատկան հողամասերի և ծերանոցների հատակագծերը, մարդկանց և ծառերի նկարները և այլն:— Գրիչը և Ծաղկողը՝ Հայկազուն արքեպիսկոպոս Աբրահամյան (1906—1972):— Ժամանակը՝ 1964—65 թթ:— Վայրը՝ մեծագույն մասամբ Կալկաթա, ապա նաև զանազան այլ քաղաքներ (Բոմբեյ, Քոթայամ, Մադրաս, Միլնի, Մելբուռն և այլն):— Ծանոթագրություն՝ ձեռագիրն ստացված է Նոր Վեհարանի գրադարանից 17 նոյեմբերի 1982 թ.:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հեղինակը մատյանում գրած է Հնդկաստանի և Ճայրագույն Արևելքի հայոց եկեղեցիների, դպրոցների, միությունների, հանդեսների, տոնական օրերի և բազում այլ առիթների մասին: Նկարագրում է հնդկական հանդեսներ, տոներ, արարողություններ և այլն (օր. հարսանիքը՝ թթ. 154ա—156թ): Նա մատյանում արտագրած է այս ընդարձակ երկրամասի հայկական եկեղեցիների հիշատակարանները, շիրմաքարերի արձանագրությունը, երբեմն տալով նույնիսկ գծագրությունը, եկեղեցիների և հայկական գաղութների և համայնքների պատմությունը: Հեղինակը տալիս է հնդկահայ բազում գործիչների, հոգևորականների և այլոց կենսագրությունը: Այստեղ կան հեղինակի մի շարք գեղեցիկ ոտանավորները: Այս ձեռագիր մատյանը, որ ստեղծված է Հայկազուն Արքեպիսկոպոսի մեծ աշխատասիրության և անհուն կորույսի ու կամքի շնորհիվ, մի տեսակ ընդարձակ հանրագիտարան է Հնդկաստանի, հնդկահայ գաղութի և Ճայրագույն Արևելքի մյուս հայկական կենտրոնների մասին, որտեղից մեծ քանակությամբ արժեքավոր նյութեր կարող են քաղել ապագա պատմաբանները: Բացի այդ, օրագրի ձևով, օրը-օրին մանրամասն կերպով գրված է նրա հանդիպումների, այցելությունների, կատարած պատարագների, խոսած քաղաքների, գրած և ստացած նամակների և հեռագրերի և իր ընդհանուր գործունեության մասին:

Ստորև տրվում է կարևոր գրույթների վերնագրերը.

Թ. 1ա.— Ս. Էջմիածին (27 ապրիլի 1964 թ.):

Թ. 2ա.— Մեկնում Ս. Էջմիածին—Մոսկուա (27 ապրիլի 1964 թ.):

Թ. 3թ.— Մոսկուա (Ապրիլ 27):

Թ. 15ա.— Այցելութիւն ի Զակոթակ:

Թ. 16թ.— Գահիրէ (2 մայիս 1964 թ.):

Թ. 29ա.— Պոմպէ (17 մայիսի 1964 թ.) Հոգև. գաղտնա:

Թ. 30թ.— Քոթայամ (20 մայիսի 1964 թ.):

Թ. 33ա.— Գահակալութիւն Մազապար եկեղեցու Վասիլիոս Ուկէն Ա. Կաթողիկոսի (22 մայիսի 1964 թ.):

Թ. 35ա.— Քոթայամէն նորէն Պոմպէ (25 մայիսի 1964 թ.):

Թ. 36ա.— Կալկաթա (3 յունիսի 1964 թ.):

Թ. 40թ.— Կալկաթայի հայոց «Մարդասիրական Հեմարանի» վերաբացումը (23, 24, 25, 26, 27 յունիսի 1964 թ.):

Թ. 44ա.— Իմ առօրեան Կալկաթայում (3 յունիս—16 յուլիս):

Թ. 50ա.— Գանգէսի տփին:

Թ. 50թ.— Մեկնում Կալկաթայէն—Աստրալիա (16 յուլիսի 1964 թ.):

Թ. 51թ.— Սինկափուր:

Թ. 63թ.— Աստրալիա: Սիանի (18 յուլիս 1964 թ.):

Թ. 68թ.— Աստրալիայի գաղութի կազմակերպութիւնները առ 18 յուլիս 1964, մեր ժամանակն օրը: Ա. Սիտին:

- Թ. 69ա.— Բ. Մելպլերն:
- Թ. 79բ.— «Հայեր Աստրալիոյ մէջ»:
- Թ. 83ա.— Քանաքերրա (12 օգոստոսի 1964 թ.):
- Թ. 85բ.— Մելպլերն (14 օգոստոս 1964 թ.):
- Թ. 91բ.— Մաունթ Քամպիլեռ (1 սեպտեմբերի 1964 թ.):
- Թ. 92բ.— Աղելաիդ (2 սեպտեմբերի 1964 թ.):
- Թ. 96ա.— Աղելաիդէն նորէն Մելպլերն (7 սեպտեմբերի 1964 թ.):
- Թ. 102ա.— Ընդհ. ժողով եկեղեցկն, Խորհրդի ընտրութեան ի Մելպլերն (27 սեպտեմբերի 1964 թ.):
- թ. 118ա.— Կարգադրութիւն Մելպլերնի եկեղեցական Խորհուրդին:
- Թ. 118բ.— Մելպլերնէն նորէն Կանաքերրա (27 հոկտեմբերի 1964 թ.):
- Թ. 122բ.— Կանաքերրաէն նորէն Սիտնի (29 հոկտեմբերի 1964 թ.):
- Թ. 145ա.— Սիտնիէն նորէն Սինկափուր (1 դեկտեմբերի 1964 թ.):
- Թ. 149ա.— Սինկափուրէն նորէն Կալկաթա (5 դեկտեմբերի 1964 թ.):
- Թ. 176ա.— Չինսուրայի օրը (17 յունվարի 1965 թ.):
- Թ. 178բ.— Դեկի (21 յունվարի 1965 թ.):
- Թ. 182բ.— Դեկիէն—Ագրա: Թաջ—Մահալ (23 յունվարի 1965 թ.):
- Թ. 184ա.— Թաջ—Մահալ:
- Թ. 186ա.— Դեկիէն նորէն Պոմպէյ (24 յունվարի 1965 թ.):
- Թ. 188ա.— Պոմպէյէն—Մադրաս (26 յունվարի 1965 թ.):
- Թ. 192բ.— Տապանաքարեր S. Յարութիւն քիյ. Շմաւոնեանի, Շահմիր Սո/Լիթանումեան գերդաստանի:
- Թ. 194ա.— Ցանկ յիշատակելի դէպքերու:
- Թ. 198ա.— Մադրասէն նորէն Կալկաթա (28 յունվարի 1965 թ.):
- Թ. 201ա.— Սէյտապատի ուխտի օրը (31 յունվարի 1965 թ.):
- Թ. 222բ.— Կալկաթայէն նորէն Պոմպէյ, քահանայական ձեռնադրութեան համար (15 փետրվարի 1965 թ.):
- Թ. 224ա.— Քահանայական ձեռնադրութիւն (16 փետրվարի 1965 թ.):
- Թ. 225բ.— Պոմպէյէն նորէն Կալկաթա (17 փետրվարի 1965 թ.):
- Թ. 230բ.— Վարդանանց (25 փետրվարի 1965 թ.):
- Թ. 233ա.— Դպրոցները վերաբացուեցան (1 մարտի 1965 թ.):
- Թ. 240բ.— Հնդկներու «Օլի Հայ» ներկերու տօնը (17 մարտի 1965 թ.):
- Թ. 253բ.— Օր Մարդասիրական ձեռնարանի բացման, 1821 ապ. 2/2 ապրիլի 1965 թ.):
- Թ. 261ա.— Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին և ծերանոցը (Կալկաթա) (3 ապրիլի 1965 թ.):
- Թ. 263ա.— Հնդկներու մայրերու տօն (4 ապրիլի 1965 թ.):
- Թ. 273ա.— Ռ՛վ էր Պուտտան:
- Թ. 276ա.— Թինգրա թաղի Ս. Երրորդութեան եկեղեցին:
- Թ. 280բ.— Չատիկ (18 ապրիլի 1965 թ.):
- Թ. 287բ.— Նահատակաց յուշարձանի բացումը (25 ապրիլի 1965 թ.):
- Թ. 303ա.— Առաջին տարելից մեկնումիս Ս. Էջմիածնէն 27 ապրիլի 1965 թ.):
- թ. 305ա.— A. M. Thomas, Minister of Defence Production մեր մէջ (29 ապրիլի 1965 թ.):
- Թ. 313ա.— Ականատեսիս նկարագրութիւնը (Հ. Անայ):
- Հինդուի մը հրկիպում (թաղում) (7 մայիսի 1965 թ.):
- Թ. 341ա.— Պանիան ծառը:
- թ. 359բ.— A. „Armenian Church Committee“
- Ա. «Հայ եկեղեցոյ խնամակալութիւն» կամ «Վարչութիւն»:
- Թ. 364բ.— Վարչութեան կանոնագիր:
- թ. 366ա.— B. „Armenian College old boys union Calcutta“
- Բ. «Կալկաթայի ձեռնարանի հին սանուց միութիւն»:
- Թ. 368ա.— Գ. «Հայկական մշակութային միութիւն»:
- Թ. 368բ.— Դ. «Կալկաթայի հայ տիկնանց բարեգործական միութիւն»:
- Թ. 370ա.— Ե. «Հայկական ընկերակցութիւն» (միութիւն):
- „The Armenian Association“.
- Թ. 371բ.— Չ. «Հայ մարմնամարզական ակումբ»:
- „Armenian Sports Club“
- Թ. 372բ.— Է. «Հայկական ակումբ»:
- „Armenian Club“.
- Թ. 373բ.— Ը. «Կալկաթայի Հայոց Մարդասիրական ձեռնարան»:
- „Armenian Philanthropic Academy, Calcutta“.
- Թ. 374բ.— Թ. «Դաւիթեան օրիորդաց դպրոց»:
- „Davidian Girl's school“.
- Թ. 376ա.— Ողջոյնի խօսք (գիր) Աստուրպահայութեան:
- Թ. 382ա.— Դպրոցներու վերաբացում:
- Թ. 384ա.— Ցանկ յիշատակելի դէպքերու, Բ. Գիրք:
- Թ. 386ա.— Նավարեթայ Ս. Եկեղեցին ի Կալկաթա (Պատմական ակնարկ):
- Թ. 388ա.— Գիրք Գ., 1965 Յունիս 22 շար.— 31 Դեկտ. 1965:
- Թ. 389ա.— Սի շարք երեւի հնդկահայերու կարճ կենսագրականները: Առանց իրենց ժամանակագրական կարգը պահելու: Կրթական մշակներ:
- Ա. Տ. Յարութիւն աւ. քիյ. Շմաւոնեան:
- Թ. 390բ.— Բ. Մեսրոպ Դաւիթ Թաղիադեանց:
- Թ. 391բ.— Գ. Մեսրոպ Յակովբ Սէթեանց, M. R. A. S., F. R. H. S.
- Թ. 392բ.— Դ. Յարութիւն Գալուստ (ըստ ոմանց՝ Գալուցեան):

- Թ. 393ա.— Ե. Յովհաննես Ավդալ:
 Թ. 393բ.— Չ. Թադեոս Ստեփան:
 Թ. 394ա.— Է. Գեորգ վրդ. Թուրեան, M. A., D. D.
 Թ. 394բ.— Ը. Սիմոն Մխիթեան:
 Թ. 395ա.— Թ. Չեքեղիա Յովհ. Հանանեան:
 Թ. 395բ.— Ժ. Կարիբջան Խաչատուրեան:
 Թ. 396ա.— ԺԱ. Վահան Փոլատեան,
 Թ. 397բ.— Հնդկաստանի առաջին հայ գաղութը.
 Սուրաբ:
 Թ. 402ա.— Հայ գաղութը Դելիիում:
 Թ. 404ա.— Հայ գաղութը Լաիորի մէջ:
 Թ. 405բ.— «Սըր Խաչիկ Փօլ Չատըր», C. M. G.,
 L. L. D., 1846—1926.

Ո՛վ էր Սըր Խաչիկ Փօլ Չատըր:

- Թ. 411ա.— Հայերը Գուալիորի մէջ (Հիսիսային
 Հնդկաստան).

Քօլօնէլ Յակոբ Պետրոսը.

70 տարիներ հրամանատար Սքինդիա
 քանակին:

- Թ. 428ա.— Հետաքրքիր գիտելիքներ մարդկա-
 յին մարմնի մէջ:

- Թ. 440ա.— Հայր Ոսկան արեղայ Գալիաքեանը
 ժամանեց Կալկաթայ:

- Թ. 447բ.— Ամուսնութիւնների մի քանի տարօրի-
 նակ սովորութիւններ Հնդկաստանի գանազան մա-
 սերում:

- Թ. 450ա.— Տարեդարձ անկախութեան Հնդկաս-
 տանի:

- Թ. 452բ.— Մեկնում Հայր Ոսկանի դէպի Աստրա-
 յիա.

Տօն ծննդեան Լօրտ Քրիշնայի:

- Թ. 453բ.— Ժամանակագրութիւն Վանի հերոսա-
 մարտի Ապրիլեան կռիւներու, 3 ապրիլ 1915—6 մա-
 յիս 1915:

- Թ. 465ա.— Ռակայի խաղը և հայերը Կալկաթա-
 յում:

- Թ. 479ա.— Վերլիշում մը: Հրաժեշտի երեկոյ որ-
 բանոցի մեր տունէն:

- Թ. 483բ.— Կալկաթայի փոքրերուն ձրի կաթի
 բաշխման բացման հանդէս:

- Թ. 494ա.— Տէր Արամայիս աւ. քահանան ի
 Կալկաթա:

- Թ. 494բ.— Տ. Արամայիս աւ. քահանայի Ս. Պա-
 տարագը ի Կալկաթա:

- Թ. 499բ.— Կալկաթայի «Մէյտան»ը:

- Թ. 502ա.— Մեկնում Տ. Արամայիս աւ. քահանա-
 յի դէպի Հայաստան:

- Թ. 502բ.— Մեկնում Հնդկաստանի պատգամատ-
 րաց դէպի Հայաստան:

- Թ. 503բ.— Հինդուների պտուղներու տօնը, այս-
 օր և վաղը:

- Թ. 505բ.— Հանդիսութիւնք տասնամեայ զահա-
 կալութեան Ն. Ս. Օ. Տ. Ս. Վազգէն Ա Սրբազնագոյն
 Կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց յեջմիածին և ի Կալ-
 կաթա:

- Թ. 512բ.— Հինդուներու «Լուացարուք Սրբացա-
 րութ»-ի օրը:

- Թ. 522ա.— Հնդկաստանի գիշակեր սև ազդանե-
 րը:

- Թ. 523 բ.— Հնդկաստանի սուրբ կովերը:

- Թ. 524 բ.— Հինդուներու ընտանեկան ներքին
 կեանքը:

- Թ. 534ա.— Օրդ. Բադա Գանգուլիի գրած շարա-
 դրութիւնը «Մեր տօները»:

- Թ. 536ա.— Ընծայում Ս. Ածածնի երկը ամաց ի
 տաճարն:

Ս. Պատարագ ի Թանգրա և 20-յոյ
 տարեդարձ Հայ Մարմնամարզական ակումբի:

- Թ. 541ա.— Այցելութիւն ի Չինաստան և բազար
 Հայ մրմնարկ. ակումբի:

- Թ. 544ա.— Մարդասիրական ձեռնարանի նախկին
 սանուց միութեան 50-ամեակը:

- Թ. 545ա.— Կալկաթայի St. Andrews Church-ի
 150ամեակը:

- Թ. 545բ.— Այսօր սկսանք ձեռնարանի ամսվեր-
 ջի քննութիւնները:

- Թ. 558ա.— Տ. Վազգէն քահանան մեկնեցաւ Պոմ-
 պէյ:

- Թ. 559բ.— Կալկաթայէն նորէն Պոմպէյ (19 սեկ-
 տեմբերի (1965 թ.):

- Թ. 562բ.— Պոմպէյէն Քօթայում:
 Եւրոպացոց Ծնունդ (25 դեկտեմբերի
 1965):

- Թ. 563ա.— Քօթայումի Հոգևոր ձեռնարանի պատ-
 մականը:

- Թ. 565ա.— Հայկական պատարագ (Քօթայումում):

- Թ. 570բ.— Փակման նիստ:

- Թ. 571բ.— Քօթայումէն Քօչին (31 դեկտեմբերի
 1965):

- Թ. 578ա.— Ցանկ յիշատակելի դէպքերու, Գ. Գիրք:

ՈՏԱՆԱՎՈՐՆԵՐ

- Թթ. 146բ—147ա.— Սիտնիէն Սինկափուր (40
 տող):

- Թ. 152ա.— Բանք աղաջանաց (12 տող):

- Թ. 153բ.— օրդ. Աննէթին (7 տող):

- Թ. 215ա.— Բանք յիշողականք (վերստին) (20
 տող):

- Թթ. 221ա—221բ.— Բանք գոհութեան (ի նորոգու-
 մըն բաղնեաց) (12 տող):

- Թ. 338բ.— Բանք երաժշտութեան (16 տող):

- Թթ. 338բ—339ա.— Պատասխան (16 տող):

- Թթ. 358բ—359ա.— Չօն «Air Condition»-ին (20
 տող):

- Թ. 375բ.— «Երա՛կ» (հանգուցեալ քրոջս Զարու-
 հիին) (20 տող):

- Թթ. 377ա—377բ.— Չօն՝ Մակ Արաթունին (24
 տող):

- Թթ. 379բ—380ա.— Չօն՝ (Ուրարակիր) Սամ Ան-
 տին (36 տող):

- Թթ. 469բ—470բ.— Հայ ցեղի հինգ անմահի հո-
 գիներ (65 տող):

1. ... Եկեղեցին ... անմահ հոգին իմ ցեղին:
 2. ... Պատիւ հայու ընտանեկան սրբութեան:
 3. ... Հայու դպրոց. երրորդ հոգին հայութեան:
 4. ... Հայ դպրութեան լոյս փարոսներն իմ ցեղի:
 5. ... Նոր կեանք առաւ երկիր մեր Մայր Հայաստան: Նոր Հայրենիք, նոր ապաւէն Հայութեան):
- Կալկաթա, 7 սեպտ. 1965 (Հայկապոլս Արքեպս. Աբրահամեան):
- Թթ. 500թ.—501ա.— 2օս ի գահակալութեան տասնամեակի
- Տեառն Տեառն Վալզէնի Առաջնոյ Հայրապետին Ամենայն Հայոց (34 տող) ակրոստիկոս
- «Տ. Տ. Վալզէն Առաջին Հայրապետ Ամենայն Հայոց»:

ՋԱՆԱԶԱՆ ԳԾԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- Թ. 173ա.— Համաստեղ (ղիմանկար):
- Թ. 232ա.— (Նախագիծ Եղեռնի հիսնամյակի հուշարձանի):
- Թ. 247ա.— Մեր «Հաստամբ»-ի ծառը իր 10ը կետերով:
- Յօրինեց և գծեց՝ Հայկապոլս Արքեպս. Աբրահամեան
- Կալկաթա, 25 մարտ 1965:
- Թ. 330թ.— (Հիշատակի քարի արձանագրություն):
- Թ. 341ա.— Պանիան՝ Հիստուներու սուրբ ծառը, որ կարող է 200 տարուան մէջ հսկայ անտառ մը դառնալ ինքնաբերաբար:
- Թ. 405ա.— Բեզում Սարգիսեան՝ առաջին հայ կինը, որ կը կարծուի թէ եկած լինի Կալկաթա 1620 թվին:
- Գծեց՝ Հ. անպս. 30—6—65 թ.:
- Թ. 479ա.— Հայաստան: Ծնթ. Մէկ գրիչով՝ երկու Մասիսներ և Արաքս գետ: Կալկաթա: 24—9—65: Հ. անպս.:
- Թ. 514ա.— (Գրչի խաղեր)
- Գրեց՝ Հայկապոլս Արքեպիսկոպոս
- Կալկաթա, 9 նոյեմբերի 1965:
- (Ծառի կոճղերի նկարով գրված է հայերեն այբուբենը):

ՋԱՆԱԶԱՆ ՀԱՏԱԿԱԾԵՐ

- Թ. 204ա.— Լ'էյտապատի Ս. Աստուածածին Եկեղեցին (կառուցված 1758-ին): Լիճը, հողերն ու ծառերը:
- Թ. 243ա.— Չինսուրայի Ս. Յովհաննէս—Մկրտիչ Եկեղեցւոյ ընդհանուր յատակագիծը:
- Թ. 261ա.— Եռայարկ ծերանոց (Կալկաթայի):
- «Սըր Բաշիկ Փօլ Չէյթըր Հօմ»:
- Թ. 276ա.— Ի Կալկաթա Թինգրա թաղի Ս. Երրորդութիւն Եկեղեցին և գերեզմանատուն: Կառուցված 1867-ին:
- Թ. 388ա.— Կալկաթայի Նապարէթայ Ս. Եկեղեցւոյ և իր շրջափակի յատակագիծը (կառուցուած 1707-ին):

Թ. 465ա.— Ռակափի խաղաղարար և 30 խաղողները:

ՉԵՌԱԳԻՐ ԹՂԹԵՐ

(Մատյանում հետագայում կազմած են մի շարք ձեռագիր թղթեր, որոնցից ստորև նշվում են միայն մի քանի կարևորները):

Թ. 196թ.— Սիդնիից Մ. Տեր—Հակոբյանի գրած 1 հոկտեմբերի 1958 թ. երկու էջանոց նամակը, ուղղված Նոր Զուղայի Համայնական խորհրդի ատենապետին և անդամներին, բարի խորհուրդ տալով, որպեսզի Նոր Զուղայի թեմը չանջատվի Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնից և չկապվի Կիլիկիայի Կաթողիկոսության (Աթիլիսա):

Թ. 197թ.— Մեսրոպ Յ. Աթեանցի «Armenians in India» գրքի գլուխները և էջերը:

Թ. 388ա.— Ցանկ Նապարէթայ Ս. Եկեղեցւոյ պաշտօնավարող քահանաներուն 1793—1964: (Այստեղ տրված են 110 հոգևորականների անունները, որոնցից 107 քահանաներ են, իսկ երեքն էլ վարդապետներ):

Թ. 580թ.— Մեր տօները

Հնդկական ազգային քայլերգ (Anthem):

ՄԵՔԵՆԱԳՐՎԱԾ ԹՂԹԵՐ ԵՎ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

(Սկզբում) Տ. Հայկապոլս արքեպս. Աբրահամյանի երկու էջանոց ինքնակենսագրությունը (5—7—1964 թ.):

Թ. 51թ.— Սինկափուրի հայերը, առ 17 Յուլիս 1964 թ. (տրվում է քառասուն հոգու անունը):

Թ. 158ա.— Մեր հպոր սիրտը («Նոր օր», Գշ. Սեպտ. 15, 1964):

Թ. 170ա.— Բարեմաղթութիւններ յաւուրն Ծննդեան, ի ժամ Ջրօրինեաց, յատուկ Հնդկաստանի Եկեղեցեաց 6 յունուար 1965

Կալկաթա

Պատրաստեց

Հայկապոլս Արք. Աբրահամեան

Թ. 177թ.—ա. Սօնա Դիլանջեանին (ոտանավոր 15 տողանոց) վերջում գրված է.

Ինձմէ նուէր այս աղջնակին

Չինսուրայի ուխտի օրին,

Ետնէստի մէջ պարտուողին:

Կալկաթա

Օրինութեամբ

18 Յունվարի 1965 թ.

Հայկապոլս Արքեպս.

Աբրահամեան:

բ. Գաւազանագիրք Մալապարի Ատրական Ուղափառ Եկեղեցւոյ առաջնորդաց և Կաթողիկոսաց 52—1964 Յ. Բ. (Այստեղ տրված է ընդամենը 22 անուն, սկսած Ս. Թովմաս առաքյալից մինչև Մօրան Մար Վասիլիոս Ուկեն Ա., 1964):

Թ. 231թ.— Կոչ Հնդկահայութեան (Եղեռնի 50-ամյակի առթիվ կառուցվելիք հուշարձանի հանգանակության մասին):

Թ. 234թ.— «Մեր նահատակներուն» (Գրված է

եղեռնի 50-ամյակի առթիվ: Բաղկացած է յուրաքանչյուրը երեք տողանոց 27 տներից):

Թ. 268 բ.— Հնդկաստան, Հնդկ ժողովուրդը ու իր մի քանի կրօնական տօնախմբությունները (3 էջ):

Թ. 285բ.— Մեծ եղեռնի Ֆինամանակի տօնախմբությունները Կալկաթայի մէջ, 24 և 25 Ապրիլի 1965 թ. (4 էջ):

Թ. 290ա.— Your Grace Lord Bishop and devout people (շնորհակալության խոսք S. Հայկազուն որդի խոսված Կալկաթայի Անգլիքան եկեղեցում 25 ապրիլի 1965 թ.) (2 էջ):

Թ. 308ա.— «Անբախտ որբուհին» վերնագրով շարադրության կնիքը: (Դասառու հայոց լեզվի՝ Հայկազուն Արքեպ.):

Թ. 388ա.— Էմին Յովսէփ. Էմին, 1726—1609 (3 էջանոց կենսագրությունը գրված Նոր Զուղայեցի Գարեգին քահանա Կիրակոսյանի կողմից):

Թ. 557ա.— Տիկ. Ռ. Բալիկի և Արամ Եղիապարյանի Բոմբեյից գրած 11 դեկտ. 1965 թ. նամակը, ուղղված S. Հայկազուն Արքեպ.:

ԱՆԳԼԵՐԵՆ ՄԵՔԵՆԱԳՐՎԱԾ ԹՂԹԵՐ

Թ. 52ա.— Սինգապուրի հայկական եկեղեցու պատմությունը (2 էջ), 18 օգոստոսի 1960 թ.:

Թ. 564բ.—ա. The Hierarchy of the Orthodox Syrian Church (1 էջ).

բ. Programme: Inaugural meeting (26—12—1965):

գ. Քօթայամի ձեմարանի 150-ամեակի հանդիսութեանց բացման օրուան մեր կարդացած ուղերձը, կարդացում 26—12—1965-ին (4 էջ):

Թ. 566բ.— ա. Մալաբար եկեղեցու Հովվապետ Մար Բանեխու Օգեն Ա-ի բարի գալուստի ուղերձը (1 էջ):

բ. Հայկազուն Արք. Արախամյանի, Կոմիտաս Եպս. Տեր Ստեփանյանի և Գարեգին Եպս. Սարգսյանի միացյալ ուղերձը, ուղղված Մալաբար եկեղեցու Հովվապետին:

Թ. 570ա.— The Ecumenical meeting programme December 30, 1965.

Թ. 571ա.— Յայտագիր փական նիստի, 30—12—1965:

Կորոզական այս մատյանում գտնվող վերոհիշյալ նյութերից բացի կան նաև այլ տեսակի բազմաթիվ վանազան նյութեր, այսպես օրինակի համար Հայրապետական կոնդակի տպագիր պատճեններ, վանական հանդեսների և երեկույթների ծրագրեր և հրավիրատուներ, գունավոր քարտեզներ և լուսանկարներ, հայկական եկեղեցիների և հնդկական հուշարձանների նկարներ, սրբերի և հայ գործիչների լուսանկարներ, Կալկաթայի Մարդասիրական ձեմարանի շենքի նկարները, Կալկաթայի Amrita Bazar Patrika» օրաթերթի 14 հուլիսի 1965 թ. մեկ կտրուկը, որտեղ կա Բատնա Գանգուլիի հնդկուհու նկարը և գրված է նրա մասին անգլերեն: Կտրոնի վրա ձեռագրի հեղինակը գրել է հայերեն հետևյալը—

ը— «Ամբողջ Հնդկաստանի մէջ միակ հնդկուհին, (Դեկոլգի) օրդ. «Բատնա Գանգուլի»-ն, որ հայերեն կը սորուի» (Miss Ratna Ganguli):

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

(Պաշպանակի առաջին թերթի վրա)

Օրագրութիւն (կապգրեթով) Ամենայն Հայոց Հայրապետին, Պատուիրակի Հնդկաստանի և Հեռ. Արևելքի S. Հայկազուն Արքեպս. Արախամյանի Վանեցւոյ:

27 Ապրիլի 1964—31 Դեկ. 1965

Գրեց Հ. Անգ. Ա.

1965, 5 Յունիսի, Կալկաթա:

(Պաշպանակի երկրորդ թերթի վրա)

2անգ (կապգրեթով)

Archbishop Haigazoun Abrahamian

Apostolic Delegate for far Eastern Diocies of His Holiness Vasken Ist. Catholicos of All Armenians in Etchmiadzin, Armenia, U.S.S.R.

(Պաշպանակի երկրորդ թերթի կռնակում)

Կալկաթա, Հայկազուն Արքեպս. Արախամյան:

Թ. 50ա.— 11 Յվր. 1965

Նկարագրեց Հայկազուն Արքեպսկ.:

Թ. 167ա.— 1965, Կալկաթա, Ուրբաթ 1 Յունվարի 1965 թ. ԳԿ, Նոր Տարի:

Թ. 193բ.— Փառք Ամենակալին Աստուծոյ որ կեանս շնորհեաց ինձ օրագրել զամենայն դէպս և պատահմունս յայսմ երկրիւր եօթանասուն և վեց աւուրց:

Նուստոս ծառայ

և պաշտօնեայ Ա. Եկեղեցւոյս Հայաստանեայց

Հայկազուն Արքեպսկս. Արախամյան

Ամենայն Հայոց

Կալկաթա

Հայրապետական Պատուիրակ

հեռաւոր Արևելքի:

ի 27և Յունուարի 1965 ամի:

Թ. 196ա.— Շարունակութիւնը

տես Գիրք Բ. համար 146, էջը 385:

Հայկազուն Արքեպ.:

Թ. 197ա.— Օրագրութիւն

S. Հայկազուն Արքեպս. Արախամյանի

Վանեցւոյ

Ամենայն Հայոց

S. Տ. Վազգէն Ա. Սրբապետին Կողմի.

Հայրապետին. Պատուիրակ

Հեռաւոր Արևելքի

Գիրք Բ.

28 Յունվար 1965—22 Յունիս 1965:

Թ. 304ա.— (Կալկաթա, Երեքշաբթի 27 Ապրիլի 1965 թ.: Առաջին տարեկից մեկնումիս Ա. Էջմիածնէն):

Դպրոցն էինք առաւօտ, պատրաստուեցանք կիսամայ քննութիւններուն: Կը վերադառնամ տուն, և գրի կանոնեմ երկու օրերու օրագրութիւններս: Եւ կը մեքենագրեմ Վեհափառ Հայրապետի Նահատակաց

նուիրում կոնդակը ու մեր հրատարակած գրքյկին հետ կը փակցեն՝ օրագրութեանս էջերում: Ամբողջ օրը այսօր մինչև զիջքընուն ժամը 12, գրասեղանիս առջևն չեմ ելած գրեթէ, ու ինքսինքնիս հանգիստ իսկ չեմ տուած, վասնզի համոզուած եմ որ գրասեղանի աշխատանքս և՛ սուրբ է և՛ քաղցր: «Չեր գրասեղանին կապուեցեք» կըսէր մեր լուսահոգի Մեծ Դաստիարակ-Ուսուցիչը, Երանաշնորհ Բարգէն Կաթողիկոսը: Թող օրհնեալ լինի իր յիշատակը. իրեն կը պարտիմ:

Հ. Անպս.

Թ. 356ա.— Նօթագրեց՝ Հ. Անպս.:

Թ. 383բ.— Գոհութիւն Ամենակային Աստուծոյ որ ինձ կեանք և առողջութիւն շնորհեց աւարտելու «Օրագրութեանս» այս երկրորդ գիրքը՝ 1965 Փետրվար 28-էն 1965 Յունիս 22:

Հայկապոն Արքեպս. Աբրահամեան

Ամենայն Հայոց

Հայրապետական Պատուիրակ

Հնդկաստանի և Հեռավոր արևելքի երկրների Կալկաթա, 22—6—1965:

Թ. 385բ.— Շարունակութիւնը տե՛ս Գիրք Գ: համար 267, էջ 767: Հ. Անպս.:

Թ. 457ա.— (Հայկապոն Արքեպս.):

Թ. 533ա.— Նկարագրեց Հ. Անպս.:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Թ. 10ա.— Մոսկուայի Գիւղատնտեսական ցուցահանդէսը:

Թ. 11ա.— Հայկական տաղաւարը ի Մոսկուա:

Թ. 76ա.— Ճաշկերոյթ ի պատիւ Հայրապետական Պատուիրակին:

Թ. 77ա.— Ծխելը ձգեցի ժամը 2-ին (3 օգոստոսի 1964 թ.):

Թ. 78բ.— Ուրարի տվչութիւն:

Թ. 95ա.— Թաղում՝ Յարութիւն Մատանեանի. 52 տարեկան:

Թ. 105ա.— Տիկ. Քիւրտեան (ի) գլխի փոքր արկածը:

Թ. 109բ.— Մեծն Աղեքսանդրի ֆիլմի ցուցադրութիւնը, թելեֆիմնով:

Թ. 115ա.— Ուրար կրելու իջխանութիւն տուի 1) Գրիգոր Տէր Աւետիսեանին և 2) Հանրի Շահինեանին:

Թ. 134ա.— Ժանտախտի (քօլեռայ) դէմ առաջին ասեղը ընդունեցի այսօր ժամը 10-ին:

Թ. 162բ.— Մալապար եկեղեցւոյ Ծննդեան ճրագայոյց ի Կալկաթա:

Թ. 234բ.— Հայաստանի վարչապետը Պրն. Աստու Քոչինեանը Կալկաթայում (4 մարտի 1965 թ.):

Ծաղկեայ նոր սև փիլոն, ընդհ. ծախք 130 ռուբի:

Թ. 236ա.— Հայաստանի վարչապետը Մարդասիրական ձմեռախումբ:

Թ. 280բ.— Թաղում ձօրձ Աբգարի:

Թ. 325բ.— Հանգիստ Տիկ. Մէրէ Արաթունի (Պողոս Սրկզի. կինը):

Թ. 339ա.— Մեկնում Հայր Գեղամի Մադրաս, Պանկլօր և Պոմպէյ (10 օրով):

Թ. 425ա.— Հանգիստ Միքայէլ Սրկզ. Գասպարեանի:

Թ. 453բ.— «Վասպուրական» պարսկերէն կը նըշանակէ «վեց որդիներու երկիր»:

Թ. 457բ.— «Սևանայ վանքի աւանդութիւնը» (ձէնկիւ-խանի օրով):

Թ. 462բ.— Հոգեհանգիստ եօթներորդ աւուր Հանգ. Սահակ Արքեպս.ի (29 օգոստոսի 1965 թ.):

Թ. 479բ.— Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց վարժարանը մտնելու 42-րդ տարեկիցը: Հ. Անպս. (26 սեպտ. 1965 թ.):

Թ. 488ա.— Կալկաթայի Նապարեթայ Ս. Եկեղեցւոյ «Գրադարանը»:

Թ. 492ա.— ձմեռան (ի) անկարգ 3 տղոց արտաքսման խնդիր և ժողով:

Թ. 494ա.— Տէր Արամայիս Ա. քահանան ի Կալկաթա:

Թ. 538ա.— Արևի մասնակի խաւարում (23 նոյեմբերի 1965 թ.):

№ 632

ՕՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Թերթերը՝ 384:— Պրակները՝ 32, յուրաքանչյուրը 12-ական թերթից:— Մեծութիւնը՝ 26×20.5×4.8 սմ.:— Նյութը՝ դիմացկուն սպիտակ թուղթ:— Կազմը՝ կապույտ և սրճագույն լիտերինով ծածկված բարակ ստվարաթուղթ:— Պահպանակները՝ սկզբում և վերջում մեկական սպիտակ հաստ թուղթ:— Վիճակը՝ լավ:— Գրութիւնը՝ միայն:— Դատարկ թղթերը՝ ինքնին գծավոր է:— Գիրք՝ մանր ջղագիր:— Չարդագրութիւն՝ մատյանի սկզբում թղթի վրա կապգրեով գրված է «Օրագրութիւն» բառը, ինչպէս նախորդ ձեռագրում (№ 631):— Գրիչը և ծաղկողը՝ Հայկապոն արքեպիսկոպոս Աբրահամյան (1906—1972):— Ժամանակը՝ 1966 թ.:— Վայրը՝ Կալկաթա:— Ծանոթագրութիւն՝ ձեռագիրն ստացված է Նոր Վեհարանի գրադարանից 17 Նոյեմբերի 1982 թ.:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ստորև տրվում է կարևոր գլուխների վերնագրերը.

Թ. 1ա.— Քօչինէն—Մադրաս (1 Յունվարի 1966 թ.):

Թ. 2բ.— Մադրասէն նորէն Կալկաթա (2 յունվարի 1966 թ.):

Թ. 15բ.— Կալկաթայէն Ասանսօլ (19 Յունվարի 1966 թ.):

Թ. 21ա.— Ասանսօլէն Դանբադ, Ջհարգա և վերադարձ Ասանսօլ (22 Յունվարի 1966 թ.):

Թ. 22բ.— Ս. Պատարագ անգլիական Ս. Փօլ եկեղեցւում, Ասանսօլ (23 Յունվարի 1966 թ.):

Թ. 23ա.— Ասանսօլէն նորէն Կալկաթա (24 Յունվարի 1966 թ.):

Թ. 23բ.— Հանգուցեալ վարչապետ Շատրիի ա՜նիւնները Հուլիի գետին մէջ (25 յունվարի 1966 թ.):

Թ. 24ա.— Հնդկատունի հանրապետութեան օր (26 Յունվարի 1966 թ.):

Թ. 25բ.— Մարդասիրական ձեռնարակի դաշտահանդէս (28 Յունվարի 1966 թ.):

Թ. 26բ.— «Մէլոդիայի օր» և Կանդիի մահ/ո/ւան տարելից (30 Յունվարի 1966 թ.):

Թ. 30ա.— Մեկնում Կոմիտաս Սրբապան/ի/ դէպի Աւստրալիա (5 փետրվարի 1966 թ.):

Թ. 31ա.— Դաթեան Օրիորդաց դպրոցի օր (7 փետրվարի 1966 թ.):

Թ. 36ա.— Տեսնելդառաջ (14 փետրվարի 1966 թ.):

Թ. 37ա.— Նախատօնակ Վարդանանց, և այր/ո/ւած օդանավը (16 փետրվարի 1966 թ.):

Թ. 37բ.— Տօն սրբոց Վարդանանց, 1036 վկայիցն (17 փետրվարի 1966 թ.):

Թ. 39ա.— Բուն Բարիկենդան ԴԿ (20 փետրվարի 1966 թ.):

Թ. 45ա.— Ման/հ/ Բաբաջանի կտակի մասին (2 Մարտի 1966 թ.):

Թ. 64բ.— Մուտն ի Վիրապ (26 Մարտի 1966 թ.):

Թ. 66ա.— Մայրական սիրտը կռունկի մէջ (30 Մարտի 1966 թ.):

Թ. 70ա.— Ծաղկազարդ (3 Ապրիլի 1966 թ.):

Թ. 73ա.— Ոտնալուայ (7 ապրիլի 1966 թ.):

Թ. 85ա.— Հնդկաստանի հայ գաղութ (20 Ապրիլի 1966 թ.):

Թ. 90բ.— Նախատակաց օր (24 Ապրիլի 1966 թ.):

Թ. 112ա.— Կալկաթայի խառութները (26 Մայիսի 1966 թ.):

Թ. 112բ.— Հնդկների «Փեսաների օրը» (26 Մայիսի 1966 թ.):

Թ. 114բ.— Հնդկաստանի բնակչութեան աճը (30 Մայիսի 1966 թ.):

ԳԾԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Թ. 20ա.— Ամխահանք սը Աանսօլում (գծեց՝ Հայկազուն Արքեպիսկոպոս, 21—1—1966):

Թ. 94ա.— «Հօքի»ի խաղը (գծված է խաղադաշտը և խաղացող երկու խմբերը):

Թ. 98ա.— Ջերմաստիճան (գծված է ջերմաչափը և տրված տանտիգրադ ու ֆարենհայդ աստիճանները) Գծ. Հ. Անայւ., Կալկաթա, 8 Մայիսի 1966:

ՄԵՔԵՆԱԳՐՎԱԾ ԹՂԹԵՐԸ

Թ. 19ա.— Շահ Աբաս Մեծի հրամանագիրը, տըրւած Պարսկահայերի համար:

Թ. 66ա.— (Հայկազուն Սրբապանի տված 29 Մարտի 1966 թ. ողջույնի և օրհնության գիրը Կալկաթայի բնակիչ Կոստանդին Մնացականի Մրկտչյանին, հալերին և անգլերեն լեզուներով):

Թ. 106ա.— (Մեքենագրված թուղթ հետևյալ բո-

վանդակությամբ) ա.— Գերաշնորհ Տ. Հայկազուն Արքեպիս. Արքահամանին:

Սիրոյ, երախտագիտութեան և խորին յարգանքի ջերմ պգացումներով՝ Կալկաթայի Հայոց Մարդասիրական ձեռնարանի և Դաթեան Օրիորդաց Դպրոցի Սաներից ու Սանուհիներից և զոյգ դպրոցների Տեսչից ու Ուսուցչական կազմերից:

Բարի երբ մեր սիրելի Սրբապան Հօր:

Կալկաթա, 21 Մայիս 1966:

բ.— (Այստեղ տրված է մի ուսմանավոր Կոմիտաս վարդապետից)

ԻԲՐ ՁԱՐԴ

Օրէ օր	Նորէն նոր
Ճըրագ առ	Կըրակ տար
Պահէ վառ՝	Անըսպառ՝
Մըտքիդ յար	Սըլտիդ յար
Լուսատու:	Յուսատու:

Կոմիտաս Վարդապետ.

Թ. 192ա.— (Այստեղ կա հինգ էջանոց անգլերեն մի նամակ, գրված Փարիսից 10 հունվարի 1921 թ., ուղղված Հայկազուն վրդ. Արքահամանին և ստորագրված Գալուստ Կուլպենկյանի կողմից, Լոնդոնում հայկական եկեղեցի կառուցելու հարցի մասին):

ՈՏԱՆԱՎՈՐՆԵՐԸ

Թ. 35բ.— (թղթի վրա մեքենագրված) Տաղ Տեսնելդառաջի (42 տող):

Կալկաթա 14ն Փետրվարի 1966 ամի, ի ձեռն:

Հայկազուն Արքեպիսկոպոսի Արքահաման:

Թթ. 43բ.—44ա.— (Ուսմանավոր գրված Ստա Դիլանջյանի կողմից և նվիրված Հայկազուն Սրբապանին)

Գերազնորհ Տէր Հայկազուն

Սրբապան Արքահամանին

Կալկաթա 28 Փետրվարի 1966, Սօնա Դիլանջյան (39 տող, գրված է ակրոստիկոսով, տալով Սրբապանի անունն ու ազգանունը):

Թ. 44բ.— Չօն (19 տող)

Գրեցաւ ի Կալկաթա

ի 1ն Մարտ ամսոյ յամի Տեսն 1966

Հայկազուն Արքեպիսկոպոս Արքահաման Ամն. Հայոց Հայրապ. Պատրկ. Հնդ. և Հնդ.

Արևելքի:

(Գրված է ակրոստիկոսով, տալով Ստա Դիլանջյանի անունն ու ազգանունը):

Թ. 100բ.— Իմ իղձը այս ...

... Չօնէ ուսուցիչն

Հայկազուն Արքեպ. Արքահամանի

(12 տող, ուղղված է իր աշակերտուհի օր. Իվարել Բարխուդարյանին, ակրոստիկոսով):

Թ. 115ա.— «Վարդանին»

(Մարգարեան) ուսմը. Մրդարկն, ձեռնարանի, Ժ դասարանի.

(8 տողանոց ոտանավոր, ակրոստիկոսով, սկզբից և վերջից)

Կաղկաթա, 31—5—1966

Հայկապուն Արքեպս. Աբրահամեան:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

(Մատյանի սկզբում գրված է)

Օրագրություն (կապերերով)

S. Հայկապուն Արքեպիսկոպոսի Աբրահամեան, Վանեցույ

Ամ. Հայոց Հայրապետական Պատուիրակ Հնդկաստանի և Հեռավոր Արևելքի երկիրներում (Սկզբի պահպանակի վրա գրված է)

Գիրք Դ.

Թ. 1ա.— շար/ունակություն/ էջ 1151:

1966:

Թ. 14բ.— Կաղկաթա, Երկուշաբթի, 17 Յունվարի 1966 թ.:

Այսօր կեսօրե վերջ գնացի ակնաբույժ բժիշկ Չավդորին, աչքիս կարիկիս համար բուժուհու:

Թ. 44ա.— Կաղկաթա, Երկուշաբթի 28 Փետրվարի 1966 թ.:

(Գրված է աշակերտուհի Սոնա Դիլանջեանի գրած ոտանավորի ներքևում):

Ընդհանրապես ընդունեցի սոյն ձևը իմ առևտրիս, պահելով հեղինակի գրածի հարապատասխանը: Ինձ համար ձևի շարադրական գեղեցկությունն է և կատարելությունն անկի գեղեցիկ է հոգեկան այն կապը, որ ինքնաբերաբար ստեղծ/ո/ւած է աշակերտի և իր ուսուցչի միջև: Բառերը շարժական են, բայց հոգին, կմայ միշտ ազնիւ և երախտագիտութեամբ լի երկուստեք ալ: Թող Աստուած անփորձ պահէ այս աղջնակը, ի պարծանս իր ծնողքին ու մեր ազգին: Հ. Անպա.:

Թ. 44բ.— Կաղկաթա, Երեքշաբթի 1 Մարտի 1966 թ.:

Ի պատասխան երէկ/ո/ւան Սոնա Դիլանջեանի ինձ ձօնած ոտանավորին, այսօր իմ կողմէ իրեն ձօնեցի սոյն գրաբար ոտանավորը:

Առ հոգևոր մեր Որդի այապատ,

Դիլանջեան Սոնա դուստր հարապատ:

Բանիս մեր նախնեաց, Ոսկոյ

բարբառի,

Տամ ես քո ձօնիդ պայս պատասխանի:

(Տրվում է 20Ն վերնագրված ոտանավորը, 15 տողանոց, գրված ակրոստիկոսով «Սոնա Դիլանջեանին»):

Գրեցաւ ի Կաղկաթա

ի 1 Մարտ ամսոյ յամի Տեառն 1966

Հայկապուն Արքեպս. Աբրահամեան

Ամեն. Հայոց Հայրապ. Պատրկ. Հնդ. և Հեռ. Արևելքի:

Թ. 97բ.— (Հեղինակը գծած է մի ջերմաչափ, որի ներքևում ստորագրած է այսպես)

Գձ. Հ. Անպ.

Կաղկաթա, 8 Մայիսի 1965:

Թ. 100բ.— (Աշակերտուհի Իզաբել Բարխուդարյան-

նին նվիրված մի ոտանավոր է գրել հեղինակը և վերնագրել այսպես. «Իմ իղձը այս...», 12 տողանոց, ակրոստիկոսով: Ներքևում գրված է)

Չօնէ ուսուցիչն

Օրինութեամբ

Հայկապուն Արքեպս. Աբրահամեան

Ամեն. Հայոց Հայր. պատրկ. Հնդկաստանի և

Հեռ. Ար. երկրներին:

Թ. 110ա.— (Հեղինակը 22 մայիսի 1966 թ. դիտել է հնդկական մի կինոժապավեն «Ուր բարեպաշտ կին մը. այնտեղ Աստ/ո/ւած» վերնագրով և այն նկարագրել է թթ. 107ա—110ա: Վերջում գրել է)

Լեզուն Ինկզլերէն: Նկարագրեց

Հայկապուն արքեպս.:

Թ. 115ա.— ձեմարանի Ժ. դասարանի լաւագույն ուսանողը Վարդան Մարգարեանը խնդրեց իր «ինքնագրութեան» տետրակին մէջ իմ կողմէս յիշատակ մը, ու գրեցի հետևեալը:

«Վարդանին»

(8 տողանոց ոտանավոր, գրված ակրոստիկոսով, սողերի սկզբից, ինչպես նաև վերջից):

Օրինութեամբ

Չօնէ ուսուցիչն

Հայկապուն Արքեպս. Աբրահամեան

Կաղկաթա, 31—5—1966:

Թ. 192ա.— Գիրք Ե.:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(Տրվում է մի մասը միայն)

Թ. 5ա.— Ս. Ծնունդ (6 Յունվարի 1966 թ.):

Թ. 7ա.— Ս. Պատարագ ի Թիկորա (9 Յունվարի 1966 թ.):

Թ. 9ա.— Մահ վարչապետ Հնդկաստանի Լալ Պահադուր Շաստրիի (11 Յունվարի 1966 թ.):

Թ. 12բ.— Հինդուներու ջրով մեղքերէն սրբուելու տօնը (Մկրտություն) — (14 Յունվարի 1966 թ.):

Թ. 14ա.— «Չինսուրալի օր» (16 Յունվարի 1966 թ.):

Թ. 15բ.— Տիկ. Ինդիրա Կանդին վարչապետ (19 Յունվարի 1966 թ.):

Թ. 33ա.— Տեր և Տիկ. Զօ-Էլիզի Սոփիքնի և Տեր և Տիկ. Սուլի Հնդկ-Ջօհաննէսի տուններու ողբերգությունը (11 փետրվարի 1966 թ.):

Թ. 37ա.— (Քահանայական օծման տարեկից Ս. Վապգէն քիյի. Պոմպէի): Նախատեսակ Վարդանանց և այլ/ո/ւած օղանալը (16 փետրվարի 1966 թ.):

Թ. 47բ.— Ժամանում Աստորալիայէ: Կոմիտաս Սրբազանի (4 Մարտի 1966 թ.):

Թ. 68բ.— Ապրիլ 1-ի խաբէութեան պատմականը (31 Մարտի 1966 թ.):

Թ. 79բ.— Կաղկաթայ/ի/ Մարգարեանի ձեմարանի կանոնագրքի կարճ պատմականը (13 Ապրիլի 1966 թ.):

Թ. 92ա.— Ժամանում Տեր և Տիկին Սերգեյ-Լիդիա Մերկելեաններին՝ Կաղկաթա (26 Ապրիլի 1966 թ.):

Թ. 99ա.— Պրոֆ. Սերգեյ Մերկելեանի դասավսօ-

ստիքները Մարդասիրական ձեռնարանին մէջ, Կալկաթա (10 Մայիսի 1966 թ.):

Թ. 102թ.— Հրաժեշտի Ա. Պատարագ և քարոզ, Կալկաթա (15 Մայիսի 1966 թ.):

Թ. 105ա.— Ա. ձեռնարանի ամառ/ո/ւան արձակուրդը սկսւում այսօր:

Բ. Արևի մասնակի խաւարում այսօր երեկոյան ժամը 4.02—5.52.

Գ. Մեծ ակումբի վերջին ընթերցողը (20 Մայիսի 1966 թ.):

Թ. 106ա.— Հրաժեշտի հաւաքոյթ ձեռնարանի դաշտի վրայ (21 Մայիսի 1966 թ.):

Թ. 119ա.— Հրաժեշտի այցելութիւն Բենգոյի կառավարչոյցի Օրդ. Պարմաշա Նայդուին (9 Յունիսի 1966 թ.):

Թ. 119բ.— Հրաժեշտի ընթերցող Հայկական ակումբում (10 Յունիսի 1966 թ.):

Թ. 120թ.— Տոն Կաթուղիկէ Ա. Էջմիածնի (12 Յունիսի 1966 թ.):

Թ. 121թ.— Մեկնում Կալկաթայից դէպի Դելիի (14 Յունիսի 1966 թ.):

№ 633

ԽԱՍՈՎԳՐՈՒԹԻՒՆ

Թերթերը՝ 333:— Պրակները՝ 33, յուրաքանչյուրը 10-ական թերթից:— Մեծությունը՝ 27.1×21×3.7 սմ.:— Նյութը՝ դեղնած թուղթ:— Կազմը՝ սև լիտերինով ծածկված ստվարաթուղթ:— Պահպանակները՝ սկզբում և վերջում մեկական դեղին հասարակ թուղթ:— Վիճակը՝ լավ:— Գրությունը՝ միասյուն:— Դասարկությունը՝ 1ա, 5ա—7ա, 9ա—9բ, 247բ—251բ, 313ա—313բ, 320բ—333բ:— Տողերը՝ 25:— Գծումները՝ թուղթի ինքնին գծավոր է:— Գիրը՝ շղագիր և հայկական նոր խապեր:— Զարդագրություն՝ չունի:— Գրիչը՝ դպրագետ Գրիգոր Հ. Մխչյան, հետագայում Տ. Հակոբ քահանա (1889—1954 թթ.):— Ժամանակը՝ 1919 թ.:— Վայրը՝ Կ. Պոլիս:— Ծանոթագրություն՝ ձեռագիրն ստացված է Նոր Վեհարանի գրադարանից 29 ապրիլի 1983 թ.:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն ձեռագիրը պարունակում է Հայ Եկեղեցու տաղերը, կանոնները, սաղմոսները, մեղեդիները և շարականները:

Թ. 1թ.— Շարականք և սաղմոսք ի պէտս քահանայակոչութեան աւուրց:

Թ. 2ա.— Ալեկութներու ցուցակն է:

Թ. 2բ.— Ա. Ծնողեան ճրագալոյցի գիրքերն են:

Թ. 3ա.— Ա. Զատիկ ճրագալոյցի գիրքերն են:

Թթ. 7բ.—312բ.— (Զեռուգրի ամբողջ տեսքն է):

Թթ. 314ա—320ա.— Յանկ գրութեան:

ՀԻՇՏԱՆԱԿՐԱՆ

Թ. 3թ.— Կանոնագիր Դպրաց դասու ի պէտս Կ. Պոլսոյ եկեղեցեաց:

1. Դպրաց դասը կանոնաւոր կազմութիւն ունենալու համար գոնէ 10 դպիր անդամներ պէտք է ունենայ:

2. Դպրաց դասու անդամ ըլլալու համար պէտք է ա. Գոնէ 15 տարեկան ըլլալ.

բ. Նախակրթական ուսում ունենալ.

գ. Եկեղեցական երգեցողութեանց և արարողութեանց գոնէ տարիէ ի վեր յաճախած և վարժուած ըլլալ.

դ. Պարկեշտ վարժով և կանոնաւոր կենցաղով ապրած ըլլալ.

ե. Դպրաց դասու անօրէն խորհրդոյ կողմէ ընդունուիլ:

3. Անուք, որ տակաւին վարժութեան համար կամ լոկ պատահաբար եկեղեցական երգեցողութեանց կը մասնակցին, դպրաց դասուն ոչ թէ անդամներ՝ այլ ընկերակիցներ կը համարուին:

4. Դպրաց դասուն մէջ երիցագոյն կը համարուին անոնք՝ որ 25 տարին լրացուցած են, 5 տարի դպրաց դասուն անդամակից եղած են, եկեղեցական երգեցողութեանց վկայական ստացած են, կամ գոնէ իբր քաջավարժ կը նկատուին:

5. Դպրաց դասեր իբր պատ/ո/ւոյ անդամակիցներ՝ կընդունին և կ'արձանագրեն այն անձերը, որք արտաքին միջոցներով դպրաց դասուն վարձացման կը նպաստեն: Պատ/ո/ւոյ անդամներ մասնակից են դպրաց դասուն կողմէ կատարուած պաշտամանց, հոգևոր արդեանց և հանդիսական պատուասիրութեանց:

6. Դպիրք պարտաւոր են պահ տրուելիք իրենց գոյքերը յանձնել շապկապահին, որուն կողմանէ տրուած աւուր պատշաճի շապիկը (Թ. 4ա) հագնելով՝ անմիջապէս ներս մտնել և երգեցողութեան մասնակցիլ: Գոնէ հանգստեան շարականի ներկայ գտնուիլ անպատշաճ: Թներին տղեղ կերպով երկրցնելով չի քալել և ուժով չի կոխել: Ինչ որ ալ ըլլայ, սեղանին վրայ ցատկելով կամ վազելով չի յեղել և չի ջնջել հոսկէ: Զեռքի կատակ չընել, ետին՝ ժողովուրդին չի դատնալ, անպատշաճ կերպով չի կենալ կամ չի նստիլ, իրարու հետ չի խօսիլ, չի խնդալ, քաղաքավարութեան պայմանները յարգել, և վերջապէս ժողովրդեան զայաջակցութիւն և դպրաց դասուն պատուոյն աղարտ բերող ոնէ ընթացքէ վզուշանալ:

7. Շապիկ հագնելով անգամ մը ներս մտնելէ վերջ այլևս դուրս չելնել՝ բացի հարկեցուցիչ պարագաներէ: Պահարանը կամ աւանդատունը և կամ դպրաց սենեակը չի նստիլ, բակը չի դնելիլ, և շապիկով չի ծխել: Հասակի կարգով կենալ՝ առ ի վայելչութիւն, եկեղեցւոյ աւարտումէն վերջ, ստանց բակը դնելներս՝ անմիջապէս կամ մեկնել և կամ դպրաց սենեակը հաւաքակեղով՝ կարևոր խօսակցութիւններով՝ քաղաքավար և լուրջ կերպով քիչ մը խօսել և յոգնութիւն ասնելէ յետոյ մեկնիլ:

8. Ինչպէս երաժշտապետին ու անոր օգնականին, նոյնպէս անոնց բացակայութեանը՝ երբեք անդամին հրամաններուն հնազանդիլ անպայման: Ա. Սեղանին և քարովիչ հօր՝ (այս վերջնոյն բացակայութեանը՝

առաջերեցին՝ կամ երիցագոյն քահանային) առջևէն անցած ատեննին ամեն անգամ խոնարհութիւն ընել ակնածանօք:

9. Իրենց սպասարկութեան նուիրական ու վնեմ պաշտօնը բարձր, և դպրաց դասուս անունը անադարտ պահելու համար, առտնին կեանքերնուն մէջ ալ Վգուշանալ գայթակղութիւն պատճառող ամէն տեսակ արարքէ:

Թ. 4բ.— 10. Այս բոլոր անհրաժեշտ պայմաններուն հակառակ, անվայել կենցաղ ունեցող դպիրներ, դպրապետէ կ'ապդարարուին, տնօրէն խորհուրդէ կ'աբաստանուին և յետոյ երրորդութեամբ պահուին՝ ժամանակաւոր վրկման և կամ մերժման պատժոյն կ'ենթարկուին: Նոյն խստութիւնն կը գործադրուի նաև անոնց նըկատմամբ՝ որք սիրոյ և համերաշխութեան դէմ կը մեղանչեն, դպրաց դասուն մէջ որոմ կը ցանեն, և կամ դպրութեան պաշտօններուն և պարտաւորութիւններուն զանցառու կը գտնուին:

11. Դպիրք առ հասարակ, ինչ պաշտօն և աստիճան ալ ունենան, պարտաւոր են եկեղեցի յաճախել և երգեցողութիւններ կատարել կիրակի և տօն օրերը, և ըստ կարի նաև լուր օրեր, քանի որ օրինաւոր արգելք մը չունին:

12. Դպիրք պարտաւոր են որոշեալ օրեր և ժամեր իրենց սենեակը յաճախել և դասապետ ուսուցչին առաջնութեամբ վարժութիւններ ընել և այսպէսով երգեցողութեան և մանաւանդ ձայնագրութեան մէջ յառաջանալ: Մասնաւորաբար յանձնարարելի է, որ դպիրք եկեղեցական կարգաց և կանոնաց և ծիսական գրեանց և յատկապէս տօնացոյցի կիրառութեանց վարժ ըլլան:

13. Դպրաց դասուս անդամ չեղողներ իրատուք չունին երբեք շապիկ հագնելու, իսկ իւր դպիրներ կրնան երաժշտապետի և կամ տնօրէն խորհրդոյ անդամներու հրաւերով միայն շապիկ հագնելով՝ երաժշտապետին հրահանգներուն համաձայն մասնակցիլ երգեցողութեանց:

1919 Մայիս 15

Պոլիս:

Երաժշտապետ

Գրիգոր Յ. Մխեճեան:

ՀԻՇԱՏԱՆԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(Մատյանի կազմի վրա փակցված թղթի վրա գրված է)

Այս երեք հատորները պարունակող Հայց. եկեղեցւոյ բոլոր կանոնները, տաղ և մեղեդիները, երգերը ամփոփած, դասաւորած և գրի առած է պոսական Համբարձումեան ձայնանիշերով, հմուտ շարականագէտ հանգուցեալ Տ. Յակոբ Ա. քնյ. Մըխճեանը:

Ղրկուած Հայաստան

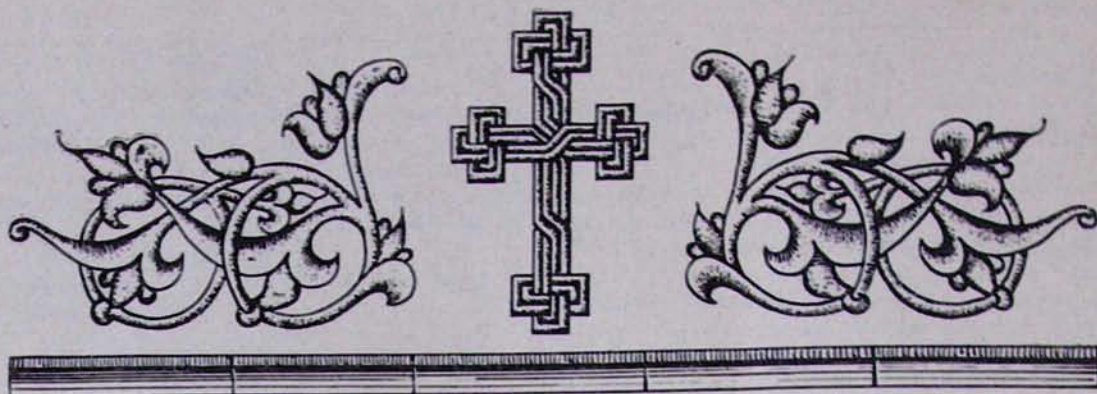
Երեցկին Տիգրանուհի Մխճեանի կողմէ.

Չեռամբ Տ. Արաքսի Կարապետեանի

Հոկտ. 2, 1972, Worcester, Mass., U.S.A.

(Կազմի ներսի կողմը կպցված է մատյանի հեղինակի փոքրիկ լուսանկարը և մեքենագրված կենսագրականը: Նույնը տեսնել Մայր Աթոռի Չեռագրատան № 522 մատյանում: Այն հրատարակված է «Էջմիածին» ամսագրում՝ 1982 թ., նոյեմբեր—դեկտեմբեր միացյալ համարում, էջ 69—70):

(Շարունակելի)

ՀԱՆԳԻՍՏ Տ. ԳԵՂԱՄ ԱՎԱԳ ՔԱՀԱՆԱ ՓԱՇԱՅԱՆԻ
(1894—1986)

1986 թ. հունիս 26-ին խոր ծերության հասակին, Իրաքի Պաղտատ քաղաքին մեջ վախճանեցավ Տ. Գեղամ ավագ քահանա Փաշայանը:

Աշխարհական անունով Մովսես՝ ան ծընած էր 1894 թվին Սվերտիո Հաճի Հապիպի գյուղին մեջ: Ծնողքը եղած են հողագործ:

Սկսբնական կրթությունը գյուղի ծխական դպրոցին մեջ ստանալե ետք 1909—1916 աշակերտած է Երուսաղեմի ժառանգավորաց վարժարանին, ապա որպես սարկավագ՝ միաբան եղած է Սրբոց Հակոբյանց վանքի. հետևած է Օրմանյան սրբապանի շրջանավարտ աշակերտերու դասընթացքին:

Ուսուցչական պաշտոններ վարած է Կիպրոս, Ֆրանսա և Դամասկոս: Քահանա ձեռնադրված է 17 սեպտեմբեր 1944-ին Դամասկոս՝ ձեռամբ Տ. Եփրեմ արքեպ. Տոհմունիի:

Իբրև հոգևոր հովիվ հրավիրված է Իրաք 1946-ին, ուր քառասուն երկար տարիներ ծառայած է Իրաքի հայության:

1946—1959 եղած է հոգևոր հովիվ Պատրիկ Ա. Աստվածածին եկեղեցվո, ապա փոխադրված Պաղտատ: Ստանձնած է առաջնորդական տեղապահի պաշտոնը 1962—1965 և մարտ 1978—ապրիլ 1979 տարիներուն:

Իրաքի ժամանակակից առաջնորդներու միջնորդագրության հիման վրա՝ իր երկարամյա հոգևոր ծառայության համար, Ն. Ս. Օ. Ս. Ս. Վալզեն Ա ամենայն Հայոց կաթողիկոսը պարգևատրած է Տ. Գեղամ քահանային 19-11-1958-ին լանջախաչ կրելու իրավունքով, դեկտեմբեր 1962-ին ծաղկյա փիղոն կրելու արտոնությամբ և 15-10-1968-ին ավագության աստիճանի շնորհաբաշխումով:

1984-ի մայիսին Տ. Գեղամ ավագ քահանա անցած է կենսաթոշակի:

Իրաքի թեմակալ առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Ավագ եպս. Առատուրյանը Պաղտատի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցվո մեջ 29 հունիս, կիրակի օր, ս. պատարագի ընթացքին հանգուցյալի վերջին օծման կարգը կատարեց: Իր քարոզի ընթացքին սրբազան հայրը վեր առավ լուսահոգի տեր հոր ծառայական ոգին: Սույն արարողության ներկա էին Գաղթեացվոց Պատրիարքը իր օգնականով, սիրիական օրթոդոքս, սիրիական կաթոլիկ և նեստորական համախառնները, հայ կաթողիկե համայնքի ներկայացուցիչը, Իրաքի պանպան ջրջաններու մեր եկեղեցիներու թաղականությանց անդամները և հոծ բազմություն մը:

Գերեզմանատան մեջ թաղման կարգեն հետո դամբանական խոսեցավ տոքթ. Պողոս Պողոսյան՝ ատենապետ Ազգային Կեդրոնական Վարչության:

Հետ հուղարկավորության առաջնորդ սրբազան հայրը ցավակցություն հայտնողները ընդունեց Առաջնորդարանի դահլիճին մեջ:

Տեր Գեղամի վախճանման գույժը հաղորդված ըլլալով Ս. Էջմիածին, Ն. Ս. Օ. Ս. Վալզեն Ա Ամենայն Հայոց Հայրապետը հղեց հետևյալ ցավակցական հեռագիրը:

«Նոր կսկիծով կարդացինք Ձեր հեռագիրը ի մասին Տ. Գեղամ խավագ քահանայի մահվան:

Կաղոթենք իր հոգվո խաղաղության համար: Մեր սրտագին ցավակցությունը փոխանցեցեք հանգուցյալի պարագաներուն:

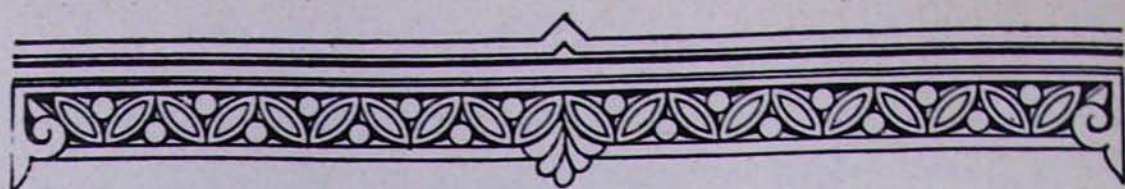
Թող իր հիշատակը օրհնյալ ըլլա մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի միջոցով»:

Տեր Գեղամ ավագ քահանա հավատարմաբար ծառայած է եկեղեցիին ու ժողովուրդին քառասուններկու երկար տարիներ:

«Հանգուցե Տեր փոգի բազմամեայ պաշտօնէի իւրոյ ի լոյս երեսաց իւրոց»:

ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆ ՀԱՅՈՑ ԻՐԱՔԻ

«ЭЧМИАДЗИН»
ОФИЦИАЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ ЭЧМИАДЗИНСКОГО КАТОЛИКОСАТА
(ИЮЛЬ—АВГУСТ 1986 г.)

Письмо Его Святейшества Католикоса Всех Армян Президенту США Р. Рейгану (стр. 3).

Телеграмма-соболезнование Его Святейшества Католикоса Всех Армян митрополиту Феохисту по случаю кончины патриарха Румынской Ортодоксальной Церкви Иустина (стр. 6).

Телеграмма-соболезнование Его Святейшества Католикоса Всех Армян Священному Синоду Египетской Греко-Православной Церкви по случаю кончины Его Святейшества Николая VI (стр. 7).

Письмо канцлера Евангелическо-Лютеранской Церкви Латвийской ССР К. Гайлитиса Его Святейшеству Католикосу Всех Армян (стр. 8).

Поздравительная телеграмма Его Святейшества Католикоса Всех Армян Его Превосходительству Эрику Местеру (стр. 9).

Энциклика Его Святейшества Католикоса Всех Армян по поводу 150-летия возведения и освящения армянской церкви св. Григория Просветителя в Сингапуре (стр. 10).

Сообщение (стр. 12).

Присвоение степени верховного архимандрита (стр. 13).

Первые ученики Его Святейшества в Первопрестоле (стр. 17).

Посещение армянскими студентами из Ливии Родины (стр. 19).

Перопрестол: церковная хроника, новости (стр. 21).

Архимандрит Айказун Наджарян. «Если забуду тебя, Эчмиадзин, да отсохнет длань моя» (проповедь) (стр. 23).

Иеромонах Затик Аветикян. «Человек как творение—храмина духа» (проповедь) (стр. 25).

Иеромонах Езрас Нерсисян. «Господь, даруй узреть Тебя» (проповедь) (стр. 27).

Диакон Размик Исаханян. «Блаженны кроткие и милостивые» (проповедь) (стр. 29).

Епархиальная жизнь. 150-летие церкви св. Григория Просветителя в Сингапуре (стр. 31).

25-летие со дня освящения армянской церкви Святой Троицы в Бостоне (стр. 34).

Священник Иусик Лазарян. Научная конференция в Киеве, посвященная 1000-летию крещения Руси (стр. 36).

Связи Армянской Апостольской Церкви с Русской Православной Церковью (стр. 38).

Конгресс представителей различных религиозных вероисповеданий, посвященный Международному году мира (стр. 42).

Визит представителей Всемирного Совета Церквей в Ирак (стр. 43).

Священник Езник Петросян. Ежегодное заседание комиссии Всемирного Совета Церквей по вопросам богословского образования в Гане (стр. 45).

Володя Абрамян. Благодарная деятельность по собиранию древнеармянских рукописей (стр. 47).

Седа Дарбинян. Великий патриот из Тавуша (150-летие архиепископа Мелхиседека Мурадяна) (стр. 49).

Священник Нерсес Нерсисян. Отречение апостола Петра и отношение раннехристианской церкви к отречшимся (стр. 55).

Р. З. Багдасарян. Жемчужина армянской архитектуры в Грозном. (стр. 64).

Л. Акопян. Метрический строй армянских шараканов (стр. 69).

Отец Мишель Кеннел. Как читать Евангелие (стр. 80).

Список новых рукописей, поступивших в Первопрестольный Святой Эчмиадзин (стр. 89).

Кончина протоиерея Гегама Пашаяна (стр. 101).

"ETCHMIADZIN"
OFFICIAL JOURNAL OF HOLY ETCHMIADZIN
(JULY—AUGUST 1986)

1. The letter of His Holiness Vasken I, Catholicos of All Armenians, to Mr. R. Reagan, the president of the United States of America (pp. 3—5).

2. The cable of condolence of His Holiness to Metropolitan Theoctist, on the occasion of the death of Patriarch Justin, the chief of the Roumanian Orthodox Church (p. 6).

3. The cable of condolence of His Holiness to the Holy Synod of the Greek Orthodox Church of Egypt, on the occasion of the death of His Holiness Patriarch Nicolaos VI (p. 7).

4. The letter of C. Gaylitis, the chancellor of the Consistoria of the Evangelical-Lutheran Church of Latvian SSR, to His Holiness (p. 8).

5. The congratulatory cable of His Holiness to His Excellency Eric Maesters, the Archbishop of the Evangelical-Lutheran Church of Latvia (p. 9).

6. The encyclical of His Holiness on the occasion of the 150-th anniversary of the edification and consecration of the Saint Gregory the Illuminator Armenian Church in Singapore (pp. 10—11).

7. Communiqué of the Chancellory of Holy See of St. Etchmiadzin (p. 12).

8. Delivery of the degree of Doctor in theology in St. Etchmiadzin (pp. 13—16).

9. The meeting of His Holiness with His old students in the Patriarchal residency (pp. 17—18).

10. The visit to Holy See of the young Armenian pilgrims of Lyon (pp. 19—20).

11. Divine liturgy services and sermons delivered in the Holy Cathedral and description of church festivities in the Holy See during the months of July-August 1986 (pp. 21—22).

12. Reverend Haygazoon Nadjarian—„If I forget you, Etchmiadzin, let it wither my right hand“ (sermon)—(pp. 23—24).

13. Reverend Zadik Avedikian—„The man, temple of God's spirit“ (sermon)—pp. 25—26).

14. Reverend Yezras Nersissian—„Lord, grant me to see you“ (sermon)—(pp. 27—28).

15. Deacon Razmik Issakhanian—„Blessed to those, who are mild and humble“ (sermon)—(pp. 29—30).

16. Diocesan life:

A. Celebration of the 150th anniversary of Saint Gregory the Illuminator Armenian Church of Singapore (pp. 31—33).

B. Celebration of the 25th anniversary of the consecration of Boston's Holy Trinity Armenian Church (pp. 34—35).

17. Father Hoossik Lazarian—Symposium in Kiev devoted to the 1000-th anniversary of the evangelization of Russia (pp. 36—37).

18. The historical relations of the Armenian Apostolic Church with the Russian Orthodox Church (pp. 38—41).

19. Conference of the representatives of different religions devoted to the international peace year (pp. 44—44).

20. The visit at Irak of the representatives of the World Council of Churches (pp. 43—44).

21. Father Yeznik Petrosian—The annual reunion of the Commission of the Theological formation's program of WCC at Gana (pp. 45—46).

22. Volodya Abrahamian—A good work about the Armenian manuscripts (pp. 47—48).

23. Seda Darbinian—The great patriot from Davoosh (on the occasion of the 150-th birthday anniversary of Archbishop Melkisedek Mooradian)—(pp. 49—54).

24. Father Nerses Nersesian—Apostle Peter's denial and the attitude of the primitive church in front of the renegades (study)—(pp. 55—63).

25. R. Dz. Baghdassarian—An Armenian architectural monument in Grozny (study)—(pp. 64—68).

26. L. H. Hagopian—Versification of Armenian Sharakans (hymns)—(pp. 69—79).

27. Marc Rijkov—To Mesrop Mashtotz (poetry)—(page 80).

28. Father Michel Quesnel—How to read a gospel (Armenian translation from French)—(pp. 81—89).

29. Index of the manuscripts which the Holy See of Etchmiadzin has received recently (Nos. 628—633)—(pp. 90—101).

30. Necrology of Father Gegham Pashayan (p. 102).

„ETCHMIADZINE“
ORGANE OFFICIEL DU SAINT-SIEGE D'ETCHMIADZINE
(JUILLET-AOÛT 1986)

1. Lettre de Sa Sainteté Vasken Ier adressée à Mr. Ronald Reagan, président des Etats Unis d'Amérique (pp. 3-5).

2. Télégramme de condoléances de Sa Sainteté adressé au métropolite Théoctiste à l'occasion du décès de Sa Béatitude Justin, patriarche de l'Eglise orthodoxe roumaine (p. 6).

3. Télégramme de condoléances de Sa Sainteté adressé au saint synode de l'Eglise grecque-orthodoxe d'Egypte à l'occasion du décès de Sa Béatitude Nicolaos VI, pape et patriarche d'Alexandrie et de toute l'Afrique (p. 7).

4. Lettre de K. Gaillitis, chancelier du Consistoire de l'Eglise évangélique-luthérienne de la R.S.S. de Lettonie, adressée à Sa Sainteté Vasken Ier (p. 8).

5. Télégramme de félicitations de Sa Sainteté adressé à Son Excellence Eric Maesters, archevêque de l'Eglise évangélique-luthérienne de la R.S.S. de Lettonie (p. 9).

6. Encyclique No. 1341 de Sa Sainteté publiée le 28 janvier 1985 à l'occasion du 150e anniversaire de l'édification et de la consécration de l'Eglise arménienne St. Grégoire l'Illuminateur à Singapour (10-11).

7. Communiqué de la chancellerie du Saint-Siège d'Etchmiadzine (p. 12).

8. Collation du degré de docteur majeur en théologie à Saint-Etchmiadzine (pp. 13-16).

9. Rencontre de Sa Sainteté avec ses anciens élèves dans la résidence patriarcale (pp. 17-18).

10. Visite de jeunes pèlerins arméniens de Lyon au Saint-Siège d'Etchmiadzine (pp. 19-20).

11. Brèves informations concernant la célébration des saintes messes, les sermons prononcés à cette occasion et d'autres cérémonies religieuses qui ont eu lieu dans la cathédrale de Saint-Etchmiadzine au cours des mois juillet-août 1986 (pp. 21-22).

12. Père Haïkazoun Nadjarian—„Si je l'oublie, Etchmiadzine, que ma droite soit paralysée“ (sermon)—(pp. 23-24).

13. Père Zatik Avétikian—„L'homme, temple de l'esprit de Dieu“ (sermon)—(pp. 25-26).

14. Père Yezras Nersissian—„Seigneur, accorde-moi la grâce de te voir!“ (sermon)—(pp. 27-28).

15. Diacre Razmik Issakhanian—„Bienheureux les doux et les humbles“ (sermon)—(pp. 29-30).

16. Vie diocésaine:

a) Célébration du 150e anniversaire de l'édification de l'Eglise arménienne St. Grégoire l'Illuminateur à Singapour (pp. 31-33)

b) Célébration du 25e anniversaire de la consécration de l'Eglise arménienne de la Sainte Trinité à Boston (pp. 34-35).

17. Père Houssik Lazarian—Symposium à Kiev consacré au millénaire de l'évangélisation de la Russie (pp. 36-37).

18. Les relations historiques de l'Eglise apostolique arménienne avec l'Eglise orthodoxe russe (pp. 38-41).

19. Conférence des représentants de différentes religions consacrée à l'année internationale de la paix (p. 42).

20. Visite des représentants du conseil Oecuménique des Eglises en Iraq (pp. 43-44).

21. Père Yeznik Pétrossian—La réunion annuelle de la Commission du Programme de formation théologique du COE à Gana (pp. 45-46).

22. Volodia Abrahamian—Un bel ouvrage consacré à la collection des manuscrits arméniens (pp. 47-48).

23. Sêda Darbinian—„Le grand patriote de Davouche“ (article consacré au 150e anniversaire de la naissance de l'archevêque Mélikssèdek Mouradian)—(pp. 49-54).

24. Père Nersès Nersessian—„Le renement de l'apôtre Pierre et l'attitude de l'Eglise primitive à l'égard des renégats“ (étude)—(pp. 55-63).

25. R. Baghdassarian—Un monument architectural arménien à Grosnyï (pp. 64-68).

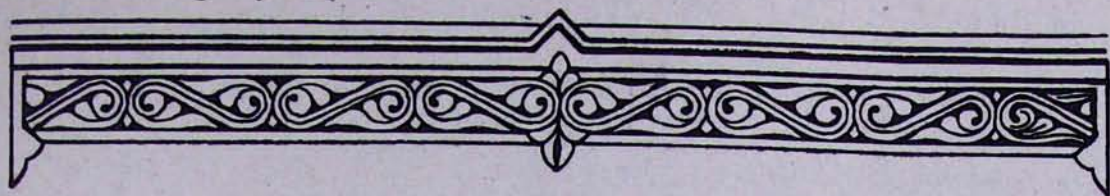
26. L. H. Hakobian—„La métrique des charakans (hymnes) arméniens“ (étude)—(pp. 69-79).

27. Marc Rijkov—„A St. Mesrop Machtots“ (poème)—(page 80).

28. Père Michel Quesnel—„Comment lire un évangile“ (Traduction du français en arménien)—(pp. 81-89).

29. Index des manuscrits reçus au Saint-Siège d'Etchmiadzine et placés sous les numéros 628-633 (pp. 90-101).

30. Nécrologie de l'archiprêtre Gêgham Pachayan (p. 102).

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի նամակը Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահ Ռ. Ռեյգանին	3
Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի ցավակցական հեռագիրը միտրոպոլիտ Թեոփիլոսին՝ Ռումեն Օրթոդոքս Եկեղեցու Պատրիարք Ժուստինի մահվան առթիվ	6
Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի ցավակցական հեռագիրը Եգիպտոսի Հուլև-Ուղղափառ Եկեղեցու Սուրբ Սինոդին՝ Նորին Սրբություն Նիկողայոս Զ-ի մահվան առթիվ	7
Լատվիական ՍՍՀ Ավետարանական-Լուսերական Եկեղեցու Կոնսիստորիայի կանցլեր Կ. Գայլիտիսի գիրը Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին	8
Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի շնորհավորական հեռագիրը Նորին Գերազանցություն Էրիկ Մետտերսին	9
Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կողմակցը Սինգապուրի Հայոց Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու կառուցման և օծման 150-ամյակի առթիվ	10
Հաղորդագրություն	12
Ծայրագույն վարդապետական աստիճանի տվչություն	13
Վեհափառ Հայրապետի առաջին աշակերտները Մայր Աթոռում	17
Լիոնահայ երիտասարդ ուխտավորներու այցը Մայր Հայրենիք	19
ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՈՒՄ—Եկեղեցական բեմ, լուրեր	21
ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՆԱԶԱՐԵԱՆ—Եթե մոռանամ քեզ, Էջմիածին, թող չորանա աջն իմ (Քարոյ)	23
ԶԱՏԻԿ ԱԲԵՂԱ ԱՎԵՏԻՔՅԱՆ—Մարդ արարածը տաճար հոգվո (Քարոյ)	25
ԵԶՐԱՍ ԱԲԵՂԱ ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ—Տէ՛ր, շնորհեա տեսանել զքեզ (Քարոյ)	27
ՌԱԶՄԻԿ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ԻՍԱԽԱՆՅԱՆ—Երանի նրանց, որ հեզ են և խոնարհ (Քարոյ)	29
ԹԵՄԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔ	
Սինկափուրի Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ Եկեղեցվո 150-ամյակը	31
Բոստոնի Հայոց Սուրբ Երրորդություն եկեղեցու օծման 25-ամյակը	34
ՀՈՒՍԻԿ ՔԱՀԱՆԱ ՆԱԶԱՐԵԱՆ—Գիտաժողով Կիևում նվիրված Ռուսիայի մկրտության 1000-ամյակին	36
Հայ Առաքելական Եկեղեցու կապերը Ռուս Պրավոսլավ Եկեղեցու հետ	38
Կրոնական դավանանքների համաժողով՝ նվիրված խաղաղության համաշխարհային տարվան	42
Եկեղեցիներու Համաշխարհային Խորհուրդի ներկայացուցիչներու այցը Իրաք	43
ԵԶՆԻԿ ՔԱՀԱՆԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ—Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհրդի աստվածաբանական կրթության հանձնաժողովի տարեկան հավաքը Գանայում	45
ՎՈՒՈՂԻՅԱ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ—Հայ ձեռագրահավաքչական շնորհալի աշխատանք	47
ՍԵՂԱ ԴԱՐԻՆՅԱՆ—Մեծ հայրենասերը Տավուշից (Մելքիսեդեկ արքեպիսկոպոս Մուրադյանի ծննդյան 150-ամյակի առթիվ)	49
ՆԵՐՍԵՍ ՔԱՀԱՆԱ ՆԵՐՍԵՍՅԱՆ—Պետրոս առաքյալի ուրացման դիպվածը և նախնական եկեղեցու կեցվածքը հանդեպ ուրացողների (Lapsi)	55
Ռ. Զ. ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ—Հայկական ճարտարապետական կոթող Գրուպին քաղաքում	64
Լ. Հ. Հակոբյան—Հայկական շարականների տաղաչափություն	69

ՄԱՐԿ ՌԻԺԿՈՎ—Մեսրոպ Մաշտոցին	80
ՀԱՅԻ ՄԻՇԵԼ ՔԵՆԵԼ—Ինչպես կարդալ Ավետարանը	81
Յուդակ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի նոր ստացված ձեռագրերի	90
Հանգիստ Տ. Գեղամ ավագ քահանա Փաշայանի	102
«Эчмиадзин» официальный журнал Эчмиадзинского Католикосата	104
«Etchmiadzin» official journal of Holy Etchmiadzin	105
«Etchmiadzine» organe officiel du Saint-Siege d'Etchmiadzine	106

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՅԵՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ, ԷՋՄԻԱԾԻՆ

«ԷՋՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала «Эчмиадзин».
Rédaction de la revue «Etchmiadzine», Etchmiadzine, Arménie, URSS

Հանձնված է արտադրության 4.08.1986 թ.: Ստորագրված է տպագրության 15.09.1986 թ.:
Տպագրական 6³/₄ մամուլ + 5 ներդիր, թուղթ 60×84¹/₈, պատվեր 547:

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի տպարան, 1986 թ.